

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

**Analiza didaktičkog sadržaja udžbenika povijesti za
osnovnu školu u suvremenoj Hrvatskoj**

DIPLOMAND: Ivona Turčić

MENTOR: dr. sc. Snježana Koren

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. ŠTO JE UDŽBENIK POVIJESTI?.....	6
2.1. Didaktičko oblikovanje udžbenika povijesti.....	10
3. RAZVOJ UDŽBENIKA POVIJESTI NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA.	15
3.1. Razvoj udžbenika u socijalističkoj Hrvatskoj 1945.-1990.	15
3.2. Prva polovica devedesetih godina.....	17
3.3. Druga polovica devedesetih godina.....	18
3.4. Razdoblje 2000.-2007. godine.....	20
3.5. Razdoblje 2007.-2014. godine	21
4. ANALIZA PO ELEMENTIMA DIDAKTIČKIH SADRŽAJA.....	25
4.1.Uvod u nastavnu temu.....	25
4.2. Motivacijski uvod.....	29
4.3. Glavni tekst.....	32
4.4. Slikovni povijesni izvori.....	36
4.5. Ostale ilustracije.....	42
4.6. Pisani povijesni izvori.....	45
4.7. Lenta vremena.....	50
4.8. Zemljovidi.....	54
4.9. Grafički prikazi.....	58
4.10. Ponavljanje.....	63
4.11. Pojmovnik.....	69
4.12. Ostali didaktički sadržaji.....	70
5. ZAKLJUČAK.....	73
6. SUMMARY.....	77
7. PRILOZI.....	78
8. LITERATURA.....	97

1. UVOD

Dosadašnje spoznaje u istraživanjima donose različite prikaze i pristupe udžbenika kao jedne vrste povijesne građe. Godine 1980. Vladimir Poljak konstatirao je kako je iznenađujuće malo znanstvenih studija o udžbenicima općenito, pa tako i o didaktičkom oblikovanju istih, s čime se i danas možemo složiti.¹ Velik broj istraživača posvetio se istraživanju tekstualnog sadržaja udžbenika, dok ih se malo osvrće na njihovo didaktičko oblikovanje.² Rona Bušljeta u svom radu napominje kako je didaktičko - metodička analiza udžbenika povijesti uglavnom zapostavljena.³

Nastava povijesti, kao i ostalih nastavnih predmeta određenih nastavnim planom i programom, odvija se prema ostvarivanju ciljeva nastave. Hijerarhijski povezan niz, od nastavnog plana i programa do udžbenika koji ostvaruje konačan doticaj s učenicima, pristup je kojeg slijedimo u želji za što kvalitetnijim znanjem učenika. Cilj nastave pritom služi kao vodilja i smjernica prema ostvarivanju željenog cilja.

Glavni cilj ovoga rada bilo je prikupljanje, istraživanje i analiziranje didaktičkih sadržaja u udžbenicima povijesti objavljenim 2014. godine. Pritom je najveća pažnja u istraživanju posvećena ispitivanju funkcija i funkcionalnosti pronađenih didaktičkih sadržaja.

Didaktičke sadržaje definiramo kao komponente koje prate, opisuju, prikazuju, objašnjavaju, a katkad u svom opisu i samostalno donose informacije. Njihovom razradom ostvaruje se didaktičko oblikovanje udžbenika koje pridonosi njihovoj funkcionalnosti, tj. usmjeravanju aktivnosti učenika u svim fazama postizanja ciljeva odgojno-obrazovnog procesa. Udžbenici uz tekst sadrže brojne elemente po kojima se izdvajaju od ostale literature.

U udžbenicima povijesti to su: uvod u nastavnu temu, motivacijski uvod, glavni tekst, slikovni povijesni izvori (slike, grafike, fotografije, nacрте, plakate, naslovnice i karikature), ilustracije (generički crteži, dječje ilustracije, rekonstrukcije, druge grafike i animacije), pisani povijesni izvori, lente vremena, zemljovidi, grafički prikazi (tablice, dijagrami, sheme i grafikoni), ponavljanje, pojmovnik i ostali sadržaji specifični za određene udžbenike.

¹ Vladimir Poljak, *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zagreb: Školska knjiga, 1980., 21.

² Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“.

Historijski zbornik 60 (2007):517-534; Koren Snježana, „Manjine u hrvatskim udžbenicima povijesti i zemljopisa“. *Povijest u nastavi* 1 (2003):15-35. ; Julija Barunčić, Željka Križe, „Domovinski rat u udžbenicima povijesti“. *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006): 627-651.

³ Rona Bušljeta. „Didaktičko-metodička koncepcija gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009.“ *Kroatologija* 2 (2010):44.

U ovom radu istraživali smo zastupljenost korištenih didaktičkih sadržaja u udžbenicima za povijest. Pritom smo pokušali prikazati koje vrste su najviše ili najmanje korištene u istraženim udžbenicima. Također smo definirali funkciju didaktičkih sadržaja u odgojno-obrazovnom procesu.

Na primjerima didaktičkog sadržaja pronađenih u udžbenicima istraživali smo njihovu funkcionalnost tj. način na koji korišteni didaktički sadržaji potiču učenike na aktivnost u radu. Isto tako pokušali smo prikazati kako dodatna razrada didaktičkog oblikovanja (opis, pitanja i zadaci) pridonosi funkcionalnosti korištenog sadržaja.

Važno je naglasiti da funkcija didaktičkog sadržaja predstavlja ulogu koju sadržaj nosi prilikom korištenja, dok funkcionalnost predstavlja određenu svrhu koja mu je dodijeljena korištenjem. Primjerice korištena fotografija ostvaruju svoju funkciju vizualnog prikaza ukoliko je dovoljno jasna, adekvatna veličinom i sadržajno smisljeno postavljena, dok svoju funkcionalnost ostvaruje aktivnim uključivanjem učenika i omogućavanjem samostalnog rada.

Istraživanje didaktičkog sadržaja udžbenika povijesti za osnovnu školu obuhvatilo je ukupno trinaest udžbenika za sve razrede koji su izdani 2014. godine. U izdanjima možemo pratiti udžbenike koji sadrže jednako didaktičko oblikovanje i dijele grafički dizajn te ih time smatramo serijama udžbenika koji donose gradivo za sve razrede osnovne škole.⁴

U izdanju Školske knjige objavljena je serija udžbenika pod nazivom „*Tragom prošlosti*“ čiji su autori: za peti razred Sonja Bančić, Sanja Cerovski i Štefica Paladino, za šesti razred Željko Brdal i Margita Madunić, a za sedmi i osmi razred Krešimir Erdelja i Igor Stojaković.

U izdanju Alfe izlazi serija udžbenika pod nazivom „*Povijest*“ koje su napisali: za peti razred Stjepan Bekavac, za šesti razred Ante Birin i Tomislav Šarlija, za sedmi razred Stjepan Bekavac i Miroslav Akmadža i za osmi razred Stjepan Bekavac i Mario Jareb.

U izdanju Profila izlazi serija udžbenika pod nazivom „*Vremeplov*“ čiji su autori: za pete razrede Duša Šarunić i Darko Benčić, za šesti razred Šime Labor, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić i Tin Pongrac, za sedmi razred Damir Agičić i za osmi razred Vesna Đurić. Izdavačka kuća Profil također izdaje udžbenik za osmi razred „*Povijest 8*“ autorice Snježane Koren.

⁴ Prilog 1. Naslovnice istraženih udžbenika.

Ovim istraživanjem pokušalo se ukazati na važnost i značaj didaktičkog sadržaja. Njegovom upotrebom na mnoge načine utječemo na opću percepciju o povijesti. U procesu učenja pomažemo se iskustvom osoba koje su ovladale znanjem koje želimo steći. Posredovanje, odnosno pomoć pri učenju definiramo kao poučavanje. Ne postoji jednostavna formula prenošenja znanja, ali kako bi učenici razumjeli i savladali ono što uče moraju se misaono aktivirati.⁵ Upravo funkcionalna upotreba didaktičkih alata potiče aktivnost učenika pri radu u svim etapama nastavnog procesa.

U ovom radu prikazati ćemo karakteristike udžbenika za povijest i njihov razvoj od kraja Drugog svjetskog rata do 2014. godine, uz poseban naglasak na razdoblje od proglašenja Republike Hrvatske 1991. godine. Pritom smo se koristili monografijama Snježane Koren „*Politika i povijest u Jugoslaviji*“ izdana 2002. godine i Stefana Petrunčara „*Pisati povijest iznova*“ iz 2009. godine, koji daju pregled i povijesni kontekst nastanka i razvoja udžbenika u 20. stoljeću čiji su dosezi i ostavština vidljivi i danas u udžbenicima koje koristimo.

⁵ Charles Desforges, *Uspješno učenje i poučavanje-psihologijski pristup*. Zagreb: Educa, 2001., 129.

2. ŠTO JE UDŽBENIK POVIJESTI?

Udžbenik je knjiga u kojoj se znanstveni i stručni sadržaji prerađuju na poseban način, prema određenim načelima koja znanstvene i stručne sadržaje prilagođavaju korisniku. Najrašireniji je izvor znanja u školi, a ujedno i osnovno sredstvo u nastavnom procesu. Stoga pedagoška teorija i praksa tretira udžbenik kao osnovnu, masovnu, funkcionalnu školsku knjigu.⁶ Sadržajno određenje pojma udžbenik prema V. Poljaku kaže da je udžbenik osnovna školska knjiga, pisana na osnovi propisanog plana i programa, koju učenici gotovo svakodnevno upotrebljavaju u svom školovanju zbog obrazovanja. Udžbenik je ujedno knjiga koja po svojoj osnovnoj namjeni treba biti didaktički oblikovana radi racionalnijeg, ekonomičnijeg i efikasnijeg obrazovanja, što ostala literatura nije i ne mora biti. Tek knjiga u kojoj su implicirana sva navedena obilježja dobiva značenje udžbenika.⁷

Specijalne knjige pisane za učenje i poučavanje⁸ koncipirane tako da sadrže zahtijevano gradivo koje propisuju zakoni nadležni za obrazovanje. U Hrvatskoj sadržajno udžbenici donose gradivo propisano nastavnim planom i programom, koji između ostalog navodi i raspodjelu na manje dijelove točnije cjeline (teme) i jedinice koje su osnovni nositelji sadržaja.⁹ Primarne kriterije poput forme, sadržaja i prikaza informacija putem tekstualnih i didaktičkih oblikovanja mora zadovoljiti u skladu s propisima i odredbama koje organiziraju nastavni proces. Drugim riječima, udžbenik treba biti izvršna ruka propisa vezanih za nastavu te istovremeno odražavati osnovne kriterije koji slijede zakonitosti i osnove historijske znanosti, predmetne metodike, psihologije učenja i dr.

E. Vanecek naglašava da udžbenicima smatra samo one knjige koje objedinjavaju zahtjeve edukacijskog teksta koji je povezan s kurikulumom zatim didaktički oblikovan sadržaj i vodič za učenje.¹⁰ Literatura ujedno navodi da je udžbenik najmasovnije i najvažnije sredstvo učenja, ali ujedno i rezultat naučenih saznanja, pokazatelj budućih procesa učenja zasnovan na pedagoškim zahtjevima, ciljevima obrazovanja, sposobnostima učenika i zakonitostima samog obrazovnog procesa. Ističu također da udžbenik naročito za osnovnu školu mora biti

⁶ Josip Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*. Zagreb: Školska knjiga, 1986., 7.

⁷ Poljak, *Didaktičko oblikovanje udžbenika*, 29.

⁸ Jaan Mikk, *Textbook research and writing*. New York: Frankfurt am Main, 2000., 17.

⁹ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 8.

¹⁰ Mikk, *Textbook research and writing*, 17.

usklađen sa psihološkim sposobnostima uzrasta za koji je pisan, te u funkciji ukupnog razvoja ličnosti kod učenika.¹¹

Jedna od najvažnijih funkcija udžbenika, naročito za osnovnu školu, je sistematiziranje elementarnih pojmova i znanja određene znanosti.¹² Sistematičan prikaz pregled je ukupnog sadržaja znanstvenog područja u njegovoj najosnovnijoj varijanti s kojom se učenici putem udžbenika upoznaju i preko koje otkrivaju osnovne informacije na zadane teme. Poanta je zainteresirati učenike, potaknuti ih na daljnje istraživanje ali isto tako i ponuditi osnovne informacije koje će biti temelj daljnjih učenja. Dakle, iz mnoštva funkcija i pravila koje udžbenik kao posebna školska knjiga mora objedinjavati, udžbenik za osnovnu školu mora ujedno imati informativnu i formativnu funkciju. Kvaliteta udžbenika te izbor i organizacija sadržaja i didaktičkih materijala ostvaruje ove dvije funkcije.¹³

Način na koji udžbenik povijesti izlaže gradivo je njegova karakteristika, a ujedno i funkcija koja ga izdvaja od ostalih knjiga. Karakteristike povijesne znanosti, njenih teorija, činjenica i interpretacija kao i metodologija rada povjesničara specifični su u prikazu informacija koje donosi udžbenik. U procesu stvaranja udžbenika glavni je cilj opremanje nastavnog procesa adekvatnim didaktičkim materijalima i stvaranja modela školske knjige koja nudi rješenja vezana za koncepciju samog udžbenika ali istovremeno prenosi i prikazuje pravila date znanosti.¹⁴ Pisanje udžbenika povijesti zasnovano je na kritičkom pristupu koje izdvajanjem izvora i njihovih interpretacija sistematizira kronološki materiju u narativni objekt. Prilagodba sadržaja nastavnom procesu i njegovim zahtjevima izdvaja udžbenik povijesti od ostalih historiografskih formi. Prvenstveno radi razumljivosti udžbenici povijesti koncipirani su kronološkom podjelom na logične i koherentne nastavne jedinice.

Dugogodišnji princip učenja u našem školstvu vidljiv je u načinu koncipiranja samih udžbenika. Način izlaganja gradiva u udžbenicima u najvećoj mjeri omogućava smislenost mehaničkog učenja gotovih činjenica koje karakterizira upamćivanje velike količine informacija. Jasno strukturirani sadržaji koji moraju biti organizirani, sistematizirani i imati određenu logičnu strukturu rezultiraju pasivnim usvajanjem od strane učenika. U udžbenicima je sistematičnost ostvarena selekcijom, organizacijom, povezanošću i redosljedom izloženog

¹¹ Navedeno u: Radomirović, Vojko. „Neke psihološke osnove savremenih osnovnoškolskih udžbenika.“ *Godišnjak za psihologiju* 3 (2004): 168.

¹² Isto, 165.

¹³ Isto, 168.

¹⁴ Nenezić, Julija. „Teorija udžbenika i njeno značenje za konstruisanje visokoškolskog udžbenika stranog (ruskog) jezika“ *Riječ* 1 (2009):87.

sadržaja. To je bitna stavka pri osmišljavanju udžbenika jer ako nema takve strukture nema ni mogućnosti za učenjem, već dolazi do zadržavanja izoliranih znanja iz prezentiranog gradiva bez razumijevanja.¹⁵

Drugačiji pristup kojem danas težimo zahtjeva korištenje odgovarajućih aktivnosti čime stvaramo vezu između učenika i aktivnosti. Odgovarajuće aktivnosti pritom podrazumijevaju one koje su usklađene s dobi i stupnjem razvoja učenika ali istovremeno povezane s ishodima učenja.¹⁶ Drugim riječima, nastavnik kao moderator potiče aktivnosti primjerene razvojnim sposobnostima učenika kojima će postići planirani ishod učenja. Takvom aktivnom uključivanju učenika u rad s ciljem i smislom postizanja željenih rezultata pridonosi i udžbenik. Način izlaganja gradiva može zahtijevati aktivnosti u svim fazama nastavnog procesa. Historijsku znanost karakterizira istraživanje, analiziranje i interpretiranje prošlih događaja. Upravo korištenjem navedenih aktivnosti same znanosti u nastavnom procesu usmjeravamo učenike na aktivno sudjelovanje. Nastava usmjerena prema aktivnom učenju kakvu današnje obrazovanje potiče i razvija, na učenje gleda kao na proces izgradnje razumijevanja svijeta koji nas okružuje a time ujedno konstruiranja vlastitih znanja i stavova kroz sudjelovanje u odgovarajućim smislenim i relevantnim aktivnostima.¹⁷

Danas pristup u poučavanju povijesti ne poriče važnost kronologije i povijesnog znanja, ali teži postizanju bolje ravnoteže između poučavanja učenika gotovim informacijama i osposobljavanju učenika na samostalno povijesno razmišljanje. Analiziranjem, interpretiranjem i sistematiziranjem dokaza iz primarnih i sekundarnih izvora učenici uče povijesno razmišljati. Ujedno dolazeći u kontakt s izvorima učenici dobivaju uvid u mogućnosti korištenja informacija na različite načine, susresti se s drugačijim interpretacijama te zaključivati na temelju vlastitih istraživanja.¹⁸ Time osim što razvijamo kod učenika kritičko mišljenje, nudimo im direktan uvid u rad povjesničara. Istraživačka nastava samo je jedna od mogućnosti koja za cilj postavlja učenikovo samostalno stjecanje iskustva u metodologiji rada povjesničara te takvim pristupom nastavi učenici postaju aktivniji u procesu istraživanja, usvajanja te ujedno razvijanja povijesnog mišljenja.¹⁹

¹⁵ Marijana Marinović, *Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014., 169/170.

¹⁶ „Poučavanje za učenje-Priručnik za nastavnike usmjerene na postignuća“, ur. Lorin W. Anderson, Solun: Centar za demokraciju i pomirenje u Jugoistočnoj Europi. 2014., 109.

¹⁷ Isto, str. 103

¹⁸ Stradling, R. (2005.) *Multiperspektivnost u nastavi povijesti*. Zagreb: Srednja Europa, str. 9

¹⁹ Jež, I. „Tragovima stoljetne prošlosti“ *Povijest u nastavi 2 (2006:)* 178-179

Spomenute odrednice vidljive su u udžbenicima kao dobre strategije u poučavanju kojima autori i urednici stvaraju mogućnosti za samostalno učenje. Učenje je proces kojeg treba poticati kako u nastavnom procesu tako i izvan njega. Povijest kao znanost raznolika je i kompleksna ali istovremeno nudi brojne sadržaje koji učenicima mogu biti zanimljivo predstavljani. Treba samo iskoristiti mogućnosti koje nudi znanost u svrhu postizanja boljih rezultata učenja konkretnih sadržaja, ujedno razvoja sposobnosti te u konačnici razvoja pozitivnog stava prema učenju.

Stoga udžbenik povijesti sadrži sve karakteristike udžbenika kao osnovnog sredstva u nastavnom procesu koji prezentira povijesnu znanost kroz sistematičan i organiziran pristup. Specifičnost nastavnog predmeta izdvaja povijesne udžbenike kao materijale koji nude osnovna znanja znanosti ali i didaktičke principe kojima se očituje specifičnost predmeta povijesti.

2.1. Didaktičko oblikovanje udžbenika povijesti

Didaktičko oblikovanje jedna je od odrednica udžbenika koja se smatra njegovom osnovnom karakteristikom. Upravo ova karakteristika temelj je zbog kojeg udžbenik postaje osnovna i obavezna knjiga u nastavnom procesu. Pri didaktičkom oblikovanju važno je poznavanje zakonitosti učenja ali jednako tako i strukture nastavnog procesa. Autori udžbenika moraju zato voditi računa o procesu i tijeku nastave tako da sadržaj pripreme za korištenje u određenoj etapi učenja. Isto tako autori pri oblikovanju udžbenika trebaju naći pogodna rješenja koja će pomoći učeniku u učenju pojedinog nastavnog sadržaja.²⁰

Korištenjem različitih tehnika ostvaruje se pripremanje ili uvođenje učenika u nove nastavne sadržaje, obrada novih sadržaja radi stjecanja znanja, zatim, vježbanje aktivnosti radi stjecanja sposobnosti, ponavljanje sadržaja radi trajnosti usvojenih znanja kao i zaključno provjeravanje ostvarenih rezultata učenja.²¹ J. Malić objašnjava kako je temelj didaktičko-metodičkog oblikovanja udžbenika transformacija informacije koja ulazi u sadržaj udžbenika po više kriterija, pritom navodi zahtjeve nastavnog plana i programa, primjerenost (adekvatnost) mogućnostima učenika, bliskost shvaćanju i receptivnoj moći korisnika te mogućnost motiviranja i aktiviranja u procesu edukacije.²²

R. Bušljeta naglašava kako je didaktičko-metodička koncepcija udžbenika univerzalan način njegovog strukturiranja i organiziranja. Kroz različite elemente prezentira, objašnjava, opisuje i predstavlja one elemente koje je potrebno savladati.²³ Time udžbenik kao izvor znanja svojim didaktičkim oblikovanjem usmjerava učenikovu aktivnost.

Početke razmatranja i rasprava vezanih uz nastavu i njezino strukturiranje povezujemo prvenstveno s J. A. Komenskim koji se između ostalog zalaže i za ilustriranje udžbenika. „Knjige treba da se ukrase takvim naslovima koji će svojom ljupkošću privlačiti omladinu, a u isti mah zgodno iznositi celu sadržinu.“²⁴ Funkcija ilustracija pritom naglašava Komenski u 17. stoljeću nije samo uljepšavanje knjiga već i njihovo tumačenje, pa je danas likovno grafičko opremanje udžbenika postalo integrativni dio didaktičko metodičkog oblikovanja udžbenika s ciljem povećavanja njegove efikasnosti jednako koliko i čitavom njegovom

²⁰ Poljak, *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*, 32.

²¹ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 8-9.

²² Isto, 68.

²³ Bušljeta, Rona. „Didaktičko-metodička koncepcija hrvatskih gimnazijskih povijesnih udžbenika od 2003. do 2008. godine.“ *Napredak* 3 (2013): 319.

²⁴ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 91.

strukturuom.²⁵ Razvojem likovno grafičke tehnologije primjena boja i različitih oblika prikaza sadržaja pomaže u posredovanju informacija. Ilustracije i grafičke tehnike danas su u udžbenicima ravnopravni partneri tekstu te je stoga i značajna odgovornost na cijelom timu koji sudjeluje u sastavljanju i opremanju udžbenika, da spoznaže o vizualnom prijenosu sadržaja iskoriste u svrhu što boljeg učenja. Efikasnost ilustracija može se definirati kao opisivanje, analiza i objašnjenje pojava i predmeta koje donosi tekstualni sadržaj. Osim vizualnim putem Komenski naglašava važnost svih osjetila te kaže: „A da sve lakše upamte, neka se upotrebe osjetila, koliko ih se samo može. Na priliku: neka se neprestano druži sluh s vidom, jezik s rukom; da naime ono, što se mora znati, ne uđe samo pripovijedanjem na uši, nego da se i slikanjem na oči utisne u maštu.“²⁶

Udžbenik ima obrazovnu funkciju da prenese znanje i pomogne čitatelju odnosno učeniku da savlada određeni sadržaj. Potreba da se sadržaj udžbenika didaktički prilagodi učenicima javlja se promjenama u samoj nastavi ali i didaktičkim dostignućima koji se javljaju početkom 20. stoljeća.²⁷ Radikalna reakcija u svim didaktičkim postavkama koja se javlja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće uvodi promjene u koncipiranju udžbenika. Novi pristupi školi bili su usmjereni na osposobljavanje mlade generacija za rad, pri čemu su korišteni različiti termini koji su upućivali na izvođenje određenih aktivnosti. Autori udžbenika imali su zadatak da knjigu prilagode tako da ona upućuje učenike na izvođenje određene aktivnosti.²⁸

Naglasak na aktivnostima zahtijevao je didaktičko oblikovanje u kojemu se potiču senzorne, praktične, izražajne i intelektualne aktivnosti. Novija istraživanja potvrđuju ovdje iznesene postavke, navodi se da su slike lakše pamtljive od teksta jer naš mozak slike brže procesuiru.²⁹

Udžbenici su nositelji informacija, pritom one mogu osim tekstom biti iskazane putem didaktičkih sadržaja, primjerice slikom, shemom, crtežom, tablicom, dijagramom, kartom i sl.³⁰ Didaktički sadržaji osim što mogu potvrditi navode iz teksta, mogu i sami biti nositelji informacija koje učenici imaju obvezu savladati.

Didaktičkim oblikovanjem teksta ali jednako tako i odabirom didaktičkih elemenata važno je istaknuti fenomen znanja koje želimo prenijeti. Pritom pri odabiru svih vrsta vizualnih i

²⁵ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 91.

²⁶ Jan Amos Komenski, *Velika didaktika*. Zagreb: Naklada hrvatsko pedagoško književnog zbora, 1900., 147/148.

²⁷ Poljak, *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*, 17.

²⁸ Isto, 18.

²⁹ Britton K. B., *Learning from textbooks, Theory and Practice*. New Jersey: Hillsdale, 1993., 270.

³⁰ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 70.

didaktičkih sadržaja zadatak autora je iskoristi najadekvatniji, kako sadržaj ne bi postao samo popratna ilustracija već alat kojim će informacija lakše stići i trajnije ostati kod učenika. Ujedno proces usvajanja znanja podrazumijeva i aktivno uključivanje učenika u misaone procese koje upravo funkcionalni didaktički elementi ispunjavaju.

Shvaćanje je rezultat mišljenja i pri tome učenicima treba dati podršku objašnjavanjem. Udžbenici kao najosnovnije školske knjige nude upravo pristupačna objašnjenja generalizacija kojima se učenici mogu poslužiti i nakon završetka nastavnog sata.³¹ Zato didaktičko metodičko oblikovanje udžbenika shvaćamo kao pedagošku transformaciju informacija čije djelovanje možemo pratiti preko aktivacije učenika u misaono emotivnom procesu usvajanja informacija.³²

Organizacija grafičkih rješenja koje pronalazimo u udžbenicima povijesti alati su koji pomažu pri zadržavanju informacija upravo zbog vizualnog prikaza. Naime, prema teoriji o sposobnostima radnog pamćenja, podaci u dugoročnom pamćenju zadržavaju se u dva oblika verbalnom i vizualnom. „Podaci koji su u pamćenju zastupljeni na dva načina, i vizualno i verbalno, pamte se bolje od onih koji su prikazani na samo jedan od tih načina.“³³

Britton u svom istraživanju spominje Leppikovu tvrdnju koja navodi kako 83% informacija primamo očima, 12% ušima a samo 5% ostalim osjetilima. Uloga ilustracija u tekstu je transmisija informacije upravo tako da ju naš mozak što lakše pohrani i kasnije se njome koristi.³⁴ Pri opremanju udžbenika didaktičkim sadržajima važno je promišljati o funkcionalnosti ilustracija koje koristimo. Svaki udžbenik u funkciji je odgoja i obrazovanja te stoga i didaktički sadržaji trebaju pratiti tu osnovnu zadaću.

Korišteni didaktički sadržaji u udžbenicima povijesti donose vizualno jasnu predodžbu o gradivu koje se obrađuje na satu. Vizualni prikazi protežu se kroz cijeli udžbenik i trebali bi imati svoju svrhu. Lj. Prodanović dijeli ilustracije na tri velike grupe: 1. likovni prilozi koji tumače tekst (slike, sheme, grafikoni i sl.) pridonose usvajanju znanja i boljem razumijevanju odnosa između novih i već poznatih činjenica, 2. likovni prilozi kao ilustracija teksta (fotografije autora teksta, slike događaja ili ličnosti o kojima se govori, ilustracija teksta i njegova dijela) pridonose uvjerenosti informacije, motiviraju za sadržaj i sl. i 3. likovni prilozi koji nemaju direktne veze s tekstom (djela značajnih majstora likovne umjetnosti,

³¹ Poljak, *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*, 41.

³² Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 69.

³³ „*Poučavanje za učenje-Priručnik za nastavnike usmjerene na postignuća*“, ur. Lorin W. Anderson. 145.

³⁴ Bruce K. Britton. *Learning from textbooks, Theory and Practice*. New Jersey: Hillsdale, 1993., 269.

vinjete, dekorativni elementi i sl.) obogaćuju cjelokupan udžbenik i pridonose njegovu ukupnom likovno grafičkom oblikovanju.³⁵

Korištenjem boje pri ilustriranju i opremanju udžbenika mogu se riješiti neki didaktičko-metodički problemi oblikovanja udžbenika. Primjerice prelazak iz cjeline u cjelinu, izdvajanje pojmova, pitanja i sl. naglašeno bojom privlači i skreće pozornost čitatelja. Korištenjem boja informacije se jednostavnije i uočljivije naglašavaju, te time informacija koju primjerice donosi fotografija u boji postaje preciznija, realističnija, te time i razumljivija učenicima koji se s određenim sadržajima susreću prvi puta.³⁶ Korištenjem slika u nastavi a isto tako i u udžbenicima šalje više poruka nego li smo svjesni. Osim već spomenute boje važna je veličina korištenog sadržaja, položaj na stranici, približavanje i odaljšavanje kadra, horizontalna os slike i dr. Faktori su to koji nesvjesno šalju poruke do primatelja što udžbenici kao medij s kojim se učenici susreću na dnevnoj bazi trebaju iskoristiti.³⁷

Grafičkim organiziranjem didaktičkih sadržaja zahtijevamo od učenika organizaciju informacija koje olakšavaju pamćenje a to su primjerice hijerarhijsko ili uzročno pamćenje.³⁸ U tu svrhu autori koriste grafičke prikaze poput tablica, mentalnih mapa, grafikona i dijagrama kojima prezentirane informacije do učenika stižu već organizirane kao pomoć pri učenju. Ujedno svojim prikazom omogućavaju korištenje informacija u svrhu zaključivanja čime se postižu viši obrazovni ciljevi a smislenost korištenja didaktičkih sadržaja opravdava njihovu upotrebu.

Kada je konkretno o nastavi povijesti riječ, većinu autora udžbenika čine nastavnici, koji svakodnevnim radom u nastavi uviđaju manjkavosti i nedostatke materijala koje im tržište nudi te stoga i sami postaju autorima udžbenika. Neprilagođenost tekstualnih sadržaja uzrastu, nedovoljna likovna opremljenost kao i izostanak različitih sadržaja koji bi nastavne sadržaje približili učenicima a svojim prikazom ih objasnili i tumačili na prihvatljiv način, motiv je većine autora koji su vlastitim udžbenicima pokušali riješiti. Prilikom oblikovanja koristili su se svojim znanjem iz predmeta koji poučavaju ali i iskustvom rada u nastavi što im je poslužilo pri odabiru sadržaja i njihove prezentacije. Upravo iskustvo u radu s učenicima inspiriralo je korištenje drugačijih didaktičkih elemenata pa time i uvođenje novih oblika

³⁵ Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika*, 96.

³⁶ Isto, 93-94.

³⁷ Britton, 293.

³⁸ „*Poučavanje za učenje-Priručnik za nastavnike usmjerene na postignuća*“, ur. Lorin W. Anderson. 145.

kojima su pokušali riješiti neke od problema udžbenika kakve su u svome radu koristili. Pokušaji takvih rješenja ukazuju na želju za promjenama koje su vlastitim naporima manje ili više uspješno ponudili. Neki od takvih udžbenika izdavani su svega u jednom, neki nekoliko puta, međutim u takvim je pokušajima često koristan prostor prepušten didaktičkim elementima bez edukativne vrijednosti.

Kroz ovo istraživanje prikazat ćemo različite oblike didaktičkih sadržaja koje sadrže današnji udžbenici a jesu li ti elementi upravo odraz suvremenih dostignuća didaktičko-metodičkog oblikovanja vidjet ćemo u zaključku ovog rada.

3. RAZVOJ UDŽBENIKA POVIJESTI NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

3.1. Razvoj udžbenika u socijalističkoj Hrvatskoj 1945.-1990.

Reformom školstva u pedesetim godinama prošlog stoljeća sovjetske udžbenike koji su se koristili od kraja četrdesetih godina, zamijenili su domaći primjerci. Prema S. Koren autori prve generacije domaćih udžbenika slijedili su koncept udžbenika iz međuratnog razdoblja, te u najranijim primjercima jezik i stil pisanja, opterećenost s previše gradiva kao i siromašno didaktičko oblikovanje bila je glavna karakteristika udžbenika povijesti.³⁹ Godine 1953. započela je reforma koja će svoje težnje ostvarivati tijekom desetljeća. Tih je godina s jedne strane potreba za novim udžbenicima a s druge strane nedostatak resursa označila pisanje i preuređivanje napisanog u udžbenicima iz godine u godinu. Možemo reći da tih godina nastaju prvi domaći udžbenici, koji će tek krajem pedesetih godina, uvođenjem obvezne i jedinstvene osmogodišnje škole rezultirati osmišljavanjem koncepta novih udžbenika koji će odgovarati potrebama reformirane škole ali i dostignućima u dječjoj psihologiji. Tih je godina dječja psihologija u prvi plan stavljala mogućnosti djeteta u određenoj fazi razvoja te time udžbenici trebaju prvenstveno zadovoljiti pedagošku formu a tek potom onu znanstvenu. Razvijeni su radni udžbenici koji su imali ulogu „poticati učeničku inicijativu, razvijati njihovo stvaralačko mišljenje i radne navike: postavljati im zadatke, upućivati ih na promatranje, zaključivanje, diskusiju, istraživanje lokalne povijesti itd.“⁴⁰ Udžbenici su bili popraćeni dodatnim materijalima poput radne bilježnice, priručnika za nastavnike, povijesnog atlasa i druge pomoćne literature, te tako nastaje koncept razgranatog udžbenika. Autori i krug stručnjaka koji su sudjelovali u izradi bili su renomirani autori udžbenika iz ranijih godina ali je stručni krug proširen ljudima iz prakse, nastavnicima, koji su zaslužni za metodičke inovacije u nastavi povijesti u desetljećima koja slijede.⁴¹ Radom na reformi školstva događale su se intenzivne izmjene nastavnih planova i programa te nastaju novi problemi s udžbenicima koji ne odgovaraju novim programima.

Stanje se stabiliziralo šezdesetih godina kada su izrađeni novi udžbenici koji su bili usklađeni s tada važećim planom i programom. Nastala je serija udžbenika za sve razrede više osmogodišnje škole pod zajedničkim nazivom „Prošlost i sadašnjost“. Udžbenici su to koji su slijedili zajednički koncept te su bili usmjereniji prema metodičkim inovacijama koje su zamišljene kao pomoć učenicima pri usvajanju znanja ali i poticanju njihovih aktivnosti pri

³⁹ Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa, 2012., 254.

⁴⁰ Isto, 255.

⁴¹ Isto, 256.

radu. Razlike s obzirom na udžbenike objavljene pedesetih godina odnose se na tekst udžbenika koji je bio sažetiji te ispričan zanimljivijim jezikom te ujedno prilagođeniji uzrastu učenika za koje je pripreman. Tekst udžbenika pratila su pitanja i zadaci kao integrativni dio udžbenika, dok je na kraju svake nastavne jedinice slijedilo ponavljanje. Osim toga veći je naglasak stavljen i na likovno oblikovanje prezentiranih sadržaja, te tako udžbenici bivaju upotpunjeni slikama, skicama i kartama koje su pratile glavni tekst a katkad ga i zamjenjivale.⁴²

Godine 1971. Socijalistička Republika Hrvatska kao i ostale republike u sastavu federacije rukovodeći nadležnost i pravo upravljanja vlastitom obrazovnom politikom, utjecali su i na školske udžbenike. Školski udžbenici izdavani sedamdesetih godina izlaze također u seriji pod nazivom „Narodi u prostoru i vremenu“. Udžbenici su to vidno poboljšane kvalitete tiska ali i onaj važniji dio grafičkih prikaza i likovnog uređenja, drugim riječima didaktičko-metodičko oblikovanje donosi više slika, skica, generičnih crteža i zemljovida kao i više upotrebe boje u korištenim prikazima.⁴³ Zastupljenost većeg broja didaktičko-metodičkih alata donosi elemente usklađene s etapama u nastavnom procesu. Nastavne jedinice započinjale su pripremom koja je učenike uvodila u obradu novih sadržaja, novost su bile poveznice teksta i slikovnih sadržaja u obradi gradiva te na kraju svakog paragrafa teksta slijedila su pitanja kojima se utvrđivala usvojenost gradiva.

Ekonomska i politička kriza koja je označila osamdesete godine prošlog stoljeća na području obrazovne politike odrazila se slabljenjem partijskog nadzora nad historiografijom. Serija udžbenika koja je izlazila tih godina pod nazivom „Čovjek u svom vremenu“ nije pratila razvoj znanstvene historiografije već je zadržala stariji pristup koji je vidljiv u udžbenicima iz ranijih desetljeća. Didaktičko oblikovanje pratilo je dosege serije izdavane u sedamdesetim godinama, što je karakteriziralo udžbenike koji su slijedili etape nastavnog procesa. Zastupljenost didaktičko-metodičkih elemenata u udžbenicima za pete, šeste i sedme razrede bila je veća nego li u udžbeniku za osmi razred, što je kasnije vidljivo u ranijim fazama udžbenika u Republici Hrvatskoj.⁴⁴

„Čovjek u svom vremenu“ posljednja je serija udžbenika povijesti objavljena prije uspostave Republike Hrvatske. Upravo su ovi udžbenici poslužili kao prvi udžbenici koji će se uz manje izmjene naći na klupama prve generacije učenika u Republici Hrvatskoj.

⁴² Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 264.

⁴³ S. Petrungraro, *Pisati povijest iznova*, str.93.

⁴⁴ Isto, 89.

3.2. Prva polovica devedesetih godina

U vrijeme političkih promjena početkom 1990-ih prema zahtjevu Ministarstva prosvjete i športa, izvršene su izmjene postojećih udžbenika za osnovnu školu, čime su uglavnom intervenirali u izbacivanje marksističke ideologije i jugoslavenskog okvira.⁴⁵ Izmijenjeni udžbenici objavljeni 1991. godine u pogledu promjena u didaktičkom oblikovanju ne mijenjaju korištenje elemenata kakve je sadržavala serija „Čovjek u svom vremenu“.

Školske godine 1992./1993. za pete razrede objavljen je udžbenik Živka Jakića koji se koristio do drugog svjetskog rata. Za šesti i sedmi razred objavljena su izmijenjena izdanja istih autora kao i ranijih godina te donose isto didaktičko oblikovanje.⁴⁶

Za osme razrede 1992. godine izašao je udžbenik Ive Perića u kojem je veći fokus stavljen na tekstualni sadržaj udžbenika dok je didaktičko-metodičko oblikovanje zanemareno. Uvidom u literaturu i udžbenike ustanovljeno je da prve udžbenike objavljene u Republici Hrvatskoj karakterizira dodavanje novih sadržaja, promjena ideološke i interpretativne paradigme dok je didaktičko-metodički pristup ostao isti.⁴⁷

Nastavni plan i program iz 1991. godine navodi kako racionalizaciji nastave pridonose pravilno i pravodobno korištena sredstva, osobito za vizualizaciju. Također navodi kako upotrebom sredstva za vizualizaciju omogućavamo „intenzivnije doživljaje, bolje razumijevanje i lakše svladavanje nastavnih sadržaja.“⁴⁸ Iako sadržaji za vizualizaciju u udžbenicima ne izostaju njihova upotreba po shemi kakva je preuzeta iz ranijih izdanja udžbenika za osnovnu školu ne opravdava u potpunosti navode iz nastavnog plana i programa. Nestale su serije udžbenika a istaknute su razlike među udžbenicima u didaktičko-metodičkom oblikovanju, tako da udžbenik za pete razrede prenosi didaktičko oblikovanje vremena u kojem je nastao (zadnja izdanja krajem 40-tih godina 20.stoljeća), udžbenici za šesti i sedmi razred prenose naslijeđene obrasce didaktičkog oblikovanja iz 80-tih godina, dok

⁴⁵ Damir Agičić, *Hrvatska Klio II., O nastavi i udžbenicima povijesti*. Zagreb: Srednja Europa, 2015., 2.

⁴⁶ Ivo Makek, *Povijest za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska Knjiga, 1992. i Dragutin Pavličević, Filip, *Potrebica, Povijest 7*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

⁴⁷ Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije.“ *Historijski zbornik LX* (2007): 258.

⁴⁸ *Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj* (izmjene i dopune) Zagreb, lipanj 1991. , Zavod za školstvo ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, tisak: Iskra Vinkovci, ur. Hrvoje Vrgoč, 151.

udžbenik za osmi razred⁴⁹ didaktičko oblikovanje stavlja u drugi plan a korištenim elementima i njihovom upotrebom ukazuje na zanemarivanje tog segmenta pri užurbanoj izradi.

3.3. Druga polovica devedesetih godina

Donošenjem novog nastavnog plana i programa 1995. godine, izrađenog na temelju izmijenjenih udžbenika učvršćena je odrednica iz ranijih godina koja se odražava prenatrpanošću sadržaja i didaktičkim pristupom temeljenim na memoriranju u reprodukciji faktografije.⁵⁰

Period školske godine 1996./1997. obilježilo je odobrenje izdavanja usporednih udžbenika.⁵¹ Udžbenici donose nova grafička rješenja u prezentaciji didaktičkih elemenata te istovremeno bolju razradu pojedinih dijelova didaktičko-metodičkog koncepta. Primjerice udžbenik za pete razrede autora Dinka Čuture, Brune Kuntić-Makvić i Tihomile Težak Grgel, objavljen 1996. godine kao prvo izdanje i uz izmjene nakon izlazio je kao jedini udžbenik za pete razrede u ovom razdoblju. Korišteni elementi u didaktičko-metodičkom oblikovanju nastoje kroz više različitih didaktičkih sadržaja prikazati, opisati i iznijeti gradivo. Ujedno češće se koristila boja kao pomoć pri izdvajanju i isticanju elemenata pri njihovoj upotrebi. Udžbenik donosi promjene u izdanju iz 1998. godine čime je vidljiva briga a ujedno i nadogradnja ranijih nedostataka. Udžbenik iako malog formata i jezično neprimjeren za uzrast kojemu je namijenjen koristi raznolike elemente pri oblikovanju nastavnih jedinica čime je vidljiv korak prema novim rješenjima. Udžbenik za šesti razred⁵² 1996. godine promjenom autora kao i izdavačke kuće donosi drugačija ali ne i bolja rješenja, te je već iduće godine vraćen udžbenik Ive Makeka koji je do kraja ovog perioda doživio izmjene u didaktičkom oblikovanju kad je u pitanju vizualno izdvajanje sadržaja, kroz češću upotrebu boja i promjena u lomu teksta koji je didaktičke sadržaje većinski iznosio unutar teksta a ne marginalno kao što je to primjer u ranijim godinama.

Za sedmi razred u ovom razdoblju izlazio je udžbenik Damira Agičića, izdan 1996. godine te je izlazio paralelno s udžbenikom Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebiće. Pojava ovog udžbenika označila je prvi usporedni udžbenik na tržištu. Unutar samog udžbenika pronađena

⁴⁹ Ivo Perić, *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

⁵⁰ Koren, *Slike nacionalne povijesti*, 271.

⁵¹ Usporedni udžbenici u literaturi navođeni i kao alternativni udžbenici, odnose se na udžbenike za isti razred koji izlaze paralelno u istoj školskoj godini, čime su škole dobile mogućnost odabira udžbenika po kojima će raditi u nastavnom procesu

⁵² Frane Sabalić, *Povijest za 6. razred*. Zagreb: Alfa, 1996.

je napomena kako se radi o knjizi koja je prvotno bila pripremljena za tisak kao priručnik za učenje povijesti u sedmom razredu, međutim u rujnu 1997. godine Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske naknadno je donijelo rješenje kojim se knjiga odobrava kao temeljni udžbenik povijesti. Usporedni udžbenici naišli su na različite reakcije, s jedne strane su ih podupirali dok s druge kritizirali. Proglašeni su pokazateljem nedostatka obrazovnog sustava, što je u konačnici značilo upravo suprotno, mogućnost izbora udžbenika koji je nastavnicima pružen od 1998. godine smanjuje mogućnost manipulacije viših institucija i prosvjetnih vlasti pri odabiru „podobnih“ autora.⁵³

Za osme razrede u ovom razdoblju izlazio je i dalje jedan udžbenik i to onaj Ive Perića koji će svakom izmjenom izdanja posvetiti više pažnje didaktičkom oblikovanju, što možemo uočiti kroz preglednost tekstualnih sadržaja (tekst odvojen u odlomke), izdvajanjem bitnih pojmova unutar teksta te češćim korištenjem boje, međutim do kraja perioda ostao je najlošije didaktičko oblikovan udžbenik za osnovnu školu.

U periodu između 1995. i 1999. objavljen je jedan udžbenik za peti razred⁵⁴, tri udžbenika za šesti razred⁵⁵, dva za sedmi razred⁵⁶ i samo jedan za osmi razred.⁵⁷

Novi naslovi koji su se objavljivali u ovom razdoblju kao i činjenica da je 1996. godine odobreno izdavanje usporednih udžbenika ukazuje na pokušaje da se problematika udžbenika popravi. Nastavni plan i program iz 1995. godine trebao je imati sanacijsko značenje, iako je sljedećih desetak godina ostao važeći za osnovne škole. Taj program pratio je koliko je moguće postojeće knjige premda s druge strane intervenira u njihov sadržaj i donosi nova rješenja, isključivo u pogledu kreacije novih nastavnih jedinica.⁵⁸ Rješenja u didaktičkim sadržajima koja se pojavljuju u ovom razdoblju u nekim slučajevima ukazuju na korak unatrag. Primjerice ne isticanje pojmova unutar teksta, nedostatak organizacije cjelina, udžbenici sa siromašnim likovnom i grafičkom opremom, korištenje boje u vrlo skromnim količinama primjeri su nedostataka novoobjavljenih udžbenika, a spomenute sastavnice

⁵³ Agičić, *O nastavi i udžbenicima povijesti*, 3.

⁵⁴ Dinko Čutura, Bruna Kuntić-Makvić, Tihomila Težak Grgel, *Povijest za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996., 1997., 1998., 1999.

⁵⁵ Ivo Makek, *Povijest za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1995., 1997., 1998., 1999. zatim Frane Sabalić, *Povijest za 6. razred*. Zagreb: Alfa, 1996. i Neven Budak, Vladimir Posavec, *Radanje suvremene Hrvatske*. Zagreb: Profil international, 1997.

⁵⁶ Damir Agičić, *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Alfa, 1996. i Dragutin Pavličević, Filip Potrelica, *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Školska knjiga, 1996., 1997., 1998., 1999.

⁵⁷ Ivo Perić, *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 1996., 1997., 1998., 1999.

⁵⁸ *Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj* (izmjene i dopune), Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske, Zagreb: D-graf d.o.o., 1995.

sadržavala su ranija izdanja. Krajem perioda u većem broju udžbenika koristila se boja⁵⁹ barem djelomično ako ne u potpunosti, što je prikazane sadržaje učinilo korisnijim za učenike.

3.4. Razdoblje 2000.–2007. godine

Porastom broja udžbenika u ovom razdoblju, dobili smo primjenu novih i drugačijih rješenja u udžbenicima. Korištenje boje postalo je neizostavan dio svakog udžbenika, budući da početkom 1990-ih izostaje kao forma didaktičkog oblikovanja a ranijih godina je korištena. Didaktičke sadržaje koje donose udžbenici prate nova rješenja, i novi zahtjevi u nastavi koji su rezultat donošenja novog nastavnog plana i programa donesenog 2003. godine.

Udžbenici objavljeni u ovom periodu prema Agičiću „izgledaju europski moderno, sadržajno su korektni, a neki svojim didaktičko-metodičkim pristupom i grafičkim izgledom uistinu mogu ići uz bok suvremenim europskim udžbenicima povijesti“.⁶⁰ Detaljnija razrada uvoda kao i ponavljanja u udžbenicima uključuje učenike na primjereniji način te se time izdvajaju od udžbenika nastalih u devedesetim godinama. Novi udžbenici sadrže više pisanih izvora⁶¹, koji pak donose slabu razradu popratnih aktivnosti kao i općenito uključivanje učenika u rad na istima.

Omogućavanjem usporednih izdanja udžbenika za pojedine razrede dobili smo s jedne strane mogućnost za inovacije koje preko udžbenika ulaze i u nastavni proces, dok s druge strane situaciju u kojoj nema pravila niti standarda za didaktičko-metodičko oblikovanje u udžbenicima te se događa da je koristan prostor potraćen ilustracijama bez edukativne funkcije. Svrha takvih didaktičkih sadržaja može biti jedino protumačena kao zabava i podizanje motivacije kod učenika, dok ostale funkcije koje bi didaktički materijal trebao nositi nije ostvaren. U ovom razdoblju izlazilo je devet udžbenika za pete razrede⁶², sedam za šeste⁶³, šest za sedme razrede⁶⁴ i pet za osme razrede⁶⁵. Novi udžbenici autora koji su

⁵⁹ Korištenje boje u većoj mjeri donose udžbenici izdani 1970-ih godina, što je vidljivo i u udžbenicima iz 1980-ih gdje većina sadržaja koji prate tekst dolaze u boji, dok primjeri o kojima je ovdje riječ didaktičke sadržaje donose u crno-bijeloj tehnici (Perić, *Povijest 8*) ili samo djelomično korištenje boje najčešće jednog tona kojim se ističu dijelovi u nastavnim jedinicama (Makek, *Povijest 6*)

⁶⁰ Agičić, *O nastavi i udžbenicima povijesti*, 5.

⁶¹ iako u ranijim godinama pisani izvori nisu dijelom udžbenika, sadržavale su ih povijesne čitanke koje su pratile udžbenik, ali nisu dijelom ovog istraživanja.

⁶² Križevan, Ujaković, Vorel. *Povijest 5*, Školska knjiga, 2000., Tonković, *Povijest 5*. Profil, 2000., Pavičić, Mirošević. *Povijest 5*. Školska knjiga, 2000., Posavec. *Povijest starog vijeka*, Ljevak, 2001., Munić-Bauer. *Povijest 5*. Školska knjiga, 2003., Gračanin, Malaus Tomorad, Tomorad. *Povijest 5*. Meridijani, 2003., Bekavac, Bradvica. *Povijest 5*. Profil, 2006., Matanić, Rajković. *Povijest 5*. Profil, 2006., Cerovski. *Tragom prošlosti 5*. Školska knjiga, 2006.

⁶³ Makek. *Povijest za šesti razred osnovne škole*. Školska knjiga, 2000., Brdal, Madunić. *Povijest 6*. Školska knjiga, 2001., Budak, Crljenko. *Povijest za 6.razred*. Profil, 2001., Budak, Posavec. *Rađanje suvremene*

djelovali u ranijim periodima⁶⁶ zadržavaju prepoznatljive didaktičke sadržaje u oblikovanju jedinica i cjelina iako s naznakama veće brige u prezentiranju sadržaja kroz preglednost i jasnoću. U većini primjera uvidom je utvrđeno da uglavnom zadržavaju iste didaktičke elemente kao i izdanja tijekom devedesetih. Time ovaj period karakteriziraju velike razlike među udžbenicima gdje s jedne strane imamo udžbenike koji donose ostavštinu iz devedesetih a s druge strane novi autori kao i veći broj izdavača donose inovacije katkad upitne obrazovne vrijednosti i valjanosti. Prema Prlenderu to su udžbenici koji sadrže pravopisne greške na naslovnim stranicama, ilustracije koje su jedva raspoznatljive, zemljovide koji su preuzeti iz stranih udžbenika a toponimi nisu bili prevedeni na hrvatski jezik.⁶⁷

Pokušaj regulacije nastale situacije u Hrvatskoj dogodio je 2001. kada je donesen prvi Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu.⁶⁸ Na temelju ovog zakon 2003. godine izrađen je prvi Udžbenički standard.⁶⁹ Navedeni zakon i standard imali su cilj unificirati udžbenike te standardizirati određene zahtjeve koje udžbenici kao osnovno sredstvo u nastavnom procesu trebaju zadovoljavati.

3.5. Razdoblje 2007. –2014. godine

Novom zakonskom regulativom koja je na snagu stupila 2006. godine, donesen je novi nastavni plan i program. Njime su unesene neke odrednice odgojno-obrazovnog rada, čime se pokušalo promijeniti stanje i u udžbenicima. Osim toga donesen je novi Udžbenički standard, koji je osim manjih izmjena i dalje ostao u istoj mjeri nedovoljno razrađen. Detaljnije upute koje bi autorima ali i cijelom timu koji sudjeluje pri izradi udžbenika pomogli pri korištenju adekvatnih i funkcionalnih didaktičkih sadržaja nisu osmišljene.

Hrvatske. Profil, 2002., Posavec. Povijest srednjeg i ranog novog vijeka. Ljevak, 2003., Petrić, Ravenčić. Povijest 6. Meridijani, 2003., Birin, Šarlija. Povijest 6. Alfa, 2004.,

⁶⁴ Erdelja, Dukić, Stojaković. *Povijest 7. Školaka knjiga, 2000., Agičić, Koren, Najbar Agičić. Povijest 7. Profil, 2001., Pavličević, Potrebića. Povijest za 7. razred osnovne škole. Alfa, 2002., Agičić. Povijest 7. Profil, 2002., Holjevac, Dimitrijević Kolar, Petrić. Povijest 7. Meridijani, 2003., Pavičić, Mirošević. Povijest 7. Školska knjiga, 2004.*

⁶⁵ Koren. *Povijest 8. Profil, 2000., Matković. Povijest 8. Školska knjiga, 2000., Brkljačić, Ponoš, Špelić. Povijest 8. Školska knjiga, 2000., Đurić. Povijest 8. Profil, 2000., Kolar, Petrić, Raguž. Povijest 8. Meridijani, 2003.*

⁶⁶ Ivo Makek, *Povijest za 6. razred osnovne škole. Zagreb: Školska knjiga, 2000.*

⁶⁷ Ivica Prlender, „Hrvatski udžbenici za povijest - stanje i nakane“. *Dijalog povjesničara - istoričara 4, Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2001. 48*

⁶⁸ Narodne novine. Zakon o udžbenicima. Zagreb: Narodne novine d.d., NN 27/10, 1-21.

(<https://www.zakon.hr/z/288/Zakon-o-ud%C5%BEbenicima-za-osnovnu-i-srednju-%C5%A1kolu>; posjećeno 1.rujna 2018.)

⁶⁹ *Udžbenički standard. NN 65/13* (https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/udzbenicki_standard.pdf ; posjećeno 1.rujna 2018.)

Objavljeni su novi udžbenici ali i udžbenici iz ranijeg perioda s izmjenama i dopunama. Novim nastavnim planom i programom navodi se usmjeravanje na promjene u učenju i poučavanju, koje se izdvajaju kroz nekoliko odrednica. Usmjerenost na planiranje, odabir i prilagođavanje metoda i načina rada s učenicima, kako bi se postigli unaprijed postavljeni odgojno-obrazovni ciljevi.⁷⁰ Iako usmjerenost na planiranje nastavnog procesa nije novost u ovom su pokušaju uvođenjem revidirane Bloomove taksonomije ideje o vođenju učenja prema unaprijed zacrtanom cilju, putem aktivnosti koje omogućavaju postizanje ciljeva bile nove.

Udžbenici ovog razdoblja donose veći broj nastavnih cjelina, izdvajanje izbornih sadržaja i istaknute važne pojmove, naglašavamo to jer se ovdje radi o sustavnom uvođenju navedenih odrednica koje su pojedini udžbenici i ranijih godina sadržavali. Češće iako i dalje ne uvijek nastavne jedinice započinju motivacijskim uvodom. Također više je grafičkih prikaza pri izlaganju informacija, češće nailazimo na lente vremena kao i ponavljanja na kraju jedinica i/ili cjelina.

Karakteristika ovog razdoblja također je povratak serija udžbenika, barem u primjeru Školske knjige, koja objavljivanjem udžbenika pod nazivom „Tragom prošlosti“ prati ideju o pripremi gradiva za sve razrede osnovne škole iz razdoblja socijalističke Hrvatske. Koncept razrade didaktičkih sadržaja po istom principu kroz sve razrede stvara prepoznatljive elemente, kakve ćemo imati prilike pratiti i u narednim godinama. S druge strane, pojedini izdavači poput Meridijana s istom su namjerom unificirali izgled udžbenika za peti i sedmi razred još u razdoblju 2000.–2006. godine ali budući da spomenuti izdavač nije objavljivao udžbenike za sve razrede ne možemo govoriti o seriji. Istovremeno Profil iako izdaje udžbenike za sve razrede osnovne škole donosi poprilično razilaženje i vidno drugačija rješenja u udžbenicima za sve razrede, s obzirom na to da iz iste izdavačke kuće u istoj godini za pojedine razrede donose nekoliko.

U ovom periodu izlaze četiri udžbenika za peti razred⁷¹, pet udžbenika za šesti⁷² i sedmi⁷³ razred i šest za osmi⁷⁴ razred.

⁷⁰ Nastavni plan i program za osnovnu školu, 2006. (http://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf, posjeta 08.09.2018.)

⁷¹ Bekavac, Bradvica. *Povijest 5*. Alfa:2007, ; Križevan, Ujaković, Vorel. *Povijest 5*. Školska knjiga: 2007, Matanić, Rajković. *Povijest 5*. Profil: 2007., Gračanin, Malus Tomorad, Tomorad. *Povijest 5*. Meridijani: 2007.

Problematika velikog broja udžbenika u periodu između 2000. –2010. godine rezultirala je izmjenama Udžbeničkog standarda. Donesen je 2003. godine a danas je važeći onaj iz 2013. godine. Udžbenički standard provedbeni je propis kojeg donosi ministar nadležan za obrazovanje. Njime se utvrđuju znanstveni, pedagoški, didaktičko-metodički, etički, jezični, likovno-grafički i tehnički zahtjevi i standardi za izradu udžbenika. Utemeljen je na konvencijama, ustavu Republike Hrvatske, važećim zakonskim propisima, nacionalnim programima, deklaracijama te proklamiranim načelima demokratskog poretka.⁷⁵

Didaktičko-metodički standardi i zahtjevi udžbeničkog standarda navode funkciju i primjenu udžbenika kao sredstva za rad u nastavi. Osim toga propisuju usklađenost s ciljevima predmeta kao i didaktičkim spoznajama predmeta. Propisuje usklađenost s kurikulumom te određuje podijeljenost na smislene dijelove usklađene sa satnicom predmeta.

Udžbenički standard navodi kako bi ključni pojmovi trebali biti i istaknuti i objašnjeni a kompletan sadržaj udžbenika popraćen slikama, fotografijama, multimedijским sadržajima, dijagramima, kartama, likovnim, grafičkim i drugim priložima koji bi time pridonijeli boljem razumijevanju sadržaja koji je ujedno primjeren dobi i razvojnim mogućnostima učenika, a moraju biti funkcionalni i točni. Poštivanje ovdje navedenih smjernica pri izradi udžbenika ne izostaje u izdanjima ovog razdoblja međutim udžbenik popraćen slikama i drugim sadržajima ne pridonosi nužno boljem razumijevanju ako sadržaji nisu pripremljeni da potaknu razumijevanje od strane učenika putem pitanja, zadatka i/ili objašnjenja. Udžbenici u izdanjima 2007. godine pa sve do 2013. godine korištenjem sigurnih rješenja pri didaktičkom oblikovanju ne nude u svim primjerima mogućnost za razumijevanje, analizu, zaključivanje, već vizualnom prezentacijom tekstualnih sadržaja prate tekst i postavljaju nastavnika u ulogu tumača didaktičkih sadržaja. Dakle funkcija korištenih didaktičkih elemenata u kojima izostaje uputa, zadatak ili pitanja nije ostvarena.

Standard kod likovno-grafičkih zahtjeva i standarda navodi kako su ilustracije i multimedijški elementi u udžbeniku funkcionalni u smislu učenikova stjecanja funkcionalnog znanja i

⁷² Brdal, Madunić. *Tragom prošlosti 6*. Školska knjiga: 2007, Labor, Rajković. *Povijest 6*. Alfa:2007., Birin, Šarlija. *Povijest 6*. Alfa: 2007., Budak, Crljenko. *Povijest za 6. razred*. Profil:2007., Gračanin, Petrić, Ravenčić. *Povijest 6*. Meridijani:2007.

⁷³ Bekavac, Kljaić. *Povijest 7*. Alfa: 2007., Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 7*. Školska knjiga: 2007., Agičić, Koren, Najbar Agičić. *Povijest 7*. Profil: 2007., Agičić. *Povijest 7*. Profil: 2007., Holjevac, Dimitrijević, Kolar, Petrić. *Povijest 7*. Meridijani: 2007.

⁷⁴ Bekavac, Bradvica, Miočić. *Povijest 8*. Alfa:2007., Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*. Školska knjiga: 2007., Đurić. *Povijest 8*. Profil: 2007., Kolar, Petrić, Raguž. *Povijest 8*. Meridijani:2007., Koren. *Povijest 8*. Profil:2007., Bekavac, Jareb. *Povijest 8*. Alfa:2008.

⁷⁵ *Udžbenički standard*. NN 65/13. 2.

razvoja sposobnosti. Funkcionalnost didaktičkih sadržaja tema je ovog rada i upravo ćemo se kroz suvremenu generaciju baviti ovim navodom iz udžbeničkog standarda koji osim navedenog dijela ne razrađuje nadalje koji su to kriteriji koji određeni sadržaj čine ili ne čine funkcionalnim.⁷⁶

Navodi također da se ilustracije i multimedijски elementi biraju ponajprije iz domaće baštine a zatim iz svjetske, a propisuje i potrebu da se korišteni elementi opisuju imenom a po potrebi i popratnim tekstom. u udžbenicima velika većina korištenih slikovnih sadržaja dolazi uz naslov ali rijetko uz popratni tekst. Tekst koji prati ovakve sadržaje može samostalno donositi gradivo ili ga putem primjera u prikazu pojasniti, međutim ove prednosti nisu iskorištene. Također kao i ranije navedene stavke pojedini udžbenici sadrže dok drugi ne sadrže.⁷⁷

Slijedom navedenog vidljiv je pomak prema novih zahtjevima, kojeg se u udžbenicima pokušalo riješiti preslagivanjem postojećih sadržaja i upotrebom novih grafičkih rješenja, međutim nove sadržaje i rješenja koja više uključuju učenike u svim etapama nastavnog procesa i dalje ne razrađuju didaktički sadržaji u dovoljnoj mjeri.

Posljednje izmjene i nadopune zakona o udžbenicima kao i udžbeničkog standarda dogodile su se 2013. godine te je analiza provedena na udžbenicima iz 2014. kao udžbenicima posljednje generacije koja donosi novosti u didaktičko metodičkom oblikovanju.

⁷⁶ *Udžbenički standard.* (NN 65/13), 2.

⁷⁷ *Udžbenički standard.* (NN 65/13), 2.

4. ANALIZA PO ELEMENTIMA DIDAKTIČKIH SADRŽAJA

4. 1. Uvod u nastavnu temu

Uvod u nastavnu temu u seriji udžbenika „Tragom prošlosti“ na tzv. „preklopnoj stranici“ prikazuje temu korištenjem elemenata koji su zajednički udžbenicima za sve razrede iz te serije. Izdvojena su dva okvira, „U ovom poglavlju ćete učiti“ gdje se navode dijelovi teme koja slijedi u obradi i „Novi pojmovi“ koji navode ključne pojmove.⁷⁸

Lik grčke muze Klio prvi put je predstavljen učenicima u uputi „Kako se koristiti udžbenikom“, a u uvodu je najčešće smještena između okvira koji najavljuju ključne pojmove i najave teme koja slijedi. Klijina odjeća pritom je usklađena s razdobljem koje uvod najavljuje, što je dodatan detalj koji upućuje na gradivo. U petom razredu primjerice obučena kao egipćanka⁷⁹, u šestom razredu u jednom primjeru kao križar⁸⁰ itd.

Osim navedenih okvira uvod sadrži lentu vremena na kojoj su važne godine i/ili razdoblja ucrtane i prikazane fotografijama. Svaka fotografija sadrži okvir s opisom, objašnjenjem i pitanjima/zadacima za učenike s kojim se upućuju na zaključke o temi koja slijedi. Posljednje nije uvijek prisutno, ali se pojavljuje u velikom broju prikaza. Fotografije povijesnih izvora, događaja i ličnosti uz ulomak teksta koji opisuje i objašnjava prikazano⁸¹ u nekim primjerima zahtjeva od učenika razmišljanje, prisjećanje ili povezivanje gradiva sa svakodnevnim životom ili ranije naučenim činjenicama.⁸²

Primjer u udžbeniku „Tragom prošlosti 6“ sadrži fotografiju prikaza kralja Trpimira, popraćenu ulomkom teksta koji ga opisuje, a priloženo pitanje namijenjeno je da misaono aktivira učenike.⁸³ U tekstu su pojedini pojmovi podebljani, čime su dodatno naglašeni kao bitni.⁸⁴

Uvod u nastavnu temu sadrži i zemljovide, u čijim legendama se pojavljuju dodatna objašnjenja i ulomak teksta, najčešće popraćen pitanjima čiji odgovori usmjeravaju učenike prema razmišljanju o prostoru, ljudima i njihovim aktivnostima te time ih navode na uvodne

⁷⁸ Prilog 2. *Tragom prošlosti 5*, 36-37.

⁷⁹ *Tragom prošlosti 5*, 36.

⁸⁰ *Tragom prošlosti 6*, 58.

⁸¹ Prilog 3. *Tragom prošlosti 6*, 102.

⁸² Prilog 4. *Tragom prošlosti 7*, 26.

⁸³ *Tragom prošlosti 6*, 39.

⁸⁴ *Tragom prošlosti 5*, 37.

zaključke o temi koja slijedi u obradi.⁸⁵ Zemljovidu također smještaju učenike u povijesni i geografski prostor o kojem govori gradivo. Raster stanice sadrži prikaz povijesnog elementa, tematski povezan sa sadržajem koji uvod u temu najavljuje. Opis svakog rastera stoji u izdvojenom okviru, čime upućuje učenike u sadržaj kojeg donosi.⁸⁶

Seriya udžbenika „Povijest“ u izdanju Alfe sadrži uvod u nastavne teme u udžbenicima za sve razrede. U svim udžbenicima nastavna tema oblikovana je kroz zajedničke elemente, prezentirana kroz ulomak teksta koji uvodi učenike u period o kojem će biti riječ, popraćena je slikovnim sadržajem bez naslova, opisa i objašnjenja. Korišteni slikovni sadržaji povezani s temom koju najavljuju, ali bez didaktičkog oblikovanja mogu se protumačiti samo kao popratna ilustracija.⁸⁷ Većina nastavnih tema sadrži takvu razradu, te samo u nekoliko primjera nailazimo na citirane dijelove teksta koji sadrže podatak o autoru,⁸⁸ dok u većini takvih navoda izostaje taj podatak.⁸⁹ Pitanja na kraju ulomka sadržana su u svega nekoliko primjera kroz sve razrede ove serije, te nisu izdvojena od teksta najave koju sadrži ulomak, već slijede kao nastavak teksta.⁹⁰ Ujedno količina prezentiranih informacija u uvodnom dijelu povećava se s obzirom na razred iako ne konzistentno, te nailazimo na primjer u udžbeniku za osmi razred gdje uvod čini svega jedan citat⁹¹, dok je u istom udžbeniku za uvod u drugu nastavnu temu cijela stranica ispunjena tekstem.⁹²

Seriya udžbenika „Vremeplov“ u izdanju Profila donosi uvod prezentiran na dvije stranice. Korištenjem istih sadržaja stvorena je karakteristična razrada uvoda u nastavne teme u udžbenicima za sve razrede. Ulomak teksta najavljuje gradivo koje slijedi u obradi. Kroz nekoliko rečenica spominje se najvažnije, opisuje što je prethodilo i objašnjava ukratko o čemu će biti riječ u obradi. Fotografije u ovom dijelu uvoda ne sadrže naslov, opis ili objašnjenje.⁹³

Lenta vremena široka je traka s ucrtanim najvažnijim godinama, razdobljima i događajima koju prate slikovni prikazi.⁹⁴ Pojmovi izdvojeni u zasebnom okviru sadrže ključne pojmove s

⁸⁵ Prilog 5. *Tragom prošlosti* 5, 73.

⁸⁶ *Tragom prošlosti* 8, 148.

⁸⁷ *Povijest* 5, 54.

⁸⁸ Prilog 6. *Povijest* 5, 88.

⁸⁹ *Povijest* 7, 78.

⁹⁰ Prilog 7. *Povijest* 6, 23.

⁹¹ Prilog 8. *Povijest* 8, 149.

⁹² Prilog 8, *Povijest* 8, 16.

⁹³ *Vremeplov* 5, 128.

⁹⁴ Prilog 9, *Vremeplov* 7, 88-89.

kojima će se učenici susretati tijekom obrade novog gradiva.⁹⁵ U donjem dijelu obje stranice koje donose uvod u nastavnu temu nalaze se „Izvori“.⁹⁶ Fotografije povijesnih izvora kratkom su napomenom opisane bez dodatnog objašnjenja. Uvod u nastavne teme ne sadrži pitanja/zadatke kojima potiče učenike na aktivnost.

Seriya udžbenika „Vremeplov“ na slikovit i dinamičan način donosi različite sadržaje i prikazuje ukratko o čemu će biti riječ u obradi, ali zato slabije uključuje učenike u aktivnost izostankom dodatnog didaktičkog oblikovanja kroz postavljene pitanja/zadatka.

U izdanju Profila udžbenik „Povijest 8“, donosi uvod u nastavnu temu izdvojen na dvije stranice.⁹⁷ Sadrži fotografiju, koja je sadržajno povezana s gradivom koje slijedi, zatim popis nastavnih jedinica, ključno pitanje teme, vremensku crtu s ucrtanim ključnim periodima kojima su pridruženi najvažniji događaji navedenog perioda i zaseban okvir s ključnim pojmovima. Postavljanje ključnog pitanja teme je prednost je koju ne sadrže drugi udžbenici za osmi razred. Taj element pojavljuje se i u samim nastavnim jedinicima u specifičnijim oblicima. Korišten je kako bi učenicima ukazao da svakim novim stečenim znanjem mogu proširiti svoj odgovor na postavljeno pitanje, te ujedno povezuje stečena znanja i objašnjava procese, a ne samo faktografske činjenice.

Na temelju analize podataka dobivenih istraživanjem serija udžbenika različitih izdavača, možemo zaključiti sljedeće. Udžbenici serije „Tragom prošlosti“ donose najviše različitih elemenata koji uvode učenike u nove teme, ujedno sadrže i najveći broj primjera u kojima se učenike kroz pitanja/zadatke postavljene uz didaktičke sadržaje, misaono aktivira i zahtjeva od njih suradnja.

Pregledom didaktičkog sadržaja uvoda u nastavne teme utvrđeno je da uvod sadrže svi istraženi udžbenici u seriji „Vremeplov“. Korištenje istog didaktičkog oblikovanja prepoznatljiva je karakteristika ove serije udžbenika, međutim razina didaktičkog oblikovanja koja doprinosi funkcionalnosti svakog uvoda u nastavnu temu u ovoj seriji ne sadrži aktivnosti za učenike te kroz korištenje manjeg broja različitih sadržaja ostvaruje uvođenje učenika u nove teme, ali ih pritom dodatno ne potiče na aktivnost.

U izdanju Profila udžbenik „Povijest 8“ u usporedbi s ranije navedenim serijama donosi raznolikost korištenih didaktičkih sadržaja, ali ujedno i manje potiče učenike kroz

⁹⁵ *Vremeplov* 5, 41.

⁹⁶ *Vremeplov* 6, isto između 65-66*(stranice sinteze i ponavljanja i uvoda u nastavne teme nisu numerirane)

⁹⁷ Prilog 10. *Povijest 8* (Profil), 202-203.

postavljanja pitanja i zadatake. Serija udžbenika „Povijest“ u izdanju Alfe u najmanjoj mjeri donosi različitost korištenih sadržaja prilikom prezentiranja nove nastavne teme, a istovremeno i najslabije potiče učenike na dodatne aktivnosti koje izostaju nedovoljnim didaktičkim oblikovanjem.

Kroz različite didaktičke elemente pomaže se učenicima u boljem razumijevanju teme koja slijedi, a njihova aktivacija ostvaruje se poticajima kroz postavljena pitanja/zadatke. Pri tom u udžbenicima serije „Tragom prošlosti“ i „Vremeplov“ i udžbeniku „Povijest 8“ u izdanju Profila, prezentiran je veći broj didaktičkih sadržaja nego li je to primjer u seriji „Povijest“. Analizom podataka dobivenih ovim istraživanjem možemo zaključiti da su udžbenici serije „Tragom prošlosti“ u najvećoj mjeri funkcionalni s obzirom na razinu aktivacije učenika, koju postižu korištenjem različitih didaktičkih sadržaja koji potiču učenike pri uvođenju u obradu nove nastavne teme.

4. 2. Motivacijski uvod

Serijski udžbenik u izdanju Školske knjige „Tragom prošlosti“ sadrži motivacijski uvod u većini nastavnih jedinica. Smješten je na početku obrade, češće u prvom dijelu stranice gdje zauzima prostor od nekoliko redaka do pola stranice, a nije rijedak slučaj da je prezentiran na margini.⁹⁸ U udžbeniku za svaki razred nekoliko je jedinica bez ovog didaktičkog sadržaja.⁹⁹ Didaktičko oblikovanje motivacijskog uvoda donosi primjere razrade kroz prikaz sadržaja, opis prikaza i pitanja za učenike putem kojih omogućavamo otkrivanje i motiviranje za daljnje istraživanje.¹⁰⁰ U motivacijskom uvodu najčešće su korištene fotografije¹⁰¹, crteži¹⁰², zemljovidi¹⁰³, pisani povijesni izvori¹⁰⁴, grafički prikazi¹⁰⁵ i dr. Ujedno u udžbeniku za svaki razred nailazimo na primjer gdje je motivacijski uvod zamišljen kroz nekoliko pitanja za učenike.¹⁰⁶

Većina korištenih didaktičkih alata dolazi uz pitanja za učenike koja podsjećaju na ranije obrađeno gradivo, te prisjećaju učenike na važne informacije koje će im biti potrebne tijekom proučavanja nove nastavne teme. Razrada ovog sadržaja nije ujednačena, pa tako nailazimo na primjere gdje autori prezentiraju sadržaje uz opis bez dodatnih poticaja (pitanja/zadaci) kojima učenike motiviraju.¹⁰⁷ Nedostatak serije pronalazimo u činjenici da pojedine nastavne jedinice započinju bez uvoda ili sadržaji koji donose uvod ne ostvaruju svoju funkcionalnost zbog nedorečenog didaktičkog oblikovanja. Navedeni primjer donosimo iz udžbenika za šesti razred, gdje je motivacijski uvod zamišljen putem ulomka teksta koji čini uvod ali ne motivira učenike. Primjer iz udžbenika za sedmi razred¹⁰⁸, donosi pitanja smještena na margini koja zahtijevaju odgovore od učenika u svrhu motiviranja, ponovno primjer je to uvoda ali ne nužno i motiviranja učenika. Sličan primjer pronalazimo u udžbenicima za sve razrede gdje niz pitanja predstavlja motivacijski uvod, bez dodatnih prikaza, pomoći i podrške.

⁹⁸ Prilog 11. kolaž prikazuje primjer motivacijskog u par redaka (*Tragom prošlosti* 8, 101.), pola strane (*Tragom prošlosti* 7, 69.) i smješten na margini (*Tragom prošlosti* 8, 22.)

⁹⁹ *Tragom prošlosti* 5, 125.

¹⁰⁰ *Tragom prošlosti* 7, 90.

¹⁰¹ *Tragom prošlosti* 8, 201.

¹⁰² *Tragom prošlosti* 5, 49.

¹⁰³ *Tragom prošlosti* 8, 150.

¹⁰⁴ *Tragom prošlosti* 6, 20.

¹⁰⁵ *Tragom prošlosti* 6, 30.

¹⁰⁶ *Tragom prošlosti* 5, 102.

¹⁰⁷ *Tragom prošlosti* 6, 44.

¹⁰⁸ *Tragom prošlosti* 7, 14.

U udžbeniku za sedmi razred kroz prikaze klokana i pijetla¹⁰⁹ učenike se potiče na razmišljanje o potrebi stvaranja zajedničkih simbola u povijesti. Simbolika zajedništva čini uvod u obradu gradiva o razvoju nacije i nacionalne svijesti, čime učenici poticaj za istraživanje teme dobivaju iz motiva koje razumiju, što je prednost ovakvog didaktičkog oblikovanja. Primjer također nalazimo i u udžbeniku za šesti razred koji korištenjem povijesnog izvora u svrhu motivacijskog uvoda¹¹⁰ ostvaruje funkcionalnost postavljenim pitanjima koja prate navedeni izvor te čiji odgovori navode na temu koja se obrađuje u nastavnoj jedinici.

Udžbenici serije „Vremeplov“ u izdanju Profila svaku nastavnu jedinicu započinju motivacijskim uvodom. Motivacijski uvod nalazi se na početku svake nastavne jedinice, smješten je na središnjem dijelu stranice¹¹¹, okvir koji donosi opis/objašnjenje i pitanja u nastavku vizualno su istaknuta drugačijom bojom pa time i zahtjev sadržaja postaje prepoznatljiv. Korištenjem različitih sadržaja učenike se uvodi u obradu novog gradiva. Didaktički sadržaji koje pritom pronalazimo su fotografije koje prikazuju umjetnička djela¹¹², materijalne povijesne izvore¹¹³, karikature¹¹⁴, povijesne ličnosti¹¹⁵, scene iz svakodnevice¹¹⁶, crteže¹¹⁷ ujedno korišteni su zemljovidi¹¹⁸ i lente vremena¹¹⁹.

Svi udžbenici ove serije koriste se ujednačenim didaktičkim oblikovanjem prilikom razrade motivacijskog uvoda, što čini karakteristiku serije. Uvod u nastavnu jedinicu oblikovan je kroz ulomak teksta koji opisuje i objašnjava prikaz, donosi dodatne informacije i/ili smjernice putem kojih učenici započinju otkrivanje novih nastavnih sadržaja. Pitanja koja slijede nakon opisa i/ili prikaza¹²⁰ vode učenike u smjeru otkrivanja novih znanja koje sadrži nastavna jedinica koja slijedi. Pomoć pri analizi korištenih sadržaja, smatramo prednošću a ostvarena je kroz opise/objašnjenja i pitanja koja prate prikaze. Primjer iz Vremeplova 5¹²¹ uz fotografiju povijesnog izvora, učenike upućuje na proučavanje sadržaja prikaza. Nakon čega se kroz postavljena pitanja usmjerava učenike u analizi povijesnog izvora. Postavljena pitanja

¹⁰⁹ *Tragom prošlosti* 7, 63.

¹¹⁰ *Tragom prošlosti* 6, 20.

¹¹¹ *Vremeplov* 6, 88.

¹¹² *Vremeplov* 6, 32.

¹¹³ *Vremeplov* 6, 54.

¹¹⁴ *Vremeplov* 7, 36.

¹¹⁵ *Vremeplov* 8, 104.

¹¹⁶ *Vremeplov* 5, 2.

¹¹⁷ *Vremeplov* 5, 108.

¹¹⁸ *Vremeplov* 6, 98.

¹¹⁹ *Vremeplov* 6, 2.

¹²⁰ Prilog 12, *Vremeplov* 6, 88.

¹²¹ *Vremeplov* 5, 68.

zahtijevaju proučavanje, razmišljanje, i zaključivanje, njihov rezultat je otkrivanje informacija koje donosi prikaz na fotografiji. Primjer iz Vremeplova 7 ukazuje na drugu funkciju motivacijskog uvoda gdje učenike putem informacija koje nudi prikaz upućujemo na znanja i činjenice koje su ranije učili te time ostvarujemo povezanost s gradivom koje slijedi.¹²²

Korištenje motivacijskog uvoda u seriji „Vremeplov“ na konzistentan način uvodi učenike u obradu nove nastavne jedinice, pružajući im motiv za daljnje istraživanje, prisjećajući ih na ranije stečena znanja i ponavljajući informacije koje će im prilikom obrade zatrebati a želimo biti sigurni da ih imaju na umu. Svrha ovog didaktičkog sadržaja svojim oblikovanjem pruža učenicima kvalitetan pristup novim sadržajima te time ostvaruje svoju funkcionalnost.

Udžbenik „Povijest 8“ u izdanju Profila, motivacijskim uvodom započinje svaku nastavnu jedinicu. Vizualno izdvojen dio stranice (često i cijela stranica¹²³) sadrži fotografiju ili kartu koja donosi povijesne sadržaje, ključno pitanje u izdvojenom okviru, čemu slijedi opis prikaza, te pitanja koja se nalaze uz tekst koji donosi objašnjenje. Primjerice uvod u nastavnu jedinicu „Fašizam u Italiji“ sadrži četiri fotografije, u nastavku slijedi odlomak koji objašnjava prikaz, ujedno upućuje na ranije obrađene sadržaje kratkom napomenom koja stoji u tekstu¹²⁴ te uputom i smjernicom aktivira učenike u analiziranju fotografija. Ujedno u izdvojenom okviru nalazi se ključno pitanje nastavne jedinice, što smatramo prednosšću koju ne sadrže ostali udžbenici. Takav princip razrade motivacijskog uvoda sadrži svaka nastavna jedinica, što čini funkcionalan uvod u obradu novih sadržaja. Didaktičko oblikovanje kroz ulomak teksta nudi opis prikaza, objašnjenje i aktivira učenike kroz postavljena pitanja/zadatke te ih ujedno upućuje na radnu bilježnicu.¹²⁵

Nedostatak serije udžbenika „Povijest“ je izostanak motivacijskog uvoda, te nastavne jedinice započinju prvim poglavljem obrade nove nastavne jedinice.

Priprema za obradu novih sadržaja važan je element, čija razrada i prezentnost u udžbenicima ne izostaje osim u pitanju udžbenika u izdanju Alfe serija „Povijest“. Korištenje motivacijskog uvoda pri obradi novih nastavnih jedinica u primjeru serije „Vremeplov“ i udžbeniku „Povijest 8“ ostvaruje svoju funkcionalnost dok je u primjeru serije „Tragom prošlosti“ ona samo djelomično ostvarena u primjeru nastavnih jedinica čiji uvod didaktičkim oblikovanjem korištenih sadržaja postiže motivaciju.

¹²² Vremeplov 7, 90.

¹²³ Prilog 13, Povijest 8 (Profil), 185.

¹²⁴ Povijest 8 (Profil), 59.

¹²⁵ Povijest 8 (Profil), 38.

Prisjećanje ili povezivanje gradiva nisu osnovna svrha ovog didaktičkog sadržaja, putem informacija koje učenici dobivaju u početku obrade ovisiti će njihova zainteresiranost za daljnjim otkrivanjem. Ponavljanjem stvaramo poveznice sa ranije naučenim gradivom koje pomaže u usvajanju novih sadržaja ali ukoliko se učenike ne zainteresira ovaj didaktički sadržaj ne ostvaruje svoju funkcionalnost.

4. 3. Glavni tekst

Seriya udžbenika „Povijest“ u izdanju Alfe glavni tekst u udžbenicima iznosi na središnjem dijelu stranica, čime stvaraju dulje odlomke teksta. Glavni tekst udžbenika iznesen je kroz naslove podijeljene na poglavlja nakon kojih slijede pitanja za ponavljanje pročitano.¹²⁶ Istraživanjem je utvrđena neravnomjerna raspodijela tekstualnih i didaktičkih sadržaja na stanicama udžbenika. Primjeri iz udžbenika za peti razred¹²⁷ ukazuju na stranice ispunjene tekstualnim sadržajem kojeg ne smatramo primjerenim uzrastu učenika za koji je pripremljen. Sličan primjer u istom razredu nalazimo u obradi poglavlja „Kretska i Mikenska kultura“ i „Troja“¹²⁸ gdje je u ovom udžbeniku sadržaj navedenih poglavlja iznesen na dvije stranice dok se isti naslovi u primjeru udžbenika „Tragom prošlosti“ nalaze na ukupno šest stranica,¹²⁹ čime stranice djeluju pretprapano tekstualnim sadržajem. S druge strane nailazimo na primjere u kojima dijelovi stranica ostaju prazni.¹³⁰

Udžbenici petog, sedmog i osmog razreda dijele vizualni izgled tekstualnih sadržaja na stranicama dok se udžbenik šestog razreda razlikuje iznošenjem teksta u obliku kolumni (stupaca)¹³¹. Djelomično takvim lomom teksta stranice ne ostavljaju dojam pretpranosti što nije slučaj u ostalim razredima. Unutar tekstualnog sadržaja važni pojmovi istaknuti su podebljanim slovima¹³². Udžbenik za šesti razred ističe se isticanjem važnih pojmova unutar teksta gdje „važno“ u mnogo primjera predstavljaju cijele konstrukcije rečenica¹³³, što je nedostatak pri isticanju bitnih informacija koje u ovakvim primjerima ne dolaze do izražaja. Udžbenici za sedmi i osmi razred na stranicama prezentiraju veliku količinu tekstualnih sadržaja te takav izgled stvara dojam zgusnutog, opširanog i ozbiljnog sadržaja koji nije

¹²⁶ Prilog 14. *Povijest 5*, 30-31.

¹²⁷ Prilog 15, *Povijest 5*, 20.

¹²⁸ *Povijest 5*, 56/57.

¹²⁹ *Tragom prošlosti 5*, 74-80.

¹³⁰ *Povijest 5*, 10, 35.

¹³¹ Prilog 16, *Povijest 6*, 42-43.

¹³² *Povijest 5*, 76-77.

¹³³ *Povijest 6*, 119., 128., 136., 140., 142., 151.

prilagođen aktivnostima za učenike već radu na tekstu.¹³⁴ Didaktički sadržaji pritom korišteni smješteni su s lijeve ili desne strane teksta prikazuju spomenute povijesne sadržaje ali ne preuzimaju ulogu nositelja gradiva¹³⁵ (opis koji prati didaktičke sadržaje u funkciji je samo opisa prikazanog) čime bi rasteretili glavni tekst a istovremeno omogućili učenicima aktivno sudjelovanje.

Glavni tekst u udžbenicima „Tragom prošlosti“ iznesen je na središnjem dijelu stranica dok ga didaktički sadržaji u nekim primjerima okružuju i presjecaju što ukupno ne stvara dojam prenatrpanog tekstualnog sadržaja.¹³⁶ Glavni tekst nastavne jedinice podijeljen je na poglavlja, koja donose sadržaj a većinu prate pitanja za ponavljanje najčešće smještena na margini uz poglavlje.¹³⁷ Spomenute karakteristike sadrže udžbenici za sve razrede osnovne škole ove serije. U svim udžbenicima „Tragom prošlosti“ nailazimo na primjere u kojima su didaktički sadržaji smješteni na margini stranice dok središnji dio prepuštaju tekstualnim sadržajima što stvara dojam duljeg tekstualnog sadržaja na stranicama.¹³⁸ Istraživanjem su pronađeni primjeri boljeg i lošijeg rasporeda sadržaja na stranicama, gdje vidimo mogućnost da se tekst prezentira u točkama, kroz didaktičke alate i sl.¹³⁹

Određenu količinu tekstualnog sadržaja donose fotografije, povijesni izvori, sheme, karikature i drugi alati pa takve stranice ne izgledaju prenatrpano a ujedno korišteni didaktički alati koji u ovim primjerima donose sadržaj umjesto glavnog teksta. Unutar tekstualnog sadržaja pojmovi i druge važnije informacije podebljanim su slovima istaknute,¹⁴⁰ a ista se tehnika koristi i pri naglašavanju važnih pojmova unutar teksta koji donose didaktički sadržaji.¹⁴¹

Količina teksta na stranica ovisna je o sadržaju kojeg se obrađuje ali i didaktičkog oblikovanja koje u većoj ili manjoj mjeri rasterećuju stranice. U primjeru obrade nastavne jedinice „Hrvatska u doba Arpadovića“¹⁴² raspored didaktičkih i tekstualnih sadržaja čini stranice preglednijim i u manjoj mjeri ispunjenim samim tekstom dok u primjeru sljedeće nastavne jedinice „Hrvatska u doba Anžuninaca“ veći dio središnjeg dijela stranica donosi tekstualni

¹³⁴ *Povijest* 7, 13., 64.

¹³⁵ primjer kakav je vidljiv u izdanju drugih izdavača, dijelove gradiva prepušta didaktičkim sadržajima na način da primjerice fotografija sadrži ključne informacije u obradi gradiva koje ne ponavlja iz teksta već samostalno iznosi – *Vremeplov* 7, 73. (Maksimilijan Vrhovac)

¹³⁶ Prilog 17, *Tragom prošlosti* 7, 22-23.

¹³⁷ *Tragom prošlosti* 6, 56.

¹³⁸ *Tragom prošlosti* 8, 50-51.

¹³⁹ *Tragom prošlosti* 8, 14-15

¹⁴⁰ *Tragom prošlost* 6, 70.

¹⁴¹ *Tragom prošlosti* 8, 27.

¹⁴² *Tragom prošlosti* 6, 102-104.

sadržaj.¹⁴³ Usporedimo li seriju udžbenika „Povijest“ i „Tragom prošlosti“ možemo vidjeti kako raspodijela glavnog teksta na stranicama uvjetuje ukupan dojam koji stranice čini preglednijim a ujedno učenike više uključuje u aktivnost rada na istome.

Središnjim djelom stranica iznesen je glavni tekst u udžbenicima serije „Vremeplov“ u izdanju Profila. Tekstualni sadržaji nastavnih jedinica podijeljeni su na poglavlja, koja u kratkim odlomcima iznose gradivo učenicima.¹⁴⁴ Kratki odlomci kao i raspored tekstualnih i didaktičkih sadržaja na stranicama čine udžbenik primjerenim uzrastu učenika. Primjer iz udžbenika za šesti razred u obradi nastavne jedinice „Srednjovjekovna Bosna“¹⁴⁵ korištenjem zemljovida, pisanih i slikovnih povijesnih izvora koji uz opise (izdvojeni okviri koji prate svaki spomenuti didaktički sadržaj) donose pitanja/zadatke za učenike pomoću kojih učenici samostalno dolaze do jednog dijela informacija. Naglasiti ćemo kako količina navedenih informacija nije smanjena s obzirom da druge izdavače ali prezentacijom putem didaktičkih sadržaja smanjuje se tekstualni sadržaj koji dominira stranicama udžbenika. Važniji dijelovi podebljani su što ih izdvaja od ostatka teksta.¹⁴⁶

Udžbenici ove serije sadrže mnogo primjera korištenja didaktičkih sadržaja upravo u prezentaciji velike količine informacija¹⁴⁷, kada se kvalitetnim didaktičkim oblikovanjem dobiva na boljoj efikasnosti pri prenošenju samih saznanja koje donosi tekst. U višim razredima osnovne škole veća količina tekstualnog sadržaja kvalitetnim didaktičkim oblikovanjem, ne odaje dojam gustog teksta kao što je to primjer kod drugih izdavača. Osim toga didaktički alati koji se pritom koriste primjerice fotografije¹⁴⁸, crteži¹⁴⁹, tablice¹⁵⁰ i dr. donose sadržaj u opisu koji ih prati ili samostalno (u primjeru tablice) čime rasterećuju glavni tekst i čine ga čitljivim i prihvatljivim.

Udžbenik „Povijest 8“ u izdanju Profila donosi glavni tekst iznesen u središnjem dijelu stranica kroz kraće ulomke. Raspodijela tekstualnih i didaktičkih sadržaja čini tekst preglednim i čitkim te ne stvara dojam prenatrpanosti stranica tekstem.¹⁵¹ Glavni tekst udžbenika podijeljen je na poglavlja koja donose osnovne informacije. Važni pojmovi unutar

¹⁴³ *Tragom prošlosti* 6, 106-111.

¹⁴⁴ Prilog 18, *Vremeplov* 6, 82-83.

¹⁴⁵ *Vremeplov* 6, 114-119.

¹⁴⁶ *Vremeplov* 7, 90.

¹⁴⁷ *Vremeplov* 7, 138-139.

¹⁴⁸ *Vremeplov* 6, 151.

¹⁴⁹ *Vremeplov* 5, 25.

¹⁵⁰ *Vremeplov* 7, 137.

¹⁵¹ Prilog 19, *Povijest 8* (Profil), 42-43.

teksta podebljanim su slovima naglašeni a dodatno izdvajanje od ostatka teksta postignuto je korištenjem drugačije boje, primjerice plave¹⁵².

Količina teksta na stanicama vizualno je razdvojena didaktičkim sadržajima koji ga rasterećuju i vrlo često sami donose ključne informacije, pa je i u takvim navodima podebljanim slovima izdvojeno bitno. Primjer nastavne jedinice „Velika gospodarska kriza“¹⁵³ prikazuje navedeno, osnovni tekst rasterećen je kroz pisane povijesne izvore, fotografije i tablice koje u svojim opisima i objašnjenjima sadrže informacije koje nisu sadržane u tekstu. Opisi uz slikovne povijesne izvore ujedno proširuju osnovne informacije te kroz specifične primjere objašnjavaju činjenice iznesene glavnim tekstom.

Povijest treba biti ispričana, stoga tekst kao sastavni dio svakog udžbenika treba biti smisleno raspodijeljen, opisan i okružen svrsishodnim elementima. Velika količina tekstualnog sadržaja može ovisno o prezentaciji na stranicama stvarati dojam zgusnutog i natrpanog sadržaja ali isto tako kvalitetnim didaktičkim oblikovanjem može se prezentirati zajedno s ostalim dijelovima nastavnih jedinica i odavati dojam fluentnosti i čitkosti.

U svim udžbenicima glavni tekst dominira središnjim dijelom stranica a smještaj, veličina i količina didaktičkih sadržaja stvaraju dojam preglednosti u primjerima udžbenika serije „Vremeplov“ i „Povijest 8“ dok u primjeru serije udžbenika „Povijest“ u izdanju Alfe dojam gustog teksta. Osim toga, udžbenici serije „Vremeplov“ i udžbenik „Povijest 8“ manjim odlomcima koje upotpunjavaju didaktički sadržaji ostvaruju bolju preglednost iznesenog te ne stvaraju dojam prenatpranih stranica zgusnutog teksta, što neke nastavne jedinice serije udžbenika „Povijest“ i „Tragom prošlosti“ stvaraju. Količina istaknutih činjenica unutar glavnog teksta također korištenjem na cijelim dijelovima rečenica kakav smo primjer spomenuli u udžbeniku „Povijest 6“ gube svoju funkcionalnost pri isticanju bitnog, dok ciljanim korištenjem ukazuju učenicama na koje dijelove treba obratiti veću pozornost.

¹⁵² *Povijest 8 (Profil), 47.*

¹⁵³ *Povijest 8 (Profil), 29-35.*

4. 4. Slikovni povijesni izvori

U udžbenicima serije „Povijest“ u izdanju Alfe slikovni povijesni izvori prate svaku nastavnu jedinicu. Svojim prikazima donose materijalne povijesne izvore poput novčića¹⁵⁴, građevina¹⁵⁵, nakita¹⁵⁶ i slično. U udžbenicima viših razreda slike prikazuju grbove¹⁵⁷, portrete¹⁵⁸, zastave¹⁵⁹, umjetnička djela¹⁶⁰ i dr., te donose povijesne fotografije¹⁶¹, plakate¹⁶², karikature¹⁶³ koji potkrepljuju navode iz glavnog teksta kojima učenici dobivaju direktan uvid u povijesne sadržaje. U nekim primjerima prikazuju i način života ljudi u vremenu o kojem je riječ,¹⁶⁴ te time učenicima približavaju temu iz obrade gradiva.

U većini primjera u udžbenicima korištena umjetnička djela uglavnom ne sadrže informaciju o autoru i vremenu nastanka djela¹⁶⁵, dok se samo u pojedinim primjerima takve informacije donose učenicima.¹⁶⁶ Slike najčešće sadrže naslov¹⁶⁷ koji je u funkciji opisa, primjerice navode se imena prikazanih ljudi, mjesta, predmeta i dr.¹⁶⁸ U manjem broju primjera sadrže opis od nekoliko riječi¹⁶⁹ do nekoliko rečenica¹⁷⁰ kojima se proširuje gradivo iz glavnog teksta i objašnjava što slika prikazuje. Dodatnog poticaja kojim bi se učenike aktiviralo u radu na prikazanim sadržajima koje donose uglavnom fotografije, nema što smatramo nedostatkom.

Slikovne povijesne izvore u udžbenicima „Tragom prošlosti“ nalazimo u svakoj nastavnoj jedinici. Čine najveći dio didaktičkog sadržaja koji svojim prikazima vizualno predočavaju gradivo koje se obrađuje. Slike koje se nalaze u udžbenicima ove serije različitih su veličina, iako su fotografije većih formata zanimljivije i zahvalnije za proučavanje, u primjerima kada prikazuju povijesne izvore te upravo svojom jasnoćom omogućavaju rad na prikazu.¹⁷¹ Međutim s druge strane u pojedinim je primjerima neadekvatno utrošen prostor na fotografije

¹⁵⁴ *Povijest 5*, 66.

¹⁵⁵ *Povijest 5*, 73.

¹⁵⁶ *Povijest 5*, 90.

¹⁵⁷ *Povijest 8 (Alfa)*, 31.

¹⁵⁸ *Povijest 8 (Alfa)*, 42.

¹⁵⁹ *Povijest 7*, 105.

¹⁶⁰ *Povijest 7*, 87.

¹⁶¹ *Povijest 8 (Alfa)*, 61.

¹⁶² *Povijest 8*, 54.

¹⁶³ *Povijest 7*, 31.

¹⁶⁴ *Povijest 5*, 111.

¹⁶⁵ *Povijest 5*, 121.

¹⁶⁶ *Povijest 6*, 37., 47.

¹⁶⁷ *Povijest 5*, 11.

¹⁶⁸ *Povijest 5*, 29.

¹⁶⁹ *Povijest 6*, 82.

¹⁷⁰ Prilog 20, *Povijest 7*, 9.

¹⁷¹ *Tragom prošlosti 6*, 37.

koje zauzimaju veći dio stranica, prikazujući sadržaj koji bi i u manjem formatu prenio istu poruku u opisu koji ga prati.¹⁷²

Pored svake slike navodi se što prikazuje kroz naslov¹⁷³, a često sadrži i dodatna objašnjenja¹⁷⁴ u izdvojenim okvirima, koji učenicima daju specifične primjere i informacije o glavnom tekstu.¹⁷⁵ Nailazimo također na primjere u kojima se uz sliku donosi veća količina informacija¹⁷⁶ koje proširuju gradivo iz obrade. Primjerice u udžbeniku za šesti razred prikaz viteza u odjeći križara, sadrži opis kojim se dodatno objašnjava križ i njegova povezanost s nazivom križara i križarskih ratova.¹⁷⁷

U ovoj seriji udžbenika slike su didaktički oblikovane tako da od učenika zahtijevaju proučavanje i objašnjavanje na što ih direktno upućuju popratna pitanja i zadaci poput „Što vidite na crtežu?“¹⁷⁸. Osim proučavanja, od učenika se zahtjeva i povezivanje slikovnog i tekstualnog sadržaja te donošenje zaključaka na temelju prikaza.¹⁷⁹

Slikovni povijesni izvori korišteni su i za samostalno iznošenje gradiva, kao zamjena za glavni tekst koji se time rasterećuje, primjerice u udžbeniku za peti razred fotografija prikazuje scenu iz svakodnevice, okupljanje obitelji i pričanje priča, a u opisu fotografije naveden je nov pojam „usmena predaja“ i njegovo objašnjenje koje je adekvatno predloženo kroz učenicima poznati prikaz pričanja priča.¹⁸⁰ Ovakvo didaktičko oblikovanje doprinosi razumijevanju sadržaja, a ujedno i promijeni aktivnosti. Pritom učenici tekst uz fotografije trebaju pročitati, proučiti i analizirati detalje, odgovarati na pitanja i zaključivati, dok bi tekstualni sadržaj bez oblikovanja kroz didaktičke sadržaje trebali samo pročitati.

U višim razredima uvode se novi sadržaji koji služe vizualnom prikazu glavnog teksta. Propagandni plakati¹⁸¹, karikature¹⁸² i umjetnička djela¹⁸³ u najvećem broju primjera iz udžbenika ne sadrže informacije o autoru i vremenu nastanka. No, sadrže kvalitetnu

¹⁷² *Tragom prošlosti* 7, 85.

¹⁷³ *Tragom prošlosti* 5, 45.

¹⁷⁴ *Tragom prošlosti* 6, 23.

¹⁷⁵ Prilog 21, *Tragom prošlosti* 7, 70.

¹⁷⁶ *Tragom prošlosti* 5, 27.

¹⁷⁷ *Tragom prošlosti* 6, 69.

¹⁷⁸ *Tragom prošlosti* 5, 27.

¹⁷⁹ *Tragom prošlosti* 8, 12.

¹⁸⁰ *Tragom prošlosti* 5, 14.

¹⁸¹ *Tragom prošlosti* 7, 44.

¹⁸² *Tragom prošlosti* 7, 11.

¹⁸³ *Tragom prošlosti* 7, 67.

didaktičku razradu, u obliku objašnjenja prikaza i pitanja za učenike, čime se učenici uključuju u aktivnosti koje za svrhu imaju postizanje odgojno-obrazovnih ciljeva.

Korištenje karikature kao oblika ilustriranja i rada na istima, omogućena je pitanjima koja ih prate i usmjeravaju aktivnosti učenika, kao i kratkim objašnjenjem konteksta samog prikaza. Primjerice prikaz liberala, konzervativaca, anarhista i socijalista¹⁸⁴ kao djece u udžbeniku, učenicima je blizak ali stoji bez podatka o autoru i vremenu nastanka, putem kojih bi učenicima bio jasniji povijesni okvir nastanka karikature. U opisu prikaza donose zadatak za učenike koji ih čini funkcionalnim u smislu povezivanja naučenog s prikazanim, međutim s obzirom na to da se radi o specifičnoj vrsti prikaza koja učenicima mora biti detaljnije predstavljena i objašnjena, kao satirični prikaz, ovdje je tretirana poput slike bilo kojeg drugog sadržaja.

Slikovni povijesni izvori u seriji udžbenika „Vremeplov“ najzastupljeniji su didaktički sadržaj, korišten u svim fazama odgojno-obrazovnog rada kao vizualni prikaz pri uvođenju učenika u nove nastavne sadržaje, pri motiviranju u obradi i ponavljanju.

U ovoj seriji karakteristični su po dužim razradama koje prati sve slikovne sadržaje. Slikovni povijesni izvori u svojim prikazima donose različite sadržaje poput povijesnih ostataka¹⁸⁵, materijalnih i pisanih izvora¹⁸⁶, ali i slika iz svakodnevnog života¹⁸⁷. Dodatnim pitanjima i zadacima koji prate većinu slika uključuje se učenike u aktivnosti i upućuje ih se na proučavanje sadržaja kroz pitanja poput „Što uočavaš na slici?“¹⁸⁸, „Pronađi na slici“¹⁸⁹, „Uoči“¹⁹⁰, „Prouči detalj.“¹⁹¹

Primjer iz udžbenika za peti razred pokazuje kako se kroz opise i pitanja učenicima je pruža smjernica pri analizi didaktičkog sadržaja. Fotografija prikazuje neandertalca a pitanja „Što uočavaš?“, „Što misliš?“, „Po čemu to zaključuješ?“, usmjeravaju učenike u aktivnostima kojima će doći do informacija.¹⁹² U udžbenicima viših razreda pojavljuju se slični primjeri, a služe kao smjernica učenicima pri analiziranju karikatura kroz dodatna pitanja uz prikaz.¹⁹³ U udžbeniku za sedmi razred pri obradi prosvjetiteljstva slikovni povijesni izvori imaju opis koji

¹⁸⁴ *Tragom prošlosti* 7, 89.

¹⁸⁵ *Vremeplov* 5, 37.

¹⁸⁶ *Vremeplov* 6, 129.

¹⁸⁷ *Vremeplov* 5, 4.

¹⁸⁸ *Vremeplov* 6, 16.

¹⁸⁹ *Vremeplov* 6, 49.

¹⁹⁰ *Vremeplov* 6, 50., 55.

¹⁹¹ *Vremeplov* 6, 49.

¹⁹² *Vremeplov* 5, 18.

¹⁹³ *Vremeplov* 7, 44.

uz informacije iz glavnog teksta sadrži i dodatne proširuju informacije o „Enciklopediji”.¹⁹⁴ Umjetnička djela najčešće su prikazana bez navoda o autoru i vremenu nastanka djela¹⁹⁵ korištena pritom kao specifični primjeri putem kojih se učenicima približavaju teme iz poglavlja. Navođenjem autora, imena djela i vremena nastanka dajemo učenicima dodatne informacije kojima se mogu poslužiti prilikom analize prikaza, a pronađeni su u manjem broju primjera.¹⁹⁶

Didaktičko oblikovanje pri prezentaciji slikovnih povijesnih izvora u ovoj je seriji na većini primjera pred učenike postavljaju zahtjeve, vezane za sadržaj koji donose, čime se učenike potiče na čitanje sadržaja koje slike donose, a time ujedno i povezivanje s gradivom koje uče. Primjerice u udžbeniku za osmi razred u nastavnoj jedinici „Talijanske iredente i Jadranskog pitanja”¹⁹⁷ učenicima se kroz prikaz naslovnice novina „Hrvatska država” postavljaju pitanja. Pritom do odgovora mogu doći korištenjem samog slikovnog izvora i znanjem koje su stekli pri obradi glavnoga teksta.

Primjerenost ovakve aktivnosti u nižim razredima ostvarena je putem jednostavnijih primjera, pa tako u udžbeniku za peti razred uz prikaz Ramzesovog hrama postavljeno je pitanje „Što veličina hrama govori o vladaru?”, čime učenici potvrđuju stečena znanja putem proučavanja „veličine” hrama. Također je ovaj didaktički sadržaj korišten u svrhu učenja kroz uspoređivanje. Primjerice u petom razredu učenicima se uz prikaz linearnog A i linearnog B pisma¹⁹⁸, postavlja zahtjev „Pronađi sličnosti i razlike”.

Ujedno korištenjem slikovnih povijesnih izvora i prikaza koji su učenicima bliski u pojedinim primjerima udžbenika ove serije, upravo didaktički sadržaji kroz svoje opise koji prate prikaze donose gradivo. Primjer iz petog razreda sadrži prikaz kamena iz Rozete¹⁹⁹, čiji opis donosi informacije koje ne donosi glavni tekst čime ga rasterećuje.

U ovoj seriji slikovni povijesni izvori kao didaktički sadržaj svoju svrhu korištenja u nastavnom procesu opravdavaju kroz cijeli niz spomenutih aktivnosti kojima potiču učenike na rad. Slike s pitanjima i zadacima maksimalno uključuju učenike u analiziranje detalja kojim dolaze do novih informacija i time bolje razumiju gradivo.

¹⁹⁴ Prilog 22, *Vremeplov* 7, 7.

¹⁹⁵ *Vremeplov* 7, 11.

¹⁹⁶ *Vremeplov* 6, 35.

¹⁹⁷ *Vremeplov* 8, 89.

¹⁹⁸ *Vremeplov* 5, 85.

¹⁹⁹ *Vremeplov* 5, 59.

Funkcionalnost ostvaruju pravovremenim korištenjem u obradi te postavljenim zadacima za učenike kojima ih potiču i usmjeravaju u svrsishodnim radnjama kojima će lakše ostvariti zadane odgojno-obrazovne ciljeve.

Udžbenik „Povijest 8“ u izdanju Profila donosi mnoštvo slikovnih povijesnih izvora, od koji su najzastupljenije fotografije. Svaki slikovni povijesni izvor u ovom udžbeniku prati kraći²⁰⁰ ili duži²⁰¹ opis. Sadrže osnovne informacije o prikazima koje donose, a vrlo često postavljaju i pitanja te uvode učenike u druge zadatke čiji je cilj promišljanje na temelju prikazanog i zaključivanje s ciljem učenja.

Objašnjenje je koncipirano tako da kod učenika podiže interes za temu o kojoj je riječ, povezuje sadržaj glavnog teksta s vizualnim prikazom ili potvrđuje navode iz teksta. Također udžbenik sadrži upute za detaljno analiziranje karikatura²⁰², fotografija²⁰³, plakata²⁰⁴. Tekstualni sadržaj je s fotografijom koja ga prati povezan malom oznakom (strelicom)²⁰⁵, što pridonosi preglednosti i povezuje opis s prikazom.

Prevladavaju povijesne fotografije, koje omogućavaju obradu sadržaja jasnoćom prikaza a često sadrže upute, pitanja i zadatke za učenike. Primjerice prezentiranje osoba koje su sudjelovale u povijesnim događajima te ucrtavanjem njihovih imena na fotografiji²⁰⁶ ili objašnjenjem prikaza umjetničkog djela,²⁰⁷ prikazi ostvaruju jasnoću i razumijevanje sadržaja koje donose.

Korišteni primjeri prikazuju sadržaj iz glavnog teksta te kroz specifične primjere objašnjavaju povijesne događaje i njihove utjecaje na sve sfere života.²⁰⁸ U takvim primjerima često se iznose teme iz kulture²⁰⁹, tehnološkog napretka²¹⁰ i dr., čime se stvara odmak od političke povijesti. Primjer prikazan na fotografiji „Potonula knjižnica“²¹¹ kroz povijesni događaj prikazuje ujedno kako su utjecale odluke režima u konkretnim situacijama, u ovom slučaju s knjigama u vrijeme nacizma.

²⁰⁰ *Povijest 8* (Profil), 93.

²⁰¹ *Povijest 8* (Profil), 161.

²⁰² *Povijest 8* (Profil), 14.

²⁰³ *Povijest 8* (Profil), 53.

²⁰⁴ *Povijest 8* (Profil), 71.

²⁰⁵ *Povijest 8* (Profil), 25.

²⁰⁶ Prilog 23, *Povijest 8* (Profil), 10.

²⁰⁷ *Povijest 8* (Profil), 138.

²⁰⁸ *Povijest 8* (Profil), 28.

²⁰⁹ *Povijest 8* (Profil), 233.

²¹⁰ *Povijest 8* (Profil), 226.

²¹¹ *Povijest 8* (Profil), 76.

Korištenjem slika omogućava se uspoređivanje prikazanih sadržaja, a pitanja često navode učenike na povezivanje s naučenim. Primjerice usporedbom naslovnica udžbenika iz 1920-ih i 1930-ih²¹² traži se od učenika da na temelju naslova kojeg nose udžbenici, odgovore na pitanje koji pripada kojem desetljeću. U ovom udžbeniku nailazimo i na zadatke u kojima se primjerice od učenika zahtjeva da do zaključka dođu usporedbom dvaju didaktičkih sadržaja. Konkretno u primjeru imena stranaka prikazanih u grafikonu i na naslovnici novina.²¹³ Na taj način u analizi didaktičkog sadržaja koriste usporedbu i povezivanje s naučenim gradivom. Pored korištenih karikatura, plakata i naslovnica naveden je autor, mjesto i godina izdavanja, te opisom i pitanjima koja su postavljena uz prikaz usmjeravaju učenike u dolasku do zaključaka koje mogu donijeti na temelju prikaza ali i povezivanja s gradivom čime ostvaruju svrhu svog korištenja.

Učenicima se kroz kratke biografije približavaju sudionici povijesnih događaja, primjerice Staljina²¹⁴, Mussolinija²¹⁵, Stjepana Radića, Vlatka Mačeka²¹⁶ i drugih. Upoznavanje specifičnih detalja vremena, podrijetla, školovanja, djelovanja i drugih životnih situacija, olakšava učenicima razumijevanje i kontekst povijesnih događaja u kojima su sudjelovali. To im nadalje stvara temelj za kasnije donošenje vlastitih procjena, sudova i interpretacija.

Na istraženim primjerima prikazali smo različite mogućnosti korištenja didaktičkog oblikovanja na slikovnim povijesnim izvorima. Količina informacija koju donosi ovaj didaktički sadržaj kroz zadatke, pitanja i upute uključuje učenike u različite aktivnosti koje im pomažu u ostvarivanju ciljeva. Slikovni prikazi svoju funkciju ostvaruju pravodobnim korištenjem uz obradu gradiva, međutim funkcionalnost koju ostvaruju u primjerima serija „Tragom prošlosti“, „Vremeplov“ i udžbeniku „Povijest 8“ vidljiv je rezultat didaktičkog oblikovanja kroz opise, pitanja i zadatke kojima učenici dobivaju upute, smjernice i poticaje za samostalno otkrivanje informacija putem analize prikazanog. Izostanak istog u primjeru udžbenika serije „Povijest“ smatramo nedostatkom jer time učenicima prezentiraju gotove informacije putem slikovnih povijesnih izvora, ali ih ne navode na samostalno zaključivanje čiji bi rezultat bio ostvarivanje aktivnog sudjelovanja.

²¹² *Povijest 8* (Profil), 113.

²¹³ *Povijest 8* (Profil), 105.

²¹⁴ *Povijest 8* (Profil), 50.

²¹⁵ *Povijest 8*(Profil), 61.

²¹⁶ Prilog 24, *Povijest 8* (Profil), 99.

4. 5. Ostale ilustracije

„Tragom prošlosti“ sadrži mnoštvo ilustracija koje se većinom odnose na generičke crteže (u daljnjem tekstu crteži) kojima se prikazuju rekonstrukcije nastambi²¹⁷, naselja²¹⁸, povijesnih ličnosti²¹⁹, njihovih navika i aktivnosti²²⁰ kojima su se bavili. Prilikom korištenja crteža autori vrlo detaljno ukazuju na najvažnije informacije, donose pomoćne legende kojima navode učenike na istraživanje ilustracija.²²¹

Okviri s tekstom koji prate crteže pojašnjavaju sadržaj glavnog teksta, a ujedno i sami donose nove informacije.²²² Primjer u udžbeniku šestog razreda²²³ prikazuje život ljudi u srednjem vijeku iznesen kroz primjere kmeta i svećenika, uz crtež koji pomaže u odgovaranju na postavljena pitanja i stvaranju mentalne slike napisanog teksta. Crteži su češće korišteni u udžbenicima nižih razreda osnovne škole, što tumačimo primjerenošću uzrasta učenika, te u pojedinim primjerima korišteni su kao idealno rješenje za prikaz povijesnih izvora koji nisu sačuvani.²²⁴

Međutim u nekim primjerima, naročito u višim razredima postoje i druge mogućnosti za prikaz koje bi doprinijele količini i jasnoći informacija koju prenose didaktički sadržaji. Primjerice prikaz Marije Terezije i J. J. Rousseaua u udžbeniku za sedmi razred,²²⁵ smatramo nedostatkom u prikazu crtežom gdje je fotografija mogla puno realnije prenijeti poruku.

U nekoliko primjera pojavljuju se skice, primjerice prvih prijevoznih sredstava²²⁶, crno-bijele skice²²⁷ koje prikazuju različite aspekte ljudskog života, čime se oslikava gradivo koje se obrađuje kroz vizualizaciju prikazanog.

Crteži u udžbenicima donose informacije čime rasterećuju glavni tekst udžbenika²²⁸, a pitanja koja ih prate navode učenike na aktivnost pri dolasku do informacija i zaključivanja, čime ostvaruju svoju funkcionalnost.

²¹⁷ *Tragom prošlosti* 5, 34.

²¹⁸ *Tragom prošlosti* 5, 25.

²¹⁹ *Tragom prošlosti* 5, 61.

²²⁰ *Tragom prošlosti* 5, 32.

²²¹ Prilog 25, *Tragom prošlosti* 5, 40.

²²² *Tragom prošlosti* 6, 35.

²²³ *Tragom prošlosti* 6, 35.

²²⁴ *Tragom prošlosti* 5, 50.

²²⁵ Prilog 26, *Tragom prošlosti* 7, 14/15.

²²⁶ *Tragom prošlosti* 7, 38.

²²⁷ *Tragom prošlosti* 7, 23.

²²⁸ *Tragom prošlosti* 7, 13.

Seriya udžbenika „Povijest“ u izdanju Alfe sadrži crteže, skice, sitne animacije i ukrase koji prikazuju, objašnjavaju i prate tekstualni sadržaj. Pritom prikazuju ljudske djelatnosti²²⁹, rekonstrukcije građevina²³⁰, božanstava²³¹, razvoja pisma kroz povijest²³², povijesne ličnosti²³³, društveni ustroj²³⁴ i dr.

Opis koji prati crteže u najvećem broju primjera sadrži naslov koji objašnjava što prikazuju, u manjem broju primjera sadrži duže opise²³⁵ koji povezuju prikazano s gradivom koje je spomenuto u glavnom tekstu. Kroz šaljive crteže²³⁶ i primjere iz svakodnevnog života²³⁷, primjerice trgovine ili gradnje, donose se dodatne informacije koje pomažu učenicima u razumijevanju sadržaja, bliskošću korištenih primjera. Također potvrđuju kompleksnije tekstualne sadržaje, kao na primjeru ilustracije iz petog razreda, gdje informacije iz teksta o prekidu svih sukoba u vrijeme održavanja Olimpijskih igara, prikaz na ilustraciji šaljivo prezentira učenicima te time postiže lakše razumijevanje.²³⁸

Primjer iz udžbenika za peti razred donosi prikaz rimske odjeće uz zadatak za učenike da opišu crtež, čime je ostvarena aktivnost učenika kroz proučavanje i analiziranje detalja koje sadrži ilustracija. Korištenje crteža u primjeru iz sedmog razreda pri prikazu prve Enciklopedije²³⁹ korištenjem ilustracije ne omogućava učenicima direktan uvid u povijesni izvor te ujedno opis koji prati prikaz predstavlja dodatne informacije koje ne uključuju učenike.

U seriji udžbenika „Vremeplov“ ilustracije su najzastupljenije u udžbeniku za peti razred, dok se u udžbenicima za ostale razrede rijetko koriste. Ilustracije u udžbeniku „Vremeplov 5“ odnose se na rekonstrukcije, skice i crteže koji prate sadržaj i prikazuju aktivnosti ljudi²⁴⁰, nastambe²⁴¹, gradove²⁴², ustroj društva u pojedinim periodima povijesti²⁴³ i dr.

²²⁹ *Povijest 5*, 17.

²³⁰ *Povijest 5*, 33.

²³¹ *Povijest 5*, 38.

²³² *Povijest 5*, 47.

²³³ *Povijest 5*, 44.

²³⁴ *Povijest 6*, 25.

²³⁵ *Prilog 27, Povijest 7*, 19.

²³⁶ *Povijest 5*, 68.

²³⁷ *Povijest 5*, 37.

²³⁸ *Prilog 28, Povijest 5*, 68.

²³⁹ *Povijest 7*, 8.

²⁴⁰ *Vremeplov 5*, 16.

²⁴¹ *Vremeplov 5*, 44.

²⁴² *Vremeplov 5*, 63.

²⁴³ *Vremeplov 5*, 52.

Pritom su svojim prikazom primjereni uzrastu te vizualno potvrđuju tekstualni sadržaj. Crteži donose prikaze povijesnih sadržaja za koje nema sačuvanih prikaza, primjerice ljudskih nastambi i gradova koji nisu sačuvani od vremena²⁴⁴, ljudskih aktivnosti²⁴⁵ i dr. Uz ilustracije nalaze se njihovi opisi i pitanja koja služe za aktivno poticanje učenika u radu i analizi.²⁴⁶ U opisima koji prate ilustracije gradivo izneseno glavnim tekstom se ponavlja,²⁴⁷ povezuje s prikazanim primjerom ili proširuje, te je korištenjem ilustracija glavni tekst znatno rasterećen, a vizualne simulacije pomažu u održavanju učeničke pozornosti tijekom rada.

U nešto manjem broju primjera sadrže ih udžbenici za više razrede osnovne škole pri čemu su korištene ilustracije ljudi²⁴⁸, prikaza država u primjeru Vatikana²⁴⁹ i dr. Primjer iz nastavne jedinice „Zemlje parlamentarne demokracije“²⁵⁰ u osmom razredu donosi prikaz prava glasa žena u zemljama Europe kroz ilustracije koje sadrže dodatne podatke, popraćene pitanjima za analizu prikazanog ostvaruju aktiviranje učenika pri procesu učenja.

Udžbenik „Povijest 8“ u izdanju Profila ne sadrži ilustracije, već je gradivo isključivo prikazivano u obliku fotografija i drugih slikovnih sadržaja koji datiraju iz suvremenog razdoblja koje se obrađuje u osmom razredu. Grafički dodatci poput oblaka s pitanjima ili oblaka s uputom za radnu bilježnicu prisutni su u cijelom udžbeniku.²⁵¹

U svim istraženim udžbenicima navedeni didaktički sadržaj prikazuje, ponavlja i potvrđuje informacije iz glavnog teksta. Ujedno vizualnim prikazom pomaže učenicima u razumijevanju sadržaja za koje nisu sačuvani slikovni ili drugi povijesni izvori. Usporedbom didaktičkog oblikovanja koje se u seriji udžbenika „Povijest“ odnosi na kraće i dulje opise, dok se u serijama „Tragom prošlosti“ i „Vremeplovu“ odnose na opis i pitanja/zadatke za učenike, možemo zaključiti kako su učenici u većoj mjeri aktivni pri radu koji od njih zahtjeva uočavanje, opisivanje, uspoređivanje, analiziranje i zaključivanje na temelju prikazanog.

²⁴⁴ *Vremeplov 5*, 25.

²⁴⁵ *Vremeplov 6*, 137.

²⁴⁶ Prilog 29, *Vremeplov 5*, 16.

²⁴⁷ *Vremeplov 5*, 17.

²⁴⁸ *Vremeplov 8*, 16.

²⁴⁹ *Vremeplov 8*, 64.

²⁵⁰ *Vremeplov 8*, 33-39.

²⁵¹ *Povijest 8 (Profil)*, 22-23

4. 6. Pisani povijesni izvori

Pisani povijesni izvori u udžbenicima „Tragom prošlosti“ korišteni su u svim udžbenicima serije na unificiran način. U izdvojenom okviru (istaknuti na jednak način u cijeloj seriji) započinju uvodnom napomenom koja pojašnjava što izvor donosi, tko ga je napisao²⁵² i kada je nastao te objašnjava okvir događaja koji su prethodili ili utjecali na sadržaj izvora²⁵³. Osim uvodnih napomena izvori ne sadrže druge podatke o autoru, djelu ili vremenu kada su napisani. Zatim slijedi sadržaj izvora i pitanja i/ili zadaci koja su korištena kao pomoć u analizi. Smjernice za analizu ne sadrži svaki izvor, nekoliko je primjera koji ne sadrže pitanja/zadatke.²⁵⁴ Pisane povijesne izvore donosi svaka nastavna tema, a u pojedinim nastavnim jedinicama nailazimo i na nekoliko izvora.²⁵⁵

Izvori donose sadržaje pripremljene za učenike, pri čemu je vidljiva primjerenost uzrastu. Primjer iz petog razreda²⁵⁶ sadrži uputu „rad na tekstu“, a u drugim primjerima za isti razred, pitanja koja slijede nakon izvora upućuju učenike na traženje odgovora u tekstu. Time udžbenik uvodi učenike u prvoj godini učenja povijesti u njenu metodologiju istraživanja.

U šestim i sedmim razredima izvori donose opis života iz perspektive sudionika povijesnih događaja²⁵⁷, opise običaja²⁵⁸, rad na usporedbi pisanog povijesnog izvora i povijesnog zemljovida²⁵⁹. Ujedno kroz pitanja/zadatke za analizu potiču učenike na istraživanje i prikupljanje informacija iz izvora, čime ukazuju na direktan rad povjesničara pri istraživanju. U primjeru iz šestog razreda nailazimo na uputu „zamisli da si povjesničar, koje podatke možeš pronaći na natpisu kraljice Jelene“.²⁶⁰

Didaktičkim oblikovanjem i pripremanjem sadržaja izvora za primjenu u višim razredima osnovne škole, učenicima se prezentiraju primjeri koji donose perspektive svjedoka povijesnih događaja²⁶¹, novinske članke iz vremena o kojem uče²⁶², dnevnike²⁶³, citate

²⁵² Prilog 30, *Tragom prošlosti* 8, 60. „opis Georga Orwella“

²⁵³ *Tragom prošlosti* 8, 37. „Poznati hrvatski novinar Franjo M. pisao je o zagrebačkom 'podzemlju' svijetu siromašnih beskućnika u doba Velike gospodarske krize. Neko je vrijeme živio kao beskućnik kako bi se približio svijetu koji je želio opisati.“

²⁵⁴ *Tragom prošlosti* 5, 58., *Tragom prošlosti* 7, 35., 76.

²⁵⁵ *Tragom prošlosti* 6, 40., 42.

²⁵⁶ Prilog 31, *Tragom prošlosti* 5, 28.

²⁵⁷ *Tragom prošlosti* 6, 24/25

²⁵⁸ *Tragom prošlosti* 6, 42.

²⁵⁹ *Tragom prošlosti* 6, 20.

²⁶⁰ *Tragom prošlosti* 6, 50.

²⁶¹ *Tragom prošlosti* 8, 30/31.

²⁶² *Tragom prošlosti* 8, 37.

²⁶³ *Tragom prošlosti* 8, 56.

voda²⁶⁴ i dr. Pitanja za analizu korištena su kako bi učenike uputila na promišljanje o navedenim sadržajima u tekstu, pružili im poticaj za daljnja istraživanja²⁶⁵, te kroz usporedbu, analizu i zaključivanje vodili učenike u smjeru ostvarivanja ishoda.

Korišteni izvori omogućavaju učenicima uvid u šire perspektive te stvaraju objektivni pristup pri usvajanju informacija. Upute za analizu kroz pitanja i zadatke služe učenicima kao podrška i pomoć u otkrivanju novih znanja, uključuju učenike na aktivnostima koje će im olakšati čitanje i tumačenje navedenih podataka te time ovaj didaktički sadržaj ostvaruje svoju funkcionalnost.

Pisani povijesni izvori u seriji udžbenika „Povijest“ u izdanju Alfa izdvojeni su u prepoznatljivom okviru koji sadrži naslov „izvori“. U prezentaciji ovog didaktičkog sadržaja kroz naslov²⁶⁶ ili kratak uvod objašnjava što izvor sadrži²⁶⁷, zatim slijedi sadržaj izvora i samo u osmom razredu pitanja/zadaci²⁶⁸ koja su korištena kao uputa za analizu. Naime, ova serija udžbenika ne donosi izvore u udžbeniku za šesti razred dok ih udžbenici za peti i sedmi razred²⁶⁹ sadrže ali bez dodatnog didaktičkog oblikovanja. Osim toga u navedenom primjeru (u bilješci) iz sedmog razreda možemo primijetiti kako se nužno ne radi o pisanom povijesnom izvoru koji je stvoren u nekom povijesnom periodu, već pod „izvorom“ autori pripremaju opis primjerice naprava ili skladbi.²⁷⁰

Izvori sadrže podatak o autoru, djelu i godini kada je navedeno djelo nastalo.²⁷¹ Ujedno nailazimo i na korištenje slikovnih sadržaja prilikom prezentiranja izvora koji donose prikaze tematski i vremenski povezane s navodima.²⁷²

U udžbeniku za peti razred nailazimo na najveći broj pisanih povijesnih izvora u cijeloj seriji. Kroz pisane povijesne izvore autori prezentiraju učenicima širu perspektivu kroz specifične primjere na temu koja se obrađuje. Upoznavanje učenika s izvorima u prvoj godini učenja povijesti, učenicima je predstavljeno kroz priče arheologa, opise gradova, običaja i dr., ali kako smo već spomenuli bez aktivnosti pripremljenih za učenike.

²⁶⁴ *Tragom prošlosti* 8, 107.

²⁶⁵ *Tragom prošlosti* 7, 39. „Saznaj, posluži se internetom“.

²⁶⁶ *Povijest* 5, 15. „Povijest Zemlje i života na njoj“

²⁶⁷ Prilog 32, *Povijest* 8, 135.

²⁶⁸ *Povijest* 8, 8.

²⁶⁹ *Povijest* 7, 35.

²⁷⁰ *Povijest* 7, 34.

²⁷¹ *Povijest* 8 (Alfa), 36.

²⁷² *Povijest* 8, 139., *Povijest* 5, 43.

U sedmom razredu izvori donose kompleksnije sadržaje pa se učenicima prezentiraju navodi iz povijesnih dokumenta²⁷³, opisi svakodnevnog života²⁷⁴, ali izvori su ujedno korišteni u svrhu iznošenja specifičnih primjera nastalih u vrijeme o kojem je riječ, poput patentiranja giljotine²⁷⁵, opisa romantizma²⁷⁶. Spomenuti sadržaji ne sadrže upute i smjernice za analizu, a sadržajno ne donose nužno pisane povijesne izvore već interpretacije drugih autora koji nisu navedeni.

U udžbeniku za osmi razred, učenicima se prezentiraju sadržaji izuma koji su imali utjecaja na industriju²⁷⁷, razumijevanje različitih perspektiva²⁷⁸, svjedočanstva sudionika povijesnih događaja²⁷⁹ i dr. Postavljena pitanja navode učenike na analiziranje, razmišljanje, odgovaranje i zaključivanje na temelju sadržaja koje izvori donose, ali pronađen je i primjer direktnog navođenja na odgovor, gdje je zahtjev upućen učenicima „Pročitaj pažljivo podcrtane dijelove teksta. Na što posebno upozorava Radić.“²⁸⁰.

Didaktičkim oblikovanjem sadržaja u sklopu rada na pisanim izvorima u ovoj seriji udžbenika postignuto je prikazivanje raznih perspektiva, ali je uključivanje učenika u aktivnost kroz rad na istima izostaje što smatramo nedostatkom. Iz tog razloga možemo zaključiti da ova serija udžbenika prilikom korištenja didaktičkog sadržaja pisanih povijesnih izvora ne ostvaruje svoju funkcionalnost.

Udžbenici serije „Vremeplov“ u izdanju Profila sadrže pisane povijesne izvore u svim razredima osnovne škole. Korištenjem unificiranog izgleda okvira koji donosi sadržaj izvora ostvarena je prepoznatljivost i izdvajanje od ostalih sadržaja. Također je u svim razredima korišten isti princip razrade pri didaktičkom oblikovanju ovog sadržaja. Svaki pisani povijesni izvor sastoji se od uvodnog objašnjenja, sadržaja koji izvor donosi, zatim konkretnog sadržaja izvora čiji autor i vrijeme nastanka su samo ponekad navedeni u uvodnom dijelu te na kraju pitanja za pomoć pri analizi izvora.²⁸¹

²⁷³ *Povijest* 7, 37. „Građanski zakonik“, 47. „nacrt Načertanija“

²⁷⁴ *Povijest* 7, 26.

²⁷⁵ *Povijest* 7, 34.

²⁷⁶ *Povijest* 7, 73.

²⁷⁷ *Povijest* 8, 64 „Fordov izum pokretne trake“

²⁷⁸ *Povijest* 8, 102.

²⁷⁹ *Povijest* 8, 107.

²⁸⁰ *Povijest* 8, 43.

²⁸¹ Prilog 33, *Vremeplov* 7, 125.

Udžbenik za peti razred u više primjera navodi učenike na čitanje podatka iz izvora te ih pitanjima usmjerava u pronalaženju odgovora.²⁸² Primjeri u istom razredu navode učenike na čitanje, razmišljanje i analiziranje²⁸³, dok se u nekim primjerima donose i zahtjevi za procjenom ili izražavanjem vlastitog mišljenja („Što misliš o rimskim zakonima?“).²⁸⁴

Autori udžbenika kroz postavljena pitanja pokazuju učenicima kako analizirati podatke koje izvori sadrže, pa primjerice postavljaju sljedeća pitanja: „Tko je autor ovog izvora“, „Koje je vrste ovaj izvor“²⁸⁵, „Što doznajemo iz ovog izvora“²⁸⁶. Učenicima se putem izvora također prezentiraju različiti opisi²⁸⁷, čitanje podatka u svrhu zaključivanja²⁸⁸, promišljanje o navedenim sadržajima²⁸⁹ kroz vlastita saznanja i mišljenja, usporedbe okolnosti vremena nekada i danas²⁹⁰. Pitanja i zadaci korišteni su u svrhu povezivanja ranije stečenih znanja s pročitanim, te na temelju toga zaključivanje o navedenom. Pitanja koja se postavljaju učenicima iskorištena su u seriji udžbenika kao pomoć i uputa u analizi, čime je ostvaren rad na prezentiranim sadržajima i funkcionalnost korištenog sadržaja.

Udžbenik „Povijest 8“ u izdanju Profila sadrži pisane povijesne izvore u svakoj nastavnoj temi, a pojedine ih nastavne jedinice donose u većem broju u usporedbi s ostalim izdavačima. Izvori se nalaze u prepoznatljivo izdvojenom okviru, koji sadrži naslov „izvor“ s brojem izvora u pojedinoj nastavnoj jedinici²⁹¹. Slijedi uvodno objašnjenje sadržaja izvora koje je često upotpunjeno fotografijama²⁹² te u izdvojenom oblaku pitanja/zadatke, upute i smjernice koji pomažu učenicima u analizi sadržaja izvora.

Svaki pisani izvor u ovom udžbeniku sadrži podatak o autoru, vremenu nastanka, navodi se od kuda je izvor preuzet i sl. Navođenje ovih podatka korisno je učenicima kako bi pri analiziranju uzeli u obzir radi li se o preuzetom sadržaju djela, s kojom svrhom je izvor nastao i tko ga je pisao i kada.

²⁸² *Vremeplov 5*, 23. (gdje, kada, što)

²⁸³ *Vremeplov 5*, 133.

²⁸⁴ *Vremeplov 5*, 139.

²⁸⁵ *Vremeplov 5*, 56. (oba navoda iz istog primjera)

²⁸⁶ *Vremeplov 5*, 70.

²⁸⁷ *Vremeplov 6*, 12.

²⁸⁸ *Vremeplov 6*, 41.

²⁸⁹ *Vremeplov 6*, 90. „misliš li da su Tatari tako izgledali“

²⁹⁰ *Vremeplov 7*, 7.

²⁹¹ *Povijest 8 (Profil)*, 11-15.

²⁹² Prilog 34, *Povijest 8 (Profil)*, 55.

Osim pitanja koja prate svaki pisani izvor, udžbenik sadrži i tri upute za analizu pisanih povijesnih izvora²⁹³ kroz koje autorica usmjerava učenike na podatke koje treba istražiti, vrste izvora koje koristi povijesna znanost i dr. Izvori donose različite opise istih događaja²⁹⁴, perspektive ljudi koji su bili sudionici povijesnih događaja²⁹⁵, priče „malih ljudi“ na koje su utjecali širi politički interesi²⁹⁶, opise suvremenika u perspektivi vremena o kojem se uči²⁹⁷, izjave ljudi koji su bili sudionici događaja²⁹⁸, dokumente iz arhiva²⁹⁹, usporedbe pisanih i fotografskih izvora³⁰⁰ i dr. Upute za analizu pripremljene kroz niz pitanja i zadataka od učenika zahtijevaju procjenu, vlastitu interpretaciju (na temelju pročitano i naučenog)³⁰¹, uspoređivanje različitih sadržaja i zaključivanje. Temeljem istraženog možemo zaključiti da je u ovom udžbeniku putem pisanih povijesnih izvora učenicima prezentiran sadržaj kroz različite perspektive, a putem zadataka ostvareno učenje putem didaktičkog sadržaja kroz zaključivanje, procjenjivanje i razvijanje vlastitog kritičkog mišljenja. Time korišteni didaktički sadržaj ostvaruje svoju funkcionalnost.

Korištenjem pisanih povijesnih izvora učenicima se prezentiranim i didaktički oblikovanim sadržajima omogućava učenje putem aktivnosti koje ih navode na traženje odgovora a time samostalno dolaze do informacija. Razina razrade korištena u udžbenicima rezultirala je ostvarivanjem nastavnih ciljeva u primjerima većine istraženih udžbenika, međutim razlikuje ih postignuta razina znanja. Prezentirani sadržaji u udžbenicima bez pomoći i uputa za analizu donose tekstualni sadržaj koji upotpunjuje sadržaj glavnog teksta.

Postavljena pitanja i zadaci zahtijevaju od učenika da putem izvora odgovore na postavljena pitanja, te je time ostvaren rad na izvoru kao pisanom materijalu, dok ih zahtjevima za razumijevanjem, analiziranjem i prosuđivanjem vode u smjeru razvijanja viših dimenzija znanja. Pritom odabir korištenih materijala u analiziranim udžbenicima donosi manje ili veće mogućnosti rada na istima.

Kroz primjere poput „Velike knjige znanja“³⁰² i „Ilustrirane povijesti svijeta“³⁰³ kao materijala za rad na pisanim povijesnim izvorima u osmom razredu istraživanjem je

²⁹³ *Povijest 8 (Profil)*, 44., 101., 125.

²⁹⁴ *Povijest 8(Profil)*, 43.

²⁹⁵ *Povijest 8 (profil)*, 55.

²⁹⁶ *Povijest 8 (profil)*, 57.

²⁹⁷ *Povijest 8 (profil)*,60.

²⁹⁸ *Povijest 8 (profil)*,157., 170.

²⁹⁹ *Povijest 8 (profil)*,201.

³⁰⁰ *Povijest 8 (profil)*,183/184.

³⁰¹ *Povijest 8 (Profil)*, 51.

³⁰² *Vremeplov 8*, 46.

pronađeno i korisnijih rješenja poput arhivske građe³⁰⁴, iskaza ljudi koji su sudjelovali u povijesnim događajima³⁰⁵, mišljenja i izjave povijesnih ličnosti³⁰⁶ čije didaktičko oblikovanje rezultira postizanjem ciljeva a pri tom ostvarivanja viših dimenzija kognitivnih procesa.

Kada govorimo o broju korištenih izvora ističu se „Povijest 8“ u izdanju Profila, zatim „Tragom prošlosti“ i „Vremeplov“, a u najmanjoj mjeri „Povijest 5,7 i 8“ u izdanju Alfe. Najviša razina razrade didaktičkog sadržaja ostvarena je u udžbeniku „Povijest 8“ u izdanju Profila, a u manjoj mjeri u udžbenicima serije „Tragom prošlosti“ i „Vremeplov“.

4. 7. Lenta vremena

U seriji udžbenika „Povijest“ u izdanju Alfe lenta vremena je didaktički sadržaj prisutan u udžbenicima za peti i osmi razred. U udžbeniku za peti razred korištena je u obradi i ponavljanju gradiva, a u udžbeniku za osmi razred pojavljuje se u svakom ponavljanju nastavne teme. U udžbeniku za peti razred pri obradi povijesnih razdoblja³⁰⁷, lenta vremena prikazuje razdoblja koja su imenovana unutar same lente, a razdobljima su pridružene prijelomne godine koje označavaju početak sljedećeg. U drugom primjeru³⁰⁸ korištenja u obradi gradiva, umjesto podataka (godina, razdoblja) sadrži crteže. Opis koji joj je pridružen sadrži zadatak za učenike i pitanja na koja trebaju odgovoriti na temelju informacija na lenti.

Ponavljanje cjelina u udžbeniku za osmi razred u dva primjera³⁰⁹ sadrži jednostavnu liniju na kojoj su ucrtane godine kojima su pridruženi događaji nastavne teme. Primjer donosi pregled događaja koji su označili period Rimske republike i Carstva, a služi učenicima kako bi na sistematičan način uočili događaje koji su ucrtani, a o kojima su učili su nastavnoj temi, te ih povezali međusobno i stekli uvid na raspon perioda.

Prednost lente vremena kao sredstva za ostvarivanje preglednosti velikog broja informacija koje su učenici u protekloj nastavnoj temi usvojili, iskorištena je u svega nekoliko primjera i to kao prikaz za tumačenje tekstualno iznesenog sadržaja ili korištenjem u svrhu ponavljanja. Korištenje ovog didaktičkog sadržaja u ponavljanju dvije nastavne teme te izostanak istog u udžbenicima za šesti i sedmi razred, smatramo nedostatkom, jer nije potpuno iskorištena

³⁰³ *Vremeplov 8*, 41.

³⁰⁴ *Povijest 8 (Profil)*, 201.

³⁰⁵ *Povijest 8 (Profil)*, 57.

³⁰⁶ *Povijest 8 (Profil)*, 51.

³⁰⁷ *Povijest 5*, 11.

³⁰⁸ Prilog 35, *Povijest 5*, 13.

³⁰⁹ *Povijest 5*, 79.

moгуćnost da se na ovaj vizualno spretan naćin prikazuje praćenje promjena kroz vrijeme i razvoj kronološkog mišljenja kod ućenika.

Udžbenik „Povijest 8“ lentu vremena sadrži u svakom ponavljanju³¹⁰ nastavne cjeline, a prikazana je kao jednostavna linija s ucrtanim godinama i pridruženim događajima koji su ih obilježili. Pregled obrađene cjeline izdvajanjem događaja i godina, pomaže ućenicima u sistematiziranju informacija koje uće. Lente vremena u ovom udžbeniku nude vizualni pregled, ali istovremeno ne donose dodatne zadatke za rad na istima. Period koji se obrađuje u osmom razredu karakteristićan je po velikom broju paralelnih događaja u kratkom vremenskom rasponu u cijelom svijetu. Upravo zbog toga prikaz na lenti vremena omogućava povezivanje i ostvaruje preglednost, što je prednost koja je jako dobro iskorištena u ponavljanju cjelina, ćime ovaj sadržaj u spomenutom primjeru ostvaruje funkcionalnost.

Lentu vremena u seriji „Tragom prošlosti“ sadrži svaki udžbenik ove serije. Zastupljena je kao didaktićki sadržaj u uvodu, obradi i ponavljanju nastavnih sadržaja. Uvod u nastavne teme u svim razredima prezentiran je pomoću lente vremena³¹¹ na kojoj su ucrtane važne godine perioda koji slijedi. Njima su pak pridružene fotografije uz okvir s dodatnim opisima prikaza. Korištenjem u ovoj fazi nastavnog procesa, lenta vremena je alat koji prikazuje razdoblje koje slijedi u obradi, donosi osnovne informacije koje su dodatno prezentirane putem slikovnih sadržaja.

U udžbeniku za peti razred pojavljuje se tekst s objašnjenjem lente vremena, njenu upotrebu i smještaj događaja u prikazom vremenu, što je korisno ućenicima koji se u ovom razredu prvi puta susreću s lentom vremena. Također se često koristi za tumaćenje novog gradiva, što je vidljivo u primjerima objašnjavanja pojma prije i poslije Krista³¹² i vizualnom prikazivanju povijesnih razdoblja³¹³ iznesenih u tekstu.

Lenta vremena daje pregleda događaja u ovom slućaju uz dodatno didaktićko oblikovanje koje ukljućuje ućenike na naćin da se postavlja zadatak.³¹⁴ Ućenici uz pomoć lente trebaju napraviti mentalnu mapu s događajima i pojmovima koji su oznaćili period od bronćanog do željeznog doba. Lenta pruža preglednost navedenog perioda, a zadatak aktivira ućenike kojima lenta treba poslućiti kao pomoćni alat pri ostvarivanju zahtjeva.

³¹⁰ *Povijest 8 (Alfa)*, 15., 39., 59.

³¹¹ Prilog 36, *Tragom prošlosti 6*, 171.

³¹² *Tragom prošlosti 5*, 17.

³¹³ Prilog 37, *Tragom prošlosti 5*, 18.

³¹⁴ *Tragom prošlosti 5*, 35.

U ovoj seriji udžbenika lenta vremena najčešće je prikazana kao jednostavna linija koja sadrži ucrtane godine kojima su pridruženi događaji³¹⁵. U primjeru prikaza odnosa moći sila Osovine i saveznika dodatno naglašavanje pojedinih događaja ostvareno je bojom³¹⁶ koja daje vizualno koristan pregled informacija. Istom se tehnikom ističu periodi³¹⁷ primjerice srednjeg vijeka. U nekim udžbenicima korištena je lenta vremena drugačijeg grafičkog prikaza. U primjeru petog razreda prezentirana je kao površina³¹⁸ koja nosi određena obilježja perioda u obradi, pa tako smješta pojmove na liniji vremena kako bi učenici dobili sliku što je čemu prethodilo, pratili razvoj i sl.

Lenta vremena poslužila je u udžbeniku petog razreda u ponavljanju na kraju udžbenika.³¹⁹ Lenta je pritom korištena kao alat koji na pregledan i kronološki način donosi informacije na temelju kojih treba odgovoriti na postavljeni zadatak. Iz navedenog možemo zaključiti kako ovaj didaktički sadržaj ostvaruje svoju funkcionalnost.

Serijski udžbenik „Vremeplov“ u izdanju Profila koristi didaktički sadržaj lente vremena u svim razredima. Nalazi se u uvodu, obradi i ponavljanju. Svaka nastavna tema u svim razredima započinje prikazom gradiva na lenti vremena. Oblikovana je kao široka traka koja prezentira jasan pregled razdoblja koje slijedi u obradi. U velikom formatu donosi ključne godine i razdoblja kojima su pridruženi događaji koji su ih obilježili.³²⁰

Upotpunjena je fotografijama vremena koje prikazuje, te ih kronološki smješta bez dodatnih informacija. Lenta vremena pomaže učenicima u razumijevanju vremenskog trajanja razdoblja koje se obrađuje u narednoj nastavnoj temi, pritom naglašavajući dulje periode koji su zasebno izdvojeni.

Korištenje lente vremena u ovom je udžbeniku osmišljeno na način da cjelina započinje lentom koja prikazuje sve podatke, a učenici se uvijek mogu vratiti i podsjetiti gdje su stali u gradivu. Osim u uvodu u nastavne cjeline pojavljuje se i kao motivacijski uvod,³²¹ gdje dodatnim didaktičkim oblikovanjem kroz ulomak teksta i pitanja omogućava aktivnost za učenike.

³¹⁵ *Tragom prošlosti* 6, 18.

³¹⁶ *Tragom prošlosti* 8, 129.

³¹⁷ *Tragom prošlosti* 6, 11.

³¹⁸ Prilog 38, *Tragom prošlosti* 5, 44.

³¹⁹ Prilog 39, *Tragom prošlosti* 5, 182/183.

³²⁰ Prilog 40, *Vremeplov* 7, 88-89.

³²¹ *Vremeplov* 6, 2.

„Vremeplov 5“ udžbenik je ove serije u kojem je ovaj didaktički sadržaj najzastupljeniji. Lentom vremena objašnjavaju povijesna razdoblja³²², donose podatke o godinama i događajima, a korištenjem boje ostvarena je jasnoća i izdvajanje određenih informacija na prikazu. Na primjeru prikaza vremena prije i nakon Krista³²³ ističe se preglednost i sistematičnost iznesenih informacija na širokoj traci koje je zahvaljujući takvom prikazu lako međusobno povezivati i analizirati. Pitanja koja prate lente vremena u oba spomenuta primjera omogućavaju aktivnost učenika.³²⁴ U prikazu prapovijesti u Europi nailazimo na lentu vremena koja bez dodatnih napomena, opisa ili zadatka prikazuje gradivo navedeno u tekstualnom dijelu udžbenika.

Udžbenik za sedmi razred lentu vremena sadrži samo u uvodu nastavnih tema, za razliku od udžbenika za peti i šesti razred koji ih sadrže i u obradi. Udžbenik za osmi razred u „Sintezi i ponavljanju“ donosi primjer korištenja lente vremena u ponavljanju cjeline³²⁵. Lenta daje pregled događaja i informacija putem kojih učenici ponavljaju gradivo. Prednost prikaza u širokoj traci kakav je korišten u cijeloj seriji Vremeplov omogućava istovremeno prikazivanje većeg broja informacija čime se ostvaruje povezivanje gradiva.

„Povijest 8“ (Profil) također sadrži lentu vremena u svakom uvodu nastavne teme.³²⁶ Prikazuje period koji slijedi u obradi, naglašavajući pritom godinu ili razdoblje i označava ključan događaj navedenog vremena. Lenta je postavljena okomito što didaktičkom alatu koji je smješten preko cijele stranice ostavlja dovoljno mjesta za iznošenje detalja. Prednost prikaza na početku obrade gradiva stvara smislen okvir razdoblja koje slijedi u nastavnoj temi.

Kroz prikaz istraženih udžbenika vidjeli smo da lentu vremena koriste svi izdavači. Navedeni didaktički sadržaj u udžbenicima se razlikuje u prikazu, informacijama koje sadrži i razinama didaktičkog oblikovanja. Lenta vremena didaktički je sadržaj koji svoju svrhu ostvaruje prikazom informacija korištenjem u svim fazama nastavnog procesa. U istraženim udžbenicima najviše je korištena u uvodu (Vremeplov, Povijest 8 (Profil), Tragom prošlosti), zatim u obradi (Tragom prošlosti, Povijest (Alfa), Vremeplov,) i u ponavljanju (Povijest (Alfa), Tragom prošlosti, Vremeplov).

³²² *Vremeplov 5*, 9.

³²³ *Vremeplov 5*, 8.

³²⁴ Prilog 41, *Vremeplov 5*, 9.

³²⁵ *Vremeplov 8*, 23.

³²⁶ Prilog 42, *Povijest 8 (Profil)*, 281.

Njena funkcija je vizualno prikazivanje događaja u vremenu te funkcionalnost ostvaruje u svim primjerim. Bolju funkcionalnost ostvaruje dodatnim didaktičkim oblikovanjem čime se učenici uključuju u aktivnosti povezane s lentom. U udžbenicima serije „Vremeplov“ najčešće se koristi uz dodatne napomene i zadatke kojima se potiče učenike na aktivnost. Primjer iz udžbenika u izdanju Alfe³²⁷ također je didaktičkim oblikovanjem kroz opis i postavljeni zadatak ostvario aktiviranje učenika.

Prednost u prikazu donosi također serija udžbenika „Vremeplov“ koja korištenjem široke linije u prikazu lente vremena ostvaruje mogućnost istovremenog donošenja većeg broja informacija. Prednost ostvaruju i lente vremena korištene u udžbeniku „Povijest 8“ u izdanju Profila, gdje smještaj lente na stranici uvoda u nastavne teme, kao i grafičko oblikovanje omogućavaju donošenje većeg broja informacija sistematično i pregledno, a paralelnim prikazom razdoblja i godina koje su ih obilježile ostvaruju povezivanje. Od svih istraženih udžbenika samo udžbenik „Povijest 8“ koristi lente vremena kroz sve nastavne teme.

4. 8. Zemljovidi

Udžbenici serije „Tragom prošlosti“ sadrže zemljovide u svim razredima osnovne škole. Velik broj zemljovida koji su prezentirani u ovim udžbenicima, uz opis sadrže i objašnjenje³²⁸, te dodatnu razradu sadržaja putem pitanja i zadataka kojima se učenike upućuje na proučavanje.

U svrhu označavanja na zemljovidima su korištene boje, linije i simboli.³²⁹ Osim u obradi novih sadržaja, zemljovidi su u ovoj seriji udžbenika korišteni u svrhu uvoda u nastavne teme³³⁰ i nastavne jedinice³³¹, kao prikaz gradiva koje slijedi u obradi te kao sredstvo motivacije učenicima u proučavanju nove teme.

Udžbenici ove serije zemljovidima prikazuju promjene na teritoriju³³², podijele, širenja novih ideja, vojne pohode, smjerove kretanja³³³ i druge pojave koje su obilježile pojedine povijesne periode. Didaktičkim oblikovanjem kroz postavljene upute „promotri“, „prouči“, „objasni“,

³²⁷ *Povijest 5*, 13.

³²⁸ *Tragom prošlosti 5*, 121.

³²⁹ *Tragom prošlosti 8*, 69.

³³⁰ *Tragom prošlosti 5*, 73.

³³¹ *Tragom prošlosti 6*, 14.

³³² *Tragom prošlosti 6*, 53.

³³³ *Tragom prošlosti 7*, 100.

„pročitaj“³³⁴ sa zemljovida, ovaj didaktički sadržaj uključivanjem učenika u aktivnost rada na njima ostvaruje svoju funkcionalnost.

Primjer iz petog razreda upućuje na povezivanje gradiva koje se obrađuje i sadržaja koje donosi zemljovid³³⁵, napomenom koja navodi učenike da uoče sadržaje i opišu što prikazano objašnjava. Sličnu uputu pronalazimo u svim razredima, primjer iz udžbenika za šesti razred navodi učenike da uz pomoć zemljovida usporede promjene granica.³³⁶

U višim razredima osnovne škole, s obzirom na uzrast učenika povećavaju se i pitanja/zadaci koji prate zemljovide. Primjerice u udžbeniku sedmog razreda, postavlja se zahtjev učenicima da na temelju prikaza rasprostranjenosti narječja (na zemljovidu jasno istaknuta bojama) zakluče koje je narječje odabrano kao službeno.³³⁷

Udžbenici ove serije razradom didaktičkog sadržaja zemljovida postižu aktivno sudjelovanje učenika u radu na primjerima koji su im prezentirani. Međutim, spomenuto didaktičko oblikovanje pri tom nije prisutno u svim primjerima koje udžbenici sadrže, te nailazimo na primjere gdje su zemljovidi popraćeni naslovom (opisom), ali bez dodatnog uključivanja učenika u aktivnost. Na temelju toga možemo zaključiti da ostvaruju svoju funkcionalnost s obzirom na razinu razrade koja je pritom primijenjena.

Udžbenici serije „Povijest“ sadrže zemljovide s prikazima povijesnih zbivanja u svim razredima osnovne škole. Izdvojeni okvir sadrži naslov prikaza koji je ujedno opis sadržaja koji zemljovid donosi, poput vremena i mjesta koje prikazuje. Legendom koja prati zemljovide objašnjavaju se korištene oznake poput boja, linija, strelica, simbola i dr.³³⁸

Zemljovidi prikazuju sadržaje koje donosi glavni tekst, kao što su prikazi zemalja u određenom razdoblju³³⁹, prostor koje su zauzimala pojedina carstva³⁴⁰, pravce kretanja³⁴¹, prikaze osvajanja³⁴², geografski smještaj lokacije koja se spominje u sadržaju obrade³⁴³ i dr. U

³³⁴ Prilog 43, *Tragom prošlosti* 6, 19.

³³⁵ *Tragom prošlosti* 5, 38.

³³⁶ *Tragom prošlosti* 6, 16.

³³⁷ *Tragom prošlosti* 7, 69.

³³⁸ *Povijest* 5, 74.

³³⁹ *Povijest* 5, 48.

³⁴⁰ *Povijest* 5, 83.

³⁴¹ *Povijest* 6, 9.

³⁴² *Povijest* 7, 39.

³⁴³ *Povijest* 8 (Alfa), 86.

svim prikazima ovom didaktičkom alatu nedostaju pitanja ili zadaci za učenike koji bi potaknuli samostalnu aktivnost u obradi zemljovida.³⁴⁴

Zahtjev za usporedbom iz osmog razreda³⁴⁵ i korištenje zemljovida u kombinaciji sa shematskim prikazom iz sedmog razreda³⁴⁶, jedini su primjeri dodatne razrade korištenog sadržaja pri čemu nedostaju aktivnosti koje bi potaknule učenike u radu. Nedostatnim didaktičkim oblikovanjem korištenje ovog didaktičkog sadržaja ostvaruje funkciju prikaza nastavnih sadržaj, a ali ne i funkcionalnost kojom bi se ostvarila podrška i učenicima pružila uputa pri čitanju, analizi, povezivanju i zaključivanju na temelju prikaza koje zemljovidi sadrže.

Udžbenici serije „Vremeplov“ u izdanju Profila zemljovidima prikazuju gradivo koje se obrađuje i pomažu učenicima u razumijevanju povijesnih procesa. Svaka nastavna tema sadrži zemljovide koji su velikih formata, što omogućava lako čitanje njihovog sadržaja. Zemljovidi sadrže naslov, u nekim primjerima opis³⁴⁷ kroz koji donose dodatne informacije, legendu koja objašnjava korištenje oznaka te zadatke i pitanja za učenike kojima ostvaruju rad na prikazanim sadržajima.³⁴⁸

Korištenjem zemljovida i didaktičkim oblikovanjem koje kroz postavljena pitanja/zadatke potiče učenike na aktivnost sadrže svi udžbenicima ove serije.³⁴⁹ Većina zemljovida popraćena je zadacima koji navode učenike na čitanje podatka s karte, promatranje³⁵⁰, analiziranje i zaključivanje³⁵¹ na temelju proučenog i naučenog gradiva tijekom obrade, čime navode učenike na promišljanje o naučenom, primjenu znanja, proučavanje karte te odgovaranje na zahtjev.

Proces otkrivanja informacija koje donosi karta potrebno je potkrijepiti smjernicama kako bi učenike naveli na promatranje i izdvajanje bitnih sadržaja na prikazima i temeljem toga ostvarivanja ciljeva, što je u ovoj seriji udžbenika postignuto didaktičkim oblikovanjem. Funkcionalnost ovog sadržaja u seriji udžbenika „Vremeplov“ ostvarena je aktivnim uključivanjem učenika u proces otkrivanja sadržaja zemljovida, čitanja podataka i njihovog korištenja u primjeni naučenih znanja.

³⁴⁴ Prilog 44, *Povijest 6*, 44.

³⁴⁵ *Povijest 8 (Alfa)*, 98.

³⁴⁶ *Povijest 7*, 115.

³⁴⁷ Prilog 45, *Vremeplov 5*, 26.

³⁴⁸ Prilog 46, *Vremeplov 5*, 49.

³⁴⁹ Prilog 47, *Vremeplov 6*, 12.

³⁵⁰ *Vremeplov 7*, 9.

³⁵¹ *Vremeplov 7*, 91.

„Povijest 8“ u izdanju Profila sadrži povijesne zemljovide u svakoj nastavnoj temi. Velikih su formata čime je ostvarena preglednost i jasnoća prikazanog. Svaki zemljovid sadrži naslov i legendu koja objašnjava korištene oznake.³⁵² Naslov upućuje na temu koju nastavna jedinica obrađuje, dok legenda objašnjava upotrebu boja, linija, brojeva, simbola i crteža koji su pritom korišteni. Korištenjem boja i ostalih oznaka zemljovid donosi informacije koje u većini primjera prikazuju, opisuju i objašnjavaju navedene činjenice iz teksta. Time karta vizualno pomaže u razumijevanju procesa, promjena i stanja u prikazanom povijesnom vremenu.

Korištenje dodatnih tekstualnih sadržaja koje se nalaze uz zemljovid³⁵³ proširuju se i dodatno tumače informacije iznesene u glavnom tekstu. Pitanjima postavljanim uz zemljovide³⁵⁴ omogućava se rad na didaktičkom sadržaju putem kojih učenici proučavanjem i analiziranjem podataka sa zemljovida, uz upute i smjernice samostalno dolaze do informacija.

Ujedno tekstualnim sadržajima koji prate zemljovide u nekim primjerima³⁵⁵ ostvaruje se iznošenje informacija. Primjer zemljovida koji dodatnim linijama donosi sadržaj³⁵⁶ u nastavnoj jedinici prikazuje mogućnosti koje možemo ostvariti dodatnim didaktičkim oblikovanjem.

Zemljovidi se također koriste u svrhu prikaza promjena i usporedbe stanja u određenom razdoblju. Primjer iz udžbenika „Povijest 8“ donosi prikaz promjena³⁵⁷ u etapama stvaranja Kraljevstva SHS, kroz tri zemljovida koji jasno prikazuju zasebne dijelove država prije i nakon ujedinjenja.³⁵⁸ Ovakvim prikazom učenici mogu uočiti, proučiti i analiziranjem zaključiti na temelju prikazanog. Udžbenik sadrži uputu „kako raditi sa zemljovidima“³⁵⁹ čime se analiziranje zemljovida razlaže učenicima kroz karakteristike i sastavnice kojima donosi informacije.

Ovim istraživanjem je utvrđena razlika u didaktičkom oblikovanju prilikom upotrebe zemljovida kao didaktičkog sadržaja, čime se u pojedinim primjerima ne ostvaruje funkcionalnost korištenih sadržaja ili se ostvaruje samo djelomično.

³⁵² *Povijest 8 (Profil)*, 6.

³⁵³ *Povijest 8, (Profil)*, 247.

³⁵⁴ *Povijest 8 (Profil)*, 240.

³⁵⁵ *Povijest 8 (Profil)*, 49.

³⁵⁶ *Povijest 8, (Profil)*, 12-13.

³⁵⁷ *Povijest 8 (Profil)*, 87.

³⁵⁸ Prilog 48, *Povijest 8 (Profil)*, 87.

³⁵⁹ *Povijest 8, Profil*. 15.

Primjeri iz serije udžbenika „Povijest 8“ (Profil) i „Vremeplov“ primjenom uputa i podrške pri analizi ostvaruju funkcionalnost u najvećoj mjeri. Udžbenici serije „Tragom prošlosti“ didaktičkim oblikovanjem u pojedinim primjerima djelomično ostvaruju funkcionalnost korištenog sadržaja, time što u pojedinim primjerima izostaje uključivanje učenika u aktivnosti rada sa zemljovidom. Serija udžbenika „Povijest“ koristeći zemljovide ostvaruje prikaz navedenih sadržaja koje donosi glavni tekst, ali istovremeno ne ostvaruje funkcionalnost koju bi mogla uključivanjem učenika u samostalni rad.

4. 9. Grafički prikazi

Grafički prikazi u seriji udžbenika „Tragom prošlosti“ korišteni su u svim razredima u motivacijskom uvodu, obradi i ponavljanju gradiva u kojima donose sistematičan prikaz informacija. Najčešće se koriste tablice, dijagrami i sheme. Vizualno bojom izdvajaju se od ostalih sadržaja, a veličina prikaza dovoljno jasno prikazuje sadržaj koji donosi, iako nailazimo na primjer u kojem je shema smještena preko cijele stranice, što nije nužno jer bi u manjem formatu jednako jasno prikazala podjelu koju donosi³⁶⁰. U ovoj seriji dolaze uz naslov koji je ujedno opis sadržaja u najvećem broju prikaza (iako ima primjera gdje stoje bez dodatnih napomena³⁶¹). Pitanja i zadaci za učenike pojavljuju se u manjem broju primjera, ali ostvaruju dodatni poticaj učenicima u radu.³⁶²

Grafički prikazi korišteni su u primjerima prikaza društvenih struktura³⁶³, funkcija vladara³⁶⁴, kulturnih razmjena u povijesti³⁶⁵, izuma³⁶⁶, nacionalne zastupljenosti³⁶⁷ i dr. Tako ukazuju na međusobne odnose, podjele i unutarnje strukture čime organiziraju iznesene podatke na način koji olakšava njihovo razumijevanje. Ujedno tablice i grafikoni omogućavaju učenicima usporedbe podataka³⁶⁸ čime potiču aktivnosti i rad na korištenom didaktičkom sadržaju.

Uz didaktičko oblikovanje koje prati grafove, u pojedinim primjerima ostvaruju dodatno korištenje navedenih informacija zahtjevima za opisivanjem,³⁶⁹ objašnjavanjem na temelju

³⁶⁰ *Tragom prošlosti* 5, 46.

³⁶¹ *Tragom prošlosti* 8, 88.

³⁶² Prilog 49, *Tragom prošlosti* 6, 88-89.

³⁶³ *Tragom prošlosti* 5, 30.

³⁶⁴ *Tragom prošlosti* 5, 146.

³⁶⁵ *Tragom prošlosti* 6, 72.

³⁶⁶ *Tragom prošlosti* 7, 41.

³⁶⁷ *Tragom prošlosti* 8, 55.

³⁶⁸ Prilog 50, *Tragom prošlosti* 5, 127.

³⁶⁹ *Tragom prošlosti* 6, 88.

prikazanog³⁷⁰, uspoređivanjem³⁷¹ i zaključivanjem.³⁷² Primjer iz osmog razreda prilikom prikaza trodiobe vlasti³⁷³ ostvaruje mogućnost ukazivanja na odnos između pojmova i odnosa u strukturi, čime olakšava razumijevanje ovog sadržaja.

U ovoj seriji tablica je korištena u prezentaciji zadatka za samostalni rad putem tablice pri obradi novih nastavnih sadržaja. U nastavnoj jedinici „Punski ratovi“³⁷⁴, sadržaj jedinice pripremljen je u obliku zadataka koji donosi tablica i sadržaj zemljovida prethodne nastavne jedinice. Time je ostvarena kombinacija didaktičkih sadržaja putem kojih su učenicima prezentirane informacije, a njihov je zadatak na temelju prikazanog saznati uzrok, povode i tijek rata.

Korištenje tablice kao sredstva za postizanje ciljeva u nastavi povijesti, postiže se aktivno učenje i lakše razumijevanje kompleksnih povijesnih sadržaja. Osim postignute aktivnosti i ostvarivanja ciljeva nastave kroz aktivno učenje, učenicima se pruža primjer rada koji mogu samostalno primijeniti u nastavi drugih sadržaja tijekom školovanja, ne samo u nastavi povijesti.³⁷⁵ Iz prikazanog možemo zaključiti da ovaj didaktički sadržaj ostvaruje svoju funkcionalnost.

Serijski udžbenika „Povijest“ grafički prikaz informacija koristi u udžbenicima za sve razrede osnovne škole. U petom i šestom razredu u svega nekoliko primjera, dok se u sedmom i osmom razredu dvostruko više koriste nego u nižim razredima. U usporedbi s drugim izdavačima, u ovoj seriji u najmanjem broju primjera nailazimo na prezentiranje informacija kroz grafički prikaz.

Najčešće su korištene tablice i sheme, a osim konkretnog prikaza u većini primjera sadrže i naslov. Prikazuju usporedne shematske prikaze bogova³⁷⁶, shematske prikaze ustroja vlasti³⁷⁷, prikaz porasta broja stanovnika³⁷⁸, tablični prikaz sila i resursa³⁷⁹ koji ovakvim načinom prezentiranja omogućuju usporedbu. Prikazom i organiziranjem informacija koje su već

³⁷⁰ *Tragom prošlosti* 8, 203.

³⁷¹ *Tragom prošlosti* 6, 89.

³⁷² *Tragom prošlosti* 7, 87.

³⁷³ *Tragom prošlosti* 8, 23.

³⁷⁴ Prilog 51, *Tragom prošlosti* 5, 135.

³⁷⁵ Denis Detling. „Tablica u nastavi povijesti“. *Povijest u nastavi* 6 (2008.): 231.

³⁷⁶ *Povijest* 5, 99.

³⁷⁷ Prilog 52, *Povijest* 5, 102.

³⁷⁸ *Povijest* 7, 20.

³⁷⁹ *Povijest* 7, 147.

spomenute u glavnom tekstu udžbenika³⁸⁰ ostvaruju svoju funkciju ali izostanak uključivanja učenika u aktivnosti na prezentiranom sadržaju smatramo nedostatkom.

Većina korištenih primjera u cijeloj seriji sitnog su formata.³⁸¹ Navedeni primjer nalazi se na margini, minijaturnog formata, a donosi imena stranaka i brojeve koji su pritom zbog svoje veličine nerazpoznatljivi.

Pronađen je i primjer korištenja istog shematskog prikaza dva puta, stranicu za stranicom, u istom udžbeniku³⁸². U udžbeniku za sedmi razred nalazi se shematski prikaz ustroja državne vlasti u Austro-Ugarskoj Monarhiji nakon Austro-Ugarske nagodbe. U formi je mentalne mape te prikazuje podjelu i strukturu vlasti, a korišten je kao vizualni prikaz informacija koje donosi glavni tekst u udžbeniku. Na idućoj stranici, pod istim naslovom nalazi se identična shema, a razlog njenog ponovnog korištenja je nepoznat. Važno je napomenuti da u samom didaktičkom sadržaju nema nikakvih naznaka radi li se o pogrešci ili postoji razlog za ponovno korištenje iste sheme.

Korištenje grafičkih prikaza u seriji „Povijest“ ostvareno je sistematiziranjem obrađenog gradiva. Bez dodatnog didaktičkog oblikovanja kojim bi se učenike potaknulo na daljnji rad na prezentiranom didaktičkom sadržaju, ovako korištenje nema funkcionalnosti pri aktiviranju učenika.

Serijski udžbenik „Vremeplov“ didaktički sadržaj grafičkih prikaza koristi u udžbenicima za sve razrede. Sistematično izlažu sadržaj čime pomažu učenicima u organiziranju informacija. Grafičke prikaze prati naslov, koji je ujedno opis sadržaja prikaza te u velikoj većini primjera donose pitanja/zadatke za učenike.³⁸³

Prikazom informacija putem tablica, primjerice povijesnih izvora³⁸⁴ ili podijele povijesti po razdobljima³⁸⁵, donose pregledno organizirane informacije. U takvim primjerima grafički prikazi ne sadrže opise i/ili zadatke za učenike. Međutim u primjeru prezentiranja informacija putem tablice o velikim Napoleonovim bitkama³⁸⁶, izdvojeni okvir donosi nekoliko pitanja koja usmjeravaju učenike prema istraživanju sadržaja tablice.

³⁸⁰ *Povijest 5*, 102.

³⁸¹ Prilog 53, *Povijest 8*, 48.

³⁸² *Povijest 7*, 96. i 97.

³⁸³ Prilog 54, *Vremeplov 7*, 119.

³⁸⁴ *Vremeplov 5*, 4.

³⁸⁵ *Vremeplov 5*, 9.

³⁸⁶ *Vremeplov 7*, 45.

Osim tablica korišteni su i dijagrami („pie chart“³⁸⁷, grafikoni³⁸⁸, dijagrami³⁸⁹) koji brojčane podatke vizualno predočavaju i time olakšavaju njihovo razumijevanje i korištenje. Njihova veličina omogućava jasni pregled i čitanje podataka. Opis dijagrama i popratna pitanja/zadaci ostvaruju uključivanje učenika u proučavanje dijagrama i rad s podacima, povezivanje s ranije naučenim gradivom i donošenje zaključaka na temelju iznesenih informacija.

Shematski prikazi najčešći su oblik grafičkog prikaza koje sadrže udžbenici ove serije. Primjerice, korišteni su u prikazu feudalnih davanja³⁹⁰, gdje organizacijom prezentiranih informacija ukazuju na razne strukture i međusobne odnose.³⁹¹ Korištenje grafičkih prikaza također je prisutno u ponavljanju³⁹² gdje se od učenika traži usporedba na temelju prikaza sheme. Razradom putem pitanja i zadataka učenike se potiče na korištenje i učenje načina organizacije prezentiranih informacija, što olakšava njihovo upamćivanje i povezivanje s drugim nastavnim sadržajima, čime ostvaruje svoju funkcionalnost.

Udžbenik „Povijest 8“ u izdanju Profila sadrži najviše grafičkih prikaza u usporedbi s drugim udžbenicima za osmi razred, korišteni su dijagrami, grafikoni i tablice. Uputa za rad „Kako analizirati statističke podatke“³⁹³ donosi jasnu smjernicu na što obratiti pozornost i kako prikazani podaci donose informacije. Ujedno svaki od korištenih prikaza sadrži naslov³⁹⁴ koji objašnjava kakve podatke donosi. Ako je tablični prikaz preuzet iz nekog drugog izvora on se navodi, što ovaj udžbenik izdvaja od svih drugih istraženih.³⁹⁵

Tablica je korištena za prezentiranje brojčanih³⁹⁶ i tekstualnih sadržaja³⁹⁷, pri čemu veličina prikaza omogućava jasan pregled i čitanje podataka koje sadrži. Pomoću nje se vizualnim prikazom prezentiraju podaci u strukturi što pomaže u njihovom praćenju i pamćenju. Dijagrami prikazuju brojčane podatke kroz vremenski period u povijesti, čime omogućavaju praćenje promjena.³⁹⁸ Korištenjem ovakvog prikaza u donošenju mnoštva brojčanih podataka, pomaže se učenicima u donošenju zaključaka na temelju prikazanih brojki.

³⁸⁷ *Vremeplov 5*, 102.

³⁸⁸ *Vremeplov 7*, 133.

³⁸⁹ *Vremeplov 8*, 42.

³⁹⁰ Prilog 55, *Vremeplov 6*, 26.

³⁹¹ *Vremeplov 7*, 24.

³⁹² *Vremeplov 8*, 81.

³⁹³ *Povijest 8 (Profil)*, 92.

³⁹⁴ *Povijest 8 (Profil)*, 32.

³⁹⁵ *Povijest 8 (Profil)*, 261.

³⁹⁶ *Povijest 8 (Profil)*, 156.

³⁹⁷ *Povijest 8 (Profil)*, 99.

³⁹⁸ *Povijest 8 (Profil)*, 69.

Sheme su korištene nekoliko puta za prikaz struktura i podjela³⁹⁹, te sistematičnim slijedom donose informacije čime pomažu učenicima u razumijevanju navedenog. Sheme ne sadrže opis ili zadatke, prate glavni tekst, objašnjavaju prikazani sadržaj i ukazuju na međusobne poveznice. Navedeni primjer prikazuje podjelu najvažnijih tijela Una u hijerarhijskom prikazu i povezanosti struktura unutar sheme. Tako služe sadržaju čiji tekst potvrđuju i vizualno prezentiraju, te ujedno ostvaruju svoju funkcionalnost.

Grafički prikazi u istraženim udžbenicima čine tablice, grafikoni i sheme. Prikazom informacija stvaraju logičku strukturu koja olakšava čitanje, povezivanje i usporedbu podataka, kao i korištenje navedenih podataka čime ostvaruju preglednost i organiziranost iznesenih sadržaja. Grafički prikazi također su korišteni pri prezentiranju informacija koje se spominju u obradi, samostalnom donošenju informacija pri obradi novih sadržaja, usporedbi te prikazu struktura i međusobnih veza između pojedinih kategorija.

Usporedimo li veličinu prikaza u primjeru serije udžbenika „Povijest“ i primjer iz serije „Tragom prošlosti“, nailazimo na suprotnosti poput shematskih prikaza preko cijele strane⁴⁰⁰ gdje bi prikaz i na pola stranice bio sasvim dovoljno jasan dok isti didaktički sadržaj ne donosi ništa drugo nego prikaz strukture društva. U drugom primjeru prikaza rezultata izbora za ustavotvornu skupštinu iz udžbenika „Povijest 8“⁴⁰¹ nailazimo na sitan prikaz iz kojeg iznesene podatke teško čitamo te ujedno isti ne sadrži dodatan poticaj kojim bi učenike uključilo u aktivnost rada na prikazanim podacima.

Upotreba tablica u istraženim udžbenicima ostvaruje donošenje velikog broja informacija, koje ovaj didaktički sadržaj sistematizira te pritom izdvaja ključne sadržaje na spretan i ekonomičan način. Primjer je tablica iz udžbenika „Tragom prošlosti 7“⁴⁰² prikazuje izume u 18. i 19. stoljeću. Kada bi svi izumi s navodom o izumitelju i posljedici koju je izazvao dotični izum bile nabrojane u tekstualnom obliku izvan tablice, zasigurno bi sve navedene informacije zauzele puno više prostora od pola stranice udžbenika.

Slijedom navedenog možemo reći da serije udžbenika „Tragom prošlosti“ i „Vremeplov“ te udžbenik „Povijest 8“ (Profil), ostvaruju funkcionalnost korištenog didaktičkog sadržaja, dok u seriji udžbenika „Povijest“ prikazom i omogućavanjem usporedbi podataka koje donose ostvaruju funkcionalnost samo djelomično.

³⁹⁹ Prilog 56, *Povijest 8* (Profil), 209.

⁴⁰⁰ *Tragom prošlosti 5*, 46.

⁴⁰¹ *Povijest 8* (Alfa), 48.

⁴⁰² *Tragom prošlosti 7*, 41.

4. 10. Ponavljanje

Udžbenici serije „Tragom prošlosti“ sadrže niz pitanja izdvojenih u zasebnim okvirima i smještenih na marginama koja prate gotovo sva poglavlja nastavnih jedinica. Njima se utvrđuje pročitano, potiče razmišljanje o navedenom i provjerava poznavanje specifičnih detalja u pojedinom poglavlju nastavne jedinice. Pitanja se sastoje od aktivnosti i zadataka poput „gdje, tko, što“⁴⁰³, „kako, kojim zašto“⁴⁰⁴, „tko, kad, koji, kakav, gdje“⁴⁰⁵, „tko, što, zašto“⁴⁰⁶ kojim se postiže prisjećanje i prepoznavanje informacija iz teksta te ostvaruje razina kognitivnih procesa u kategoriji „zapamti“. Nailazimo i na zadatke poput „opiši, objasni“⁴⁰⁷, „nacrtaj, usporedi“⁴⁰⁸, „kakve, koji, koja je razlika“⁴⁰⁹ kojima se postiže sumiranje, objašnjavanje, uspoređivanje i time ostvaruje razina razumijevanja.

Osim ponavljanja u svakom poglavlju, udžbenik sadrži i ponavljanje na kraju svake nastavne jedinice. Ono se sastoji od dvije kategorije: 1) ponavljanje novih pojmova i njihove kratke definicije koje se nalaze u izdvojenim okvirima s naslovom „Važno“⁴¹⁰, te su posebno naznačene bojama; 2) pitanja i zadaci za ponavljanje cijele nastavne jedinice koji se nalaze pod naslovom „Istražuj s Klio“. Njima se donose zahtjevi za učenike poput „razmisli, što misliš“⁴¹¹, „objasni na primjeru“⁴¹², „pokušaj utvrditi“⁴¹³, „pronađi u udžbeniku primjere i opiši sličnosti i razlike“⁴¹⁴, čime se utvrđuje razumijevanje naučenog, a ujedno potiče na aktivnosti kojima se postižu više dimenzije kognitivnih procesa.

Zadaci za samostalan rad i istraživanje u udžbenicima ove serije donose različiti primjeri pri obradi (gdje se gradivo prezentira tako da se učenicima postavlja zadatak, primjer kojeg smo spomenuli u analizi grafičkih prikaza), ali vrlo često i na kraju nastavnih jedinica nailazimo na poticaj za samostalnim daljnjim istraživanjem na teme koje se obrađuju na nastavnom satu.

⁴⁰³ Prilog 57, *Tragom prošlosti* 5, 92.

⁴⁰⁴ *Tragom prošlosti* 5, 74.

⁴⁰⁵ *Tragom prošlosti* 6, 105.

⁴⁰⁶ *Tragom prošlosti* 8, 17.

⁴⁰⁷ *Tragom prošlosti* 7, 13.

⁴⁰⁸ *Tragom prošlosti* 5, 24.

⁴⁰⁹ *Tragom prošlosti* 7, 47.

⁴¹⁰ *Tragom prošlosti* 6, 33.

⁴¹¹ *Tragom prošlosti* 6, 22.

⁴¹² Prilog 58, *Tragom prošlosti* 6, 116.

⁴¹³ *Tragom prošlosti* 7, 17.

⁴¹⁴ *Tragom prošlosti* 6, 68.

Primjerice „napravi tablicu, usporedi sličnosti i razlike, potraži u rječniku značenje riječi“⁴¹⁵, „saznaj“⁴¹⁶, „istraži“⁴¹⁷ i dr.

Tako koncipiranim ponavljanjem, kojim se u različitim fazama nastavnog procesa provjeravaju obrađeni sadržaji, a na kraju nastavnih jedinica utvrđuju sadržaji i učenici potiču na aktivnosti kojima će svoje znanje upotrijebiti na zadanim primjerima, ostvaruju se odgojno-obrazovni ishodi, a učenici osim znanja razvijaju i druge kompetencije i vještine te ovaj didaktički sadržaj ostvaruje svoju funkcionalnost.

Seriya udžbenika „Povijest“ u izdanju Alfe sadrži ponavljanje u udžbenicima svih razreda, međutim njihovo se korištenje u pojedinim fazama rada razlikuje u udžbenicima po razredima. Razlikujemo ponavljanje u petom razredu koje se sastoji od pitanja iza svakog poglavlja nastavne jedinice i ponavljanja na kraju nastavnih jedinica kroz „sažetak“ kojeg sadrže sve nastavne jedinice i „razmisli“ kojeg sadrže samo neke nastavne jedinice.⁴¹⁸ U šestom razredu nakon svakog poglavlja u slijedi izdvojen okvir koji donosi nekoliko pitanja kojim se potvrđuje pročitano, te na kraju svake nastavne jedinice pod napomenom „Upamti“ nailazimo na kratki pregled najvažnijih informacija nastavne jedinice.⁴¹⁹ Pitanjima iza svakog poglavlja utvrđuje se pročitano kroz zahtjeve poput „objasni pojmove“⁴²⁰, „što, gdje, kako“⁴²¹, „na koji način“⁴²². Time se ostvaruje kategorija kognitivnih procesa upamćivanja, pri čemu učenici navode činjenice, prepoznaju informacije koje su učili u obradi i upoznaju temeljne elemente povijesne znanosti. „Sažetak“ sadrži nove pojmove nastavne jedinice, koji su navedeni bez objašnjenja, a samo u pojedinim primjerima nailazimo na nekoliko natuknica kratkih objašnjenja kojima se ponavljaju činjenice i tvrdnje iz obrade⁴²³. „Razmisli“ je kategorija koja donosi pitanja na kraju nekih nastavnih jedinica, a sadrži zahtjevnija pitanja koja navode učenike na objašnjavanje⁴²⁴ i komentiranje tvrdnje⁴²⁵ čiji zahtjevi ostvaruju više kategorije kognitivnih procesa.

⁴¹⁵ *Tragom prošlosti* 5, 107.

⁴¹⁶ *Tragom prošlosti* 6, 113.

⁴¹⁷ *Tragom prošlosti* 7, 14.

⁴¹⁸ Prilog 59, *Povijest* 5, 24-25.

⁴¹⁹ Prilog 60, *Povijest* 6, 27.

⁴²⁰ *Povijest* 5, 11.

⁴²¹ *Povijest* 5, 17.

⁴²² *Povijest* 5, 81.

⁴²³ *Povijest* 5, 19.

⁴²⁴ *Povijest* 5, 13, 79.

⁴²⁵ *Povijest* 5, 25.

U udžbeniku za šesti razred, ponavljanje je koncipirano kroz pitanja, izdvojena u zasebnom okviru, koja slijede svako poglavlje. Njima se provjerava pročitano i utvrđuju elementi poznavanja činjenica spomenutih u obradi, primjerice „tko, što, nabroji“⁴²⁶, „tko, kakav, koji“⁴²⁷, „opiši, što, kako“⁴²⁸, „nabroji“⁴²⁹, „navedi i objasni“⁴³⁰, „komentiraj, zašto“⁴³¹. Time učenici ostvaruju dimenzije kognitivnih procesa u kategorijama upamćivanja i razumijevanja. Međutim samo manji broj primjera u udžbenicima sadrži poticaje za više kategorije (analiziranja, primjenjivanja ili vrednovanja) kojima se od učenika traži da „protumače vlast“ ili „protumače Zlatnu bulu“⁴³². Oni su korišteni za poticanje promišljanja i samostalnog tumačenja kompleksnijih pojava i procesa, ali treba napomenuti da je za takve zadatke učenicima potrebna veća podrška i pomoć nastavnika.

Udžbenici ove serije za sedmi i osmi razred donose ponavljanje koncipirano kroz iste kategorije zahtjeva.⁴³³ Nakon svakog poglavlja u nastavnoj jedinici slijede pitanja koja sadrže zahtjeve poput „što, koji, objasni“⁴³⁴, „kako, zašto“⁴³⁵, „navedi dobre i loše strane“⁴³⁶, „gdje, pod kojim uvjetima, kada, tko“⁴³⁷, „tko, gdje i kada“⁴³⁸, „objasni, navedi“⁴³⁹ i dr. Provjera usvojenosti osnovnih elemenata, njihovo razumijevanje i poznavanje, razina su zahtjeva koja se učenicima postavljaju nakon svakog poglavlja, dok se na kraju nastavnih jedinica nalaze dvije kategorije ponavljanja. Kroz „sažetak“ koji je koncipiran po poglavljima nastavne jedinice iznose se novi pojmovi i njihova kratka objašnjenja. „Razmisli“ sadrži pitanja kojima se učenike navodi na sljedeće aktivnosti „objasni“⁴⁴⁰, „prisjeti se, kako“⁴⁴¹, „objasni, doznaj, znaš li zašto“⁴⁴², „istraži i navedi“⁴⁴³, „pokušaj objasniti, obrati pažnju“⁴⁴⁴, „usporedi“⁴⁴⁵.

⁴²⁶ *Povijest 6*, 71.

⁴²⁷ *Povijest 6*, 20.

⁴²⁸ *Povijest 6*, 7.

⁴²⁹ *Povijest 6*, 25.

⁴³⁰ *Povijest 6*, 83.

⁴³¹ *Povijest 6*, 12.

⁴³² *Povijest 6*, 79.(oba navedena primjera su s navedene stranice)

⁴³³ Prilog 61. *Povijest 7*, 91., *Povijest 8*, 109.

⁴³⁴ *Povijest 7*, 50.

⁴³⁵ *Povijest 7*, 111.

⁴³⁶ *Povijest 7*, 43.

⁴³⁷ *Povijest 8 (Alfa)*, 11.

⁴³⁸ *Povijest 8 (Alfa)*, 67.

⁴³⁹ *Povijest 8 (Alfa)*, 14.

⁴⁴⁰ *Povijest 7*, 17.

⁴⁴¹ *Povijest 7*, 43.

⁴⁴² *Povijest 7*, 59.

⁴⁴³ *Povijest 7*, 91.

⁴⁴⁴ *Povijest 8 (Alfa)*, 15.

⁴⁴⁵ *Povijest 8 (Alfa)*, 59.

To su zahtjevi koji učenicima na kraju obrade nastavnih jedinica služe za analiziranje i korištenje činjenica s kojima su se susreli pri obradi. Istraženim primjerima udžbenika sadrže i zahtjeve za samostalnim istraživanjem i radom putem kojih učenici stječu nove vještine i sposobnosti.

Ponavljjanje u seriji udžbenika „Povijest“ nije koncipirano kao karakteristika serije, te udžbenici ne sadrže jednoličnu razradu ovog didaktičkog sadržaja. Kroz analizu prikazali smo kako se ponavljanje ovisno o razredu svodi na osnovno poznavanje elemenata, te nešto manje na poznavanje klasifikacija, struktura i teorija, čime ovaj didaktički alat ostvaruje svoju funkcionalnost.

Udžbenici serije „Vremeplov“ sadrže ponavljanje koje u istom obliku donose udžbenici za sve razrede osnovne škole. Ponavljjanje je osmišljeno kroz tri kategorije, a to su: „Zapamti“ kao sažetak koji kratkim rečenicama donosi najvažnije iz nastavne jedinice, „Mali rječnik“ koji sadrži nove pojmove i njihovu definiciju te „Pitanja za ponavljanje“.⁴⁴⁶ Za razliku od ranije spomenutih udžbenika drugih izdavača u ovim udžbenicima pitanja za ponavljanje ne slijede svako poglavlje, nego svaku nastavnu jedinicu.

Udžbenici također imaju ponavljanje nastavne cjeline, pod naslovom „Sinteza i ponavljanje“⁴⁴⁷. Prezentirano je po razinama Boomove taksonomije dijeli zadatke na „Prisjeti se“, „Objasni“, „Primjeni“, „Analiziraj“, „Procijeni“ i „Kreiraj“. Spomenuti ćemo kako postavljeni zadaci ne odgovaraju u svakom primjeru navedenim razinama unutar kojih su prezentirani, ali se na tom se dijelu nećemo puno zadržavati s obzirom na to da bi opseg provjere postavljenih pitanja u zadanim kategorijama bilo istraživanje za sebe.

Svaku nastavnu temu osim pitanja i zadatka za učenike, prate i izdvojeni okviri koji također služe za provjeru znanja, a donose obrazovne ciljeve kroz dvije kategorije „Sada znam“ i „Sada mogu“⁴⁴⁸, čime se učenicima ukazuje na postignuto nakon obrade pojedine nastavne teme. U višim razredima osnovne škole uz postavljena pitanja nailazimo na karikature, skice i lente vremena koje sadrže razne zadatke.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Prilog 62, *Vremeplov* 6, 57.

⁴⁴⁷ Prilog 63, *Vremeplov* 7, 146.

⁴⁴⁸ Prilog 64, *Vremeplov* 5, 79.

⁴⁴⁹ *Vremeplov* 8, 222.

Pitanja za ponavljanje koja slijede iza svake nastavne jedinice utvrđuju temeljne elemente, te učenicima postavljaju zahtjeve poput „tko, što, kada, kako, zašto, od čega“⁴⁵⁰, „tko, zašto, kako, u čemu je značaj“⁴⁵¹, „tko što koje zašto“⁴⁵², „tko, što, zašto, kako“⁴⁵³. Osim pitanja koja se odnose na činjenično znanje u višim razredima (sedmom i osmom) osnovne škole nailazimo i na kompleksnija pitanja koja se odnose na više razine znanja poput „kako ocjenjuješ“⁴⁵⁴, „što misliš“⁴⁵⁵, „objasni razloge“⁴⁵⁶, čime se postižu više kategorije kognitivnih procesa.

Osim navedenih pitanja svaka nastavna tema sadrži kompleksnija pitanja i zadatke povezana s analizom povijesnog izvora, tablica, grafova i dr. koji su prisutni u obradi. Primjeri pitanja su „opisi i obrazloži“, „prikaži i razvrstaj“⁴⁵⁷, „analiziraj i rastumači“, „procijeni i prodiskutiraj razlike“⁴⁵⁸, „zamisli i opiši“⁴⁵⁹ „prema podacima iz tablice analiziraj i usporedi“⁴⁶⁰, „pokaži, razvrstaj i obrazloži“. Zadaci i pitanja raspoređeni po ranije spomenutim kategorijama ostvaruju niz aktivnosti kojima se učenici trebaju baviti u svrhu ostvarivanja zadanih ciljeva, čime ostvaruju svoju funkcionalnost kao i činjenicom da obrađeno gradivo provjerom na kraju svake nastavne jedinice utvrđuju kroz nove pojmove, natuknice o obrađenom i pitanjima za ponavljanje.

Udžbenik „Povijest 8“ (Profil) donosi drugačiji pristup ponavljanju. Analizirat ćemo ga na temelju primjera jedne nastavne teme, jer je u cijelom udžbeniku prisutan isti koncept.

Na početku svake nastavne teme postavljeno je ključno pitanje. Na primjer pri obradi nastavne teme „Hrvatska u prvoj Jugoslaviji“ učenicima se postavlja pitanje: „Što je stvaranje nove države značilo za njene narode?“⁴⁶¹. Nadalje u svakoj nastavnoj jedinici teme u motivacijskom uvodu postavljeno je ključno pitanje jedinice. Primjerice u spomenutoj nastavnoj temi nailazimo na pitanja: „Zašto su postojala različita mišljenja o stvaranju zajedničke države južnih Slavena?“⁴⁶², „Što je stvaranje nove državne zajednice značilo za

⁴⁵⁰ *Vremeplov* 5, 21.

⁴⁵¹ *Vremeplov* 6, 47.

⁴⁵² *Vremeplov* 7, 15.

⁴⁵³ *Vremeplov* 8, 61.

⁴⁵⁴ *Vremeplov* 7, 21.

⁴⁵⁵ *Vremeplov* 7, 111.

⁴⁵⁶ *Vremeplov* 8, 129.

⁴⁵⁷ *Vremeplov* 5, 12.

⁴⁵⁸ *Vremeplov* 5, 78.

⁴⁵⁹ *Vremeplov* 6, iza 31 (*stranice ponavljanja i uvoda u nastavnu temu u ovom udžbeniku nisu numerirane)

⁴⁶⁰ *Vremeplov* 7, 26.

⁴⁶¹ Prilog 65, *Povijest 8* (Profil), 78.

⁴⁶² Prilog 66, *Povijest 8* (Profil), 80.

narode koji su se našli unutar njezinih granica?⁴⁶³, „Koji su uzroci političke krize koja je potkraj 1920-ih zaprijetila opstanku kraljevstva SHS?⁴⁶⁴, „Zašto su u 1930-ima postojale različite zamisli o preuređenju Jugoslavije i rješavanju hrvatskog pitanja?⁴⁶⁵ itd.

Takva pitanja ponavljaju se na kraju nastavnih jedinica, pri čemu je navedeno sljedeće: „Kako bi odgovorio na ključno pitanje poveži što si naučio...“⁴⁶⁶ te slijede pitanja i zadaci. Pitanja donose zahtjeve poput „objasni“⁴⁶⁷, „razmisli, procijeni, argumentiraj“⁴⁶⁸, „izradi lentu vremena“⁴⁶⁹, „kako su različite ideje i ideologije utjecale na stavove“⁴⁷⁰, „navedi pozitivne i negativne strane“⁴⁷¹ te slijede kategorije unutar kojih se traže primjeri gospodarskih i društvenih prilika, kulture i obrazovanja, međunarodnog položaja itd. Takva pitanja korištena su za pomoć, podršku i smjernice pri odgovaranju na postavljena ključna pitanja jedinica, preko kojih se daje odgovor na glavno pitanje čitave nastavne teme.

Učenicima se također tijekom obrade gradiva u izdvojenim okvirima postavljaju pitanja poput: „Prisjeti se što si učila/o u sedmom razredu“⁴⁷², „Prouči pa razmisli“⁴⁷³, „Koji sve čimbenici utječu“, „Usporedi“⁴⁷⁴, „Istraži“⁴⁷⁵, „Zamisli (...) koje argumente bi navodili pristaše a koje protivnici“⁴⁷⁶ i dr.

Struktura postavljanja pitanja i zadataka koja je korištena u ovom udžbeniku čini ponavljanje i utvrđivanje gradiva smislenim i povezanim. Razina kognitivnih procesa koja se ostvaruje u svim predstavljenim primjerima rijetko se odnosi samo na izolirano poznavanje terminologije, specifičnih detalja i elemenata, te ponavljanje kao didaktički sadržaj u ovom udžbeniku ostvaruje funkcionalnost jer utječe na aktiviranje učenika u svim fazama nastavnog procesa.

Korištenje ponavljanja u svim je istraženim udžbenicima bilo u svrhu utvrđivanja, sumiranja i ponavljanja pročitano i obrađeno gradivo. Istraživanjem su utvrđeni različiti zahtjevi koje ovaj didaktički sadržaj postavlja pred učenike, što u konačnici utječe na različito ostvarivanje

⁴⁶³ Prilog 66, *Povijest 8 (Profil)*, 89., 97.

⁴⁶⁴ *Povijest 8 (Profil)*, 104.

⁴⁶⁵ *Povijest 8 (Profil)*, 110.

⁴⁶⁶ Prilog 67, *Povijest 8 (Profil)*, 125.

⁴⁶⁷ *Povijest 8 (Profil)*, 125.

⁴⁶⁸ Isto

⁴⁶⁹ *Povijest 8 (Profil)*, 109.

⁴⁷⁰ *Povijest 8 (Profil)*, 88.

⁴⁷¹ *Povijest 8 (Profil)*, 103.

⁴⁷² *Povijest 8 (Profil)*, 23.

⁴⁷³ *Povijest 8 (Profil)*, 197.

⁴⁷⁴ *Povijest 8 (Profil)*, 7.

⁴⁷⁵ *Povijest 8 (Profil)*, 226.

⁴⁷⁶ Prilog 68, *Povijest 8 (Profil)*, 121.

dimenzija kognitivnih procesa. Analizom je utvrđeno da udžbenici „Povijest 8“ (Profil) i serija udžbenika „Tragom prošlosti“ u većoj mjeri ostvaruju funkcionalnost s obzirom na razinu dimenzija znanja koja se provjeravaju tijekom i po završetku obrade, dok je ista u seriji udžbenika „Vremeplov“ i „Povijest“ ostvarena u manjoj mjeri.

4. 11. Pojmovnik

U seriji udžbenika „Tragom prošlosti“ pojmovnik se nalazi na kraju udžbenika i sadrži pojmove iz obrade nastavnih tema cijelog udžbenika. Pojmovi su istaknuti crvenom bojom a slijedi ih kratko objašnjenje. Pojmovi ne sadrže broj stranice gdje se nalaze u udžbeniku, te ovom sadržaju nije pridruženo kazalo pojmova koje bi uputilo učenike na stranice gdje su prilikom obrade navedeni pojmovi obrađeni u nastavnim jedinicama.

U seriji udžbenika Povijest pojmovnik se također nalazi na kraju udžbenika te donosi pojmove navedene abecednim redoslijedom. Raspodjeljeni su po početnim slovima pojmova što olakšava snalaženje ali im nisu pridruženi brojevi stranica, gdje se pojavljuju tijekom obrade.

Serija udžbenika „Vremeplov“ i udžbenik „Povijest 8“ (Profil) sadrže pojmovnik na kraju udžbenika. Donosi pojmove abecednim redoslijedom te ih odvaja po početnim slovima kojima pomaže učenicima u snalaženju. Ujedno svi udžbenici u izdanju Profila sadrže kazalo, koje donosi pojmove abecednim redoslijedom kojima su pridruženi brojevi stranica na kojima se pojavljuju tijekom obrade novog gradiva.

Pojmovnici donose pregled novo obrađenih pojmova u cijelom udžbeniku čime postižu svoju funkcionalnost. Udžbenički standard u točki 9.⁴⁷⁷ didaktičko metodičkih standarda i zahtjeva ovaj didaktički sadržaj napominje kao pravilo (od petog razreda na dalje) čime ukazuje na potrebu da se učenicima na sistematičan i spretan način omogući pronalaženje novih pojmova.

⁴⁷⁷ Udžbenički standard. NN 65/13, 2.

4. 12. Ostali didaktički sadržaji

Pri istraživanju pronađeni su didaktički sadržaji koje ne sadrže svi udžbenici te ih stoga ubrajamo u ostale elemente koje ćemo izdvojiti.

a) *Ključni/novi pojmovi*

U seriji udžbenika „Tragom prošlosti“ u svakom uvodu u nastavnu temu nalaze se „Novi pojmovi“⁴⁷⁸ istaknuti u zasebnom okviru koje čine ključni pojmovi određne nastavne teme propisani Nastavnim planom i programom, 2013. Element u kojem se navode novi ili ključni pojmovi pronađen je također u seriji udžbenika „Vremeplov“⁴⁷⁹ i udžbeniku Povijest 8 (Profil)⁴⁸⁰, pri čemu su navedeni kao „Ključni pojmovi“. Isticanjem ključnih pojmova u uvodu nastavnih tema ostvaruje se funkcionalnost korištenog sadržaja time to se učenicima ukazuje na važnost svladavanja navedenih pojmova prilikom obrade gradiva, te im se omogućava smjernica putem koje će moći pratiti razinu usvojenosti tijekom obrade nastavne teme.

b) *Lik Klio*

Lik Klio ilustracija je koja se pojavljuje u seriji udžbenika „Tragom prošlosti“. Predstavljena učenicima u uputi korištenja udžbenikom, prati sve nastavne jedinice. Komentira gradivo⁴⁸¹, povezuje sadržaje sa svakodnevicom⁴⁸² i postavlja učenicima pitanja⁴⁸³ i zadatke⁴⁸⁴ čime ih usmjerava u pravcu obrade u kojoj se pojavljuje. Ujedno svojom odjećom koja prati vrijeme i temu obrade donosi zanimljivu poveznicu s gradivom. Korištena je kao podrška učenicima, čime ostvaruje svoju funkcionalnost kroz udžbenik, te ujedno šaljivim komentarima i zanimljivostima koje donosi pri obradi podiže motivaciju učenika.

c) *Točka razmišljanja*

Didaktički sadržaj koji ističe žarkom bojom u obradi svake nastavne jedinice u seriji udžbenika „Vremeplov“ je točka razmišljanja⁴⁸⁵. Sadrži problemsko pitanje nastavne jedinice. Primjerice u udžbeniku za sedmi razred pri obradi nastavne jedinice „Habsburška monarhija u

⁴⁷⁸ Prilog 69, *Tragom prošlosti 8*, 90.

⁴⁷⁹ Prilog 70, *Vremeplov 7*, 29.

⁴⁸⁰ Prilog 71, *Povijest 8 (Profil)*, 203.

⁴⁸¹ *Tragom prošlosti 5*, 92.

⁴⁸² *Tragom prošlosti 5*, 48.

⁴⁸³ *Tragom prošlosti 5*, 54.

⁴⁸⁴ Prilog 72, *Tragom prošlosti 5*, 105.

⁴⁸⁵ Prilog 73, *Vremeplov 8*, 205.

18. stoljeću“ točka razmišljanja donosi pitanje „Koje su reforme prosvijećenih apsolutista značile modernizaciju Hrvatske?“⁴⁸⁶ čime usmjerava učenike da pri obradi obrate pozornost na navedeno pitanje, a ujedno čini funkcionalni element svake nastavne jedinice.

d) *Cum grano salis/ Civilizacijska postignuća*

Navedeni sadržaj nalazimo u seriji udžbenika „Vremeplov“, te ga uputa za korištenje udžbenika objašnjava kao međupredmetne i izborne teme⁴⁸⁷. Izdvojeni u zasebnom okviru, bojom okvira kakva je korištena i prilikom isticanja izvora, čime navedeni nije dodatno naglašen kao didaktički sadržaj drugačijeg sadržaja. Razlog takvog vizualnog povezivanja jest u činjenici da navedeni sadržaj u većini primjera donosi upravo povijesne izvore kroz svoje primjere. Pri prezentaciji civilizacijskih postignuća osim navoda o sadržaju koji se prezentira u većini primjera, pripremljena su pitanja za učenike i slika koja najčešće donosi upravo prikaz navedenog. Funkcionalnost sadržaja ostvarena je proširivanjem gradiva koje uključuje učenike u aktivnosti prilikom rada na istima. Najveći broj ovog didaktičkog sadržaja nalazimo u udžbeniku za šesti razred (ukupno sedamnaest okvira), dok ih ostali razredi sadrže do desetak. Udžbenik za osmi razred koristeći ovaj sadržaj u cijelom udžbeniku pod nazivom koji je naveden u naslovu u zadnja tri primjera mijenja naziv u „To nije sve“⁴⁸⁸. Teme koje se obrađuju ovim didaktičkim sadržajem proširuju gradivo pri obradi obveznih tema kroz prehranu kod Egipćana⁴⁸⁹, školstvo u starom Rimu,⁴⁹⁰ starohrvatski brod⁴⁹¹, djetinjstvo u ranom srednjem vijeku⁴⁹², razmjenu dobara geografskim otkrićima⁴⁹³, reformu kalendara⁴⁹⁴, vještice⁴⁹⁵, deklaraciju o pravima čovjeka⁴⁹⁶, znak Olimpijskih igara⁴⁹⁷, kult ličnosti⁴⁹⁸ i dr.

e) *O čemu raspravljaju povjesničari/suvremenici*

Didaktički sadržaj kojeg sadrži udžbenik Povijest 8 (Profil) u izdvojednom okviru donosi odlomak teksta koji ukazuje učenicima na mogućnosti različitih tumačenja istih povijesnih događaja, kao i njihove različite interpretacije o kojima povjesničari i suvremenici

⁴⁸⁶ *Vremeplov* 7, 12.

⁴⁸⁷ Prilog 74, *Vremeplov* 6,96.

⁴⁸⁸ Prilog 75, *Vremeplov* 8, 248.

⁴⁸⁹ *Vremeplov* 5, 53.

⁴⁹⁰ *Vremeplov* 5, 172.

⁴⁹¹ *Vremeplov* 6, 42.

⁴⁹² *Vremeplov* 6, 65.

⁴⁹³ *Vremeplov* 6, 135.

⁴⁹⁴ *Vremeplov* 6, 180.

⁴⁹⁵ *Vremeplov* 6, 191.

⁴⁹⁶ *Vremeplov* 7, 34.

⁴⁹⁷ *Vremeplov* 8, 49.

⁴⁹⁸ *Vremeplov* 8, 61.

raspravljaju do danas. Kroz pisane povijesne izvore (uputa najčešće da ih učenici potraže u radnoj bilježnici), te kroz pripremljene zadatke, učenike usmjeravaju u donošenju vlastitih mišljenja, procijena i sudova o pojedinim temama. Primjerice kroz temu „Kako ocijeniti mirovne ugovore“⁴⁹⁹ autorica upoznaje učenike s činjenicom kako su se godinama poslije rata vodile raspravu o pravednosti mirovnih ugovora sklopljenih nakon prvog svjetskog rata. Pri tom napominje učenicima kako se i danas ne postoji suglasnost oko odgovora, te ih upućuje na tekst putem kojeg će riješiti zadatak koji zahtjeva da pronađu razloge zašto se mijenjalo mišljenje o krivici Njemačke. Podrška je učenicima pružena kroz naputak kako neće moći odrediti tko je i pravu a tko nije te stoga ponovno napominje da je njihov zadatak pronaći razloge promjene perspektive.

Kroz ovakav didaktički sadržaj učenicima se pruža uvid u teme i problematike s kojima se povjesničari svaki dan susreću. Prvenstveno različite interpretacije i različite perspektive koje su predstavljene omogućavaju učenicima da kritički razmisle o navedenoj temi te odgovoranjem na postavljeni zadatak pronađu argumente. Temeljem argumenata učenici aktivno grade vlastito razumijevanje svijeta na informacijama s kojima su došli u kontakt i potiče razvoj kritičnosti prema gotovoim informacijama s kakvima se najčešće susreću. Iz navedenog slijedi kako ovaj didaktički sadržaj ostvaruje svoju funkcionalnost.

Korištenjem drugačijih rješenja i sadržajima koje donose pojedini izdavači ostvaruje se funkcionalnost pri uključivanju učenika u razmišljanje o širem kontekstu, usmjeravanju pažnje na istaknuto i poticanjem tijekom obrade.

⁴⁹⁹ Prilog 76, *Povijest 8 (Profil)*, 13.

5. ZAKLJUČAK

Na temelju istraživanja, analize i intepretacije didaktičkog sadržaja udžbenika povijesti možemo zaključiti da su u serijama udžbenika „*Vremeplov*“, „*Tragom prošlosti*“ i udžbeniku „*Povijest 8*“ zastupljeni svi istraživani didaktički sadržaji, dok su u udžbenicima serije „*Povijest*“ manje zastupljeni, a pojedini i potpuno izostavljeni (pisani povijesni izvor i motivacijski uvod).

Utvrđivanjem funkcije svih korištenih didaktičkih sadržaja u svim udžbenicima istražena je njihova funkcionalnost pri aktivnom uključivanju učenika u rad. Iz navedenog slijedi, didaktički sadržaj uvod u nastavnu temu predstavlja pregled sadržaja koji slijede u nastavnoj temi, prezentirajući važne i ključne elemente sadržaja u obradi putem različitih elemenata. Analizom podataka dobivenih ovim istraživanjem možemo zaključiti da su udžbenici serije „*Tragom prošlosti*“ u najvećoj mjeri postižu funkcionalnost didaktičkog sadržaja „uvod u nastavnu temu“ putem korištenja raznolikih didaktičkih sadržaja kojima potiču učenike na razne aktivnosti pri obrađivanju nove nastavne teme. U usporedbi s tom serijom, funkcionalnost uvoda u udžbenicima serije „*Vremeplov*“ i udžbeniku „*Povijest 8*“ je manja zbog slabijeg korištenja raznolikih didaktičkih sadržaja čime je umanjena i aktivnost učenika, dok udžbenici serije „*Povijest*“ u najmanjoj mjeri ostvaruju raznolikost i funkcionalnost pri korištenju uvoda kao didaktičkog sadržaja.

Svrha motivacijskog uvoda je motivirati učenike za rad, postaviti ključnu problematiku o kojoj će biti riječ u obradi i povezati ranije stečena znanja s novim koje slijedi. Korištenje motivacijskog uvoda pri obradi novih nastavnih jedinica u primjeru serije „*Vremeplov*“ i udžbeniku „*Povijest 8*“ ostvaruje svoju funkcionalnost u najvećoj mjeri dok je u primjeru serije „*Tragom prošlosti*“ ona samo djelomično ostvarena.

Glavni tekst u udžbenicima povijesti važan je element putem kojeg učenici dolaze do osnovnih informacija. Karakteristike koje doprinose preglednosti navedenih sadržaja su lom teksta, velična slova, smještaj na stranicama i ukupan dojam količine teksta koji usklađenosti s didaktičkim sadržajima ostvaruje dojam preglednosti. Preglednost u primjerima udžbenika serije „*Vremeplov*“ i „*Povijest 8*“ postignuta je u većoj mjeri raspodjelom didaktičkih i tekstualnih sadržaja na stranicama dok u primjeru serije udžbenika „*Tragom prošlosti*“ postignuta u manjoj mjeri a serija „*Povijest*“ u najmanjoj mjeri.

Slikovni povijesni izvori najčešći su didaktički elementi svakog udžbenika. Odnose se na slike, grafike, fotografije, nacрте, plakate, naslovnice i karikature. Fotografije ujedno donose i materijalne povijesne izvore. Na istraženim primjerima prikazali smo različite mogućnosti korištenja didaktičkog oblikovanja na slikovnim povijesnim izvorima. Količina informacija koju donosi ovaj didaktički sadržaj kroz zadatke, pitanja i upute uključuje učenike u različite aktivnosti koje im pomažu u ostvarivanju ciljeva. Funkcionalnost koju ostvaruju u primjerima serija „*Tragom prošlosti*“, „*Vremeplov*“ i udžbeniku „*Povijest 8*“ vidljiv je rezultat didaktičkog oblikovanja kroz opise, pitanja i zadatke kojima učenici dobivaju upute. Izostanak istog u primjeru udžbenika serije „*Povijest*“ smatramo nedostatkom te možemo zaključiti kako korišteni sadržaji pritom ne ostvaruju svoju funkcionalnost pri uključivanju učenika. Ostale ilustracije u udžbenicima odnose se na generičke crteže, dječje ilustracije, rekonstrukcije, druge grafike i animacije koje u nekim slučajevima mijenjaju nedostatak fotografskih prikaza ili nemogućnost prikaza za proučavanje povijesti bitnih elemenata. Usporedbom didaktičkog oblikovanja koje se u seriji udžbenika „*Povijest*“ odnosi na kraće i dulje opise, dok se u serijama „*Tragom prošlosti*“ i „*Vremeplovu*“ odnose na opis i pitanja/zadatke za učenike, možemo zaključiti kako su u većoj mjeri funkcionalni kada sadrže pitanja i zadatke kojima upućuju učenike direktno na aktivnost.

Pisani povijesni izvori predstavljeni su kroz tekstualni sadržaj koji u ostvarivanju svoje funkcije treba sadržavati popratnu didaktičku razradu. U svrhu učeničkog rada na pisanim povijesnim izvorima putem kojih vlastitim zaključcima dolaze do informacija, izvor mora biti didaktičko-metodički oblikovan i sadržavati neke ključne elemente kako bi ispunio svoju funkcionalnost. Kada govorimo o raznolikosti korištenih izvora ističu se udžbenik „*Povijest 8*“, zatim „*Tragom prošlosti*“ i „*Vremeplov*“, a u najmanjoj mjeri „*Povijest 5,7 i 8*“ u izdanju Alfe. Najviša razina razrade didaktičkog sadržaja ostvarena je u udžbeniku „*Povijest 8*“, a u manjoj mjeri u udžbenicima serije „*Tragom prošlosti*“ i „*Vremeplov*“.

Lenta vremena služi razvoju kronološkog mišljenja. U udžbenicima povijesti predstavlja važan didaktički element kojim postizemo razumijevanje, usvajanje i sistematizaciju⁵⁰⁰ prikazanih sadržaja. Funkcionalnost ovog didaktičkog sadržaja utvrđena je u svim istraženim udžbenicima, gdje je zastupljena u svim fazama odgojno-obrazovnog procesa.

Zemljovidi u udžbenicima povijesti predstavljaju slikovni prikaz nekog područja u prošlosti ili sadašnjosti. Ne pokazuju sve što se dogodilo u nekom povijesnom razdoblju ili trenutku,

⁵⁰⁰ Koraljka Bakota. „Slikovna lenta vremena.“ *Povijest u nastavi* 3 (2005):143

već samo one odnose, stanja i promijene koje autor želi pokazati.⁵⁰¹ Važan su element čija funkcija u udžbenicima ovisi o načinu na koji su učenicima prezentirani prikazani sadržaji. Naime, svrha čitanja, proučavanja i analiziranja ostvaruje se putem označavanja bojama, znakovima, brojevima i linijama čije značenje objašnjava legenda koja ih prati. Ovim istraživanjem utvrđena je razlika u didaktičkom oblikovanju prilikom korištenja zemljovida kao didaktičkog sadržaja, primjeri iz udžbenika „*Povijest 8*“ (Profil) i „*Vremeplov*“ primjenom uputa i podrške pri analizi ostvaruju funkcionalnost u najvećoj mjeri. Udžbenici serije „*Tragom prošlosti*“ djelomično ostvaruju funkcionalnost korištenog sadržaja, time što u pojedinim primjerima izostaje uključivanje učenika u aktivnosti rada sa zemljovidom. Serija udžbenika „*Povijest*“ koristeći zemljovide ostvaruje prikaz navedenih sadržaja koje donosi glavni tekst, ali istovremeno ne ostvaruje funkcionalnost.

Grafički prikazi predstavljaju tablice, dijagrami i grafikoni pri prezentiranju informacija. Njihov prikaz najčešće donosi brojčane podatke koji su pokazatelj promjena a putem kojih možemo donositi zaključke i interpretirati njihov sadržaj povezujući ih s kontekstualnim sadržajima. Korišteni su ujedno kao sistematičan i organiziran način pri donošenju tekstualnog sadržaja u tabličnom prikazu. Ovim načinom prezentiranja omogućavamo povezivanje sadržaja kao i otkrivanje poveznica i odnosa u sadržaju koji iznosimo. Također grafičke prikaze čine sheme, korištene kao sistematičan prikaz informacija u svrhu boljeg razumijevanja sadržaja koji iznose. Slijedom navedenog možemo reći da serije udžbenika „*Tragom prošlosti*“ i „*Vremeplov*“ te udžbenik „*Povijest 8*“ (Profil), ostvaruju funkcionalnost korištenog didaktičkog sadržaja, dok u seriji udžbenika „*Povijest*“ prikazom i omogućavanjem usporedbi podataka koje donose ostvaruju funkcionalnost samo djelomično. Ponavljanje gradiva bitan element koji slijedi nakon poglavlja pojedine nastavne jedinice služi provjeravanju pročitano, obraćanju pozornosti na važne i ključne informacije te izdvajanju bitnog, objašnjavanju, uspoređivanju i razumijevanju pročitano. Pitanja koja slijede na kraju obrade nastavne jedinice i/ili teme imaju svrhu poticanja promišljanja o gradivu koje je prethodilo u obradi, utvrđivanju razumijevanja o naučenim činjenicama, poticanju samostalnih aktivnosti putem kojih učenici koristeći stečena znanja uvježbavaju korištenje kroz primjere. Analizom je utvrđeno da udžbenici „*Povijest 8*“ (Profil) i serija udžbenika „*Tragom prošlosti*“ u većoj mjeri ostvaruju funkcionalnost s obzirom na razinu dimenzija znanja koja se provjeravaju tijekom i po završetku obrade, dok je ista u seriji udžbenika „*Vremeplov*“ i „*Povijest*“ ostvarena u manjoj mjeri.

⁵⁰¹ Snježana Koren. *Povijest 8*. Profil. 2014.

Pojmovnik abecednim redoslijedom navodi pojam kojemu je pridruženo objašnjenje. Kazalo pojmova donosi nove pojmove koji se pojavljuju u udžbenicima, pridruživanjem broja stranica u većoj mjeri ostavrena je funkcionalnost ovog sadržaja u seriji udžbenika „*Vremeplov*“ i udžbeniku „*Povijest 8*“ dok je funkcionalnost ostvarena ali u manjoj mjeri u serijama „*Tragom prošlosti*“ i „*Povijest*“.

Ostali didaktički sadržaji je kategorija kojom smo pratili specifične sadržaje koje donose pojedini udžbenici. Pri čemu svi istaknuti sadržaji u ovoj kategoriji ostvaruju svoju funkcionalnost te pridonose raznolikosti korištenih didaktičkih sadržaja u udžbenicima u kojima su korišteni.

Ovim istraživanjem prikazali smo didaktičke sadržaje u udžbenicima objavljenim 2014. godine koji svoju funkcionalnost ostvaruju u većoj ili manjoj mjeri s obzirom na razinu razrade didaktičkog oblikovanja koje je primjenjena na primjerima različitih didaktičkih elemenata. Ne možemo objektivno odrediti koji udžbenik najbolje ostvaruje funkcionalnost didaktičkih sadržaja s obzirom da se korištenje i razrada razlikuju među izdavačima.

Stoga smatramo, da serija udžbenika „*Tragom prošlosti*“ i „*Vremeplov*“ zastupljenošću velikog broja elemenata koji svojom razinom razrade pri didaktičkom oblikovanju pridonose svojoj funkcionalnosti, a serija „*Povijest*“ manjom zastupljenošću i slabijom razradom rezultira manjom aktivacijom učenika u rad. Udžbenik „*Povijest 8*“ zastupljenošću velikog broja elemenata pri didaktičkom oblikovanju, elemente međusobno slaže u strukturu koja stvara slijed aktivnosti, takvim didaktičkim oblikovanjem pridonosi boljoj funkcionalnosti svih elemenata.

6. SUMMARY

This paper deals with the analysis of didactic content in elementary school history textbooks. A textbook is specific literature that gives learning materials, which are organized and structured in such a way to achieve its basic purpose of being the source of knowledge in the learning process. Textbooks are simultaneously teaching tools and a pupil's most widespread source of knowledge in school.

For the purpose of this research we can define "didactic contents" as components that accompany, describe, present, explain, and sometimes deliver textually presented content. By using didactic design on the textual, visual and graphic content, we are able to create a whole textbook based on didactic principles.

By using didactic design on the contents and learning materials in textbooks, we can direct the learning activities and methods towards achieving our set learning goals.

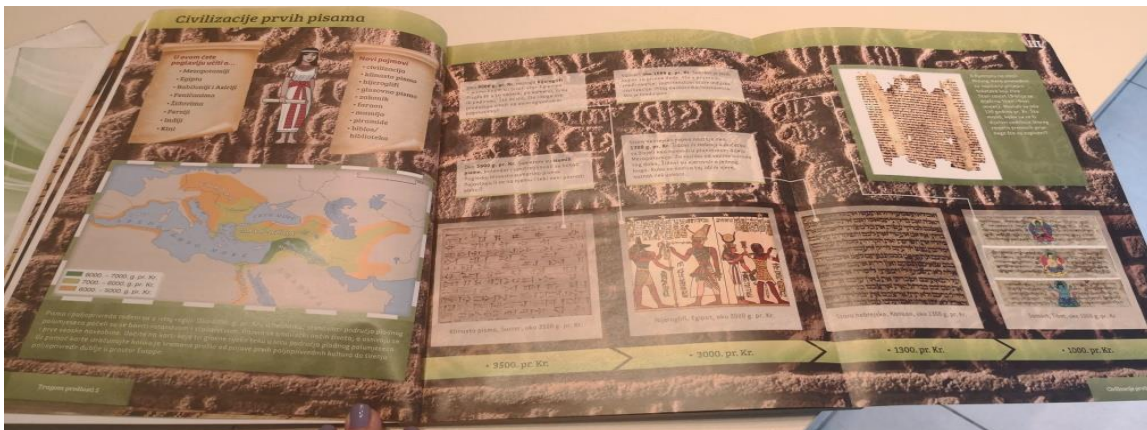
The main purpose of this paper was to collect, research and analyze the didactic content in history textbooks published in 2014. We have also explored their functionality i.e. the way didactic content encourages students to additional activities during all the phases of the learning process.

7. PRILOZI

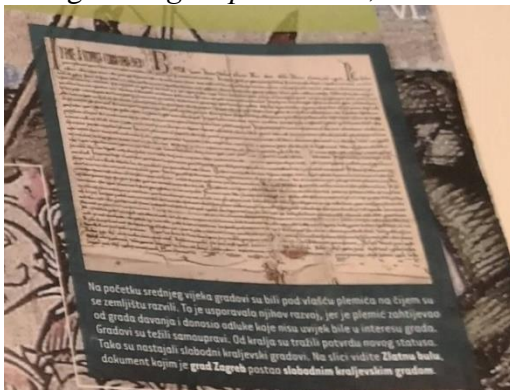
Prilog 1. Naslovnice istraženih udžbenika

Prilog 2. *Tragom prošlosti* 5, 36-37.

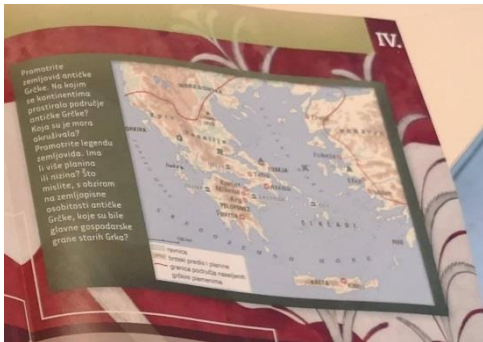
Prilog 3. *Tragom prošlosti* 6, 102.

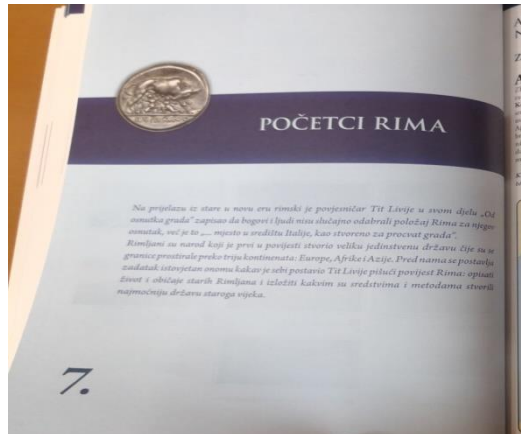
Prilog 4. *Tragom prošlosti* 7, 26.

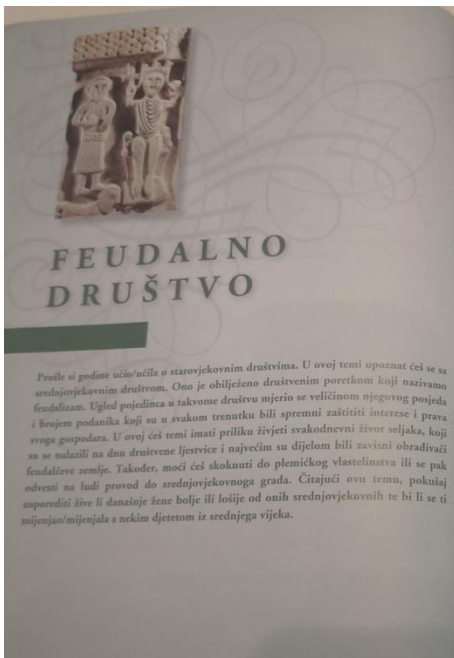
Prilog 5. *Tragom prošlosti* 5, 73.

Prilog 6. *Povijest* 5, str.88

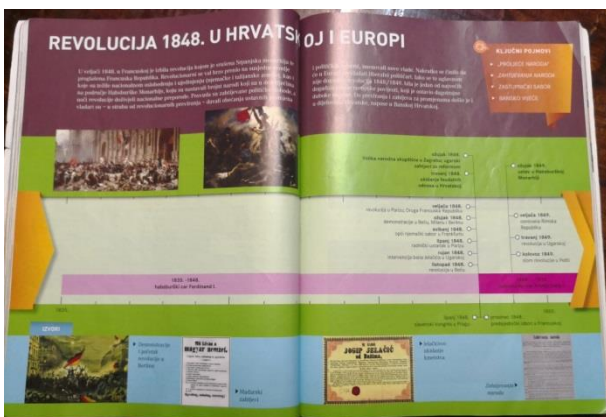
Prilog 7. *Povijest* 6, str. 23

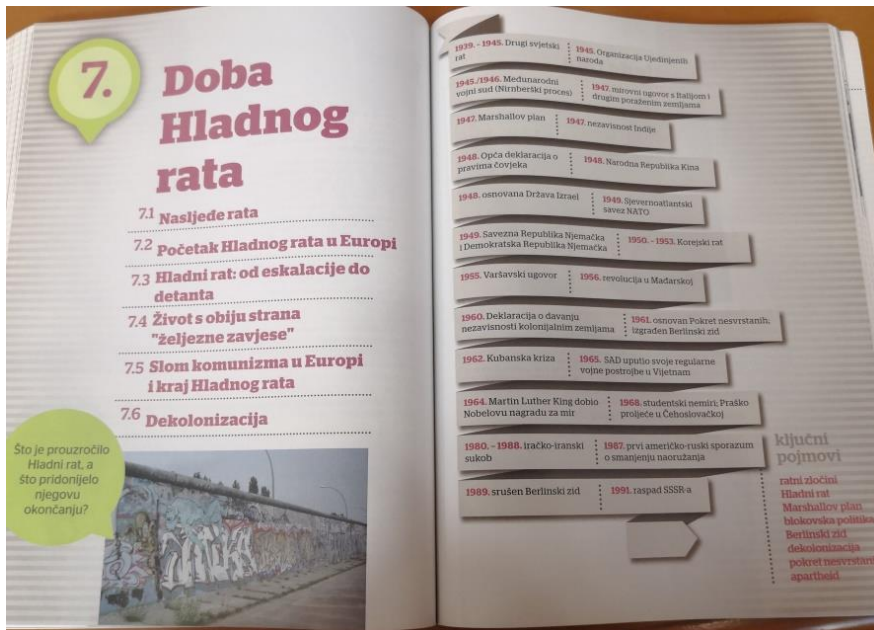
Prilog 8. *Povijest* 8 (Alfa), 149

Prilog 9. *Vremeplov* 7, 88-89

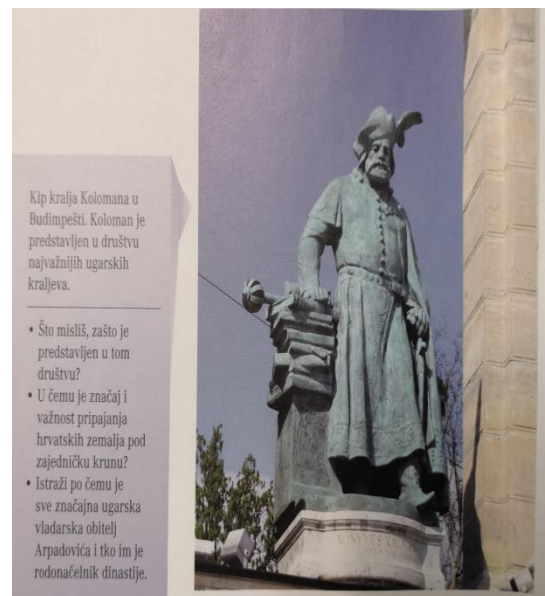

Prilog 10. *Povijest 8 (Profil)*, 202-203.

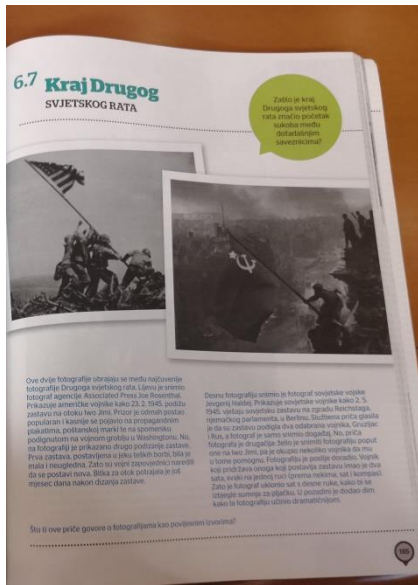

Prilog 11. Kolaž prikazuje primjer motivacijskog u par redaka (*Tragom prošlosti 8*, 101.), pola strane (*Tragom prošlosti 7*, 69.) i smješten na margini (*Tragom prošlosti 8*, 22.)

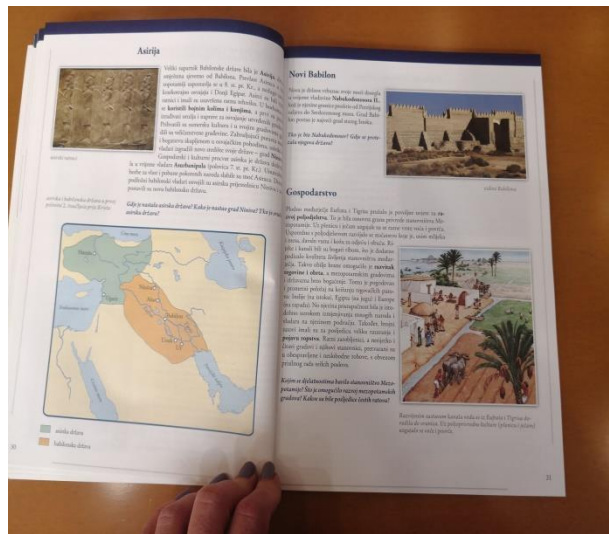
Prilog 12. *Vremeplov 6*, 88

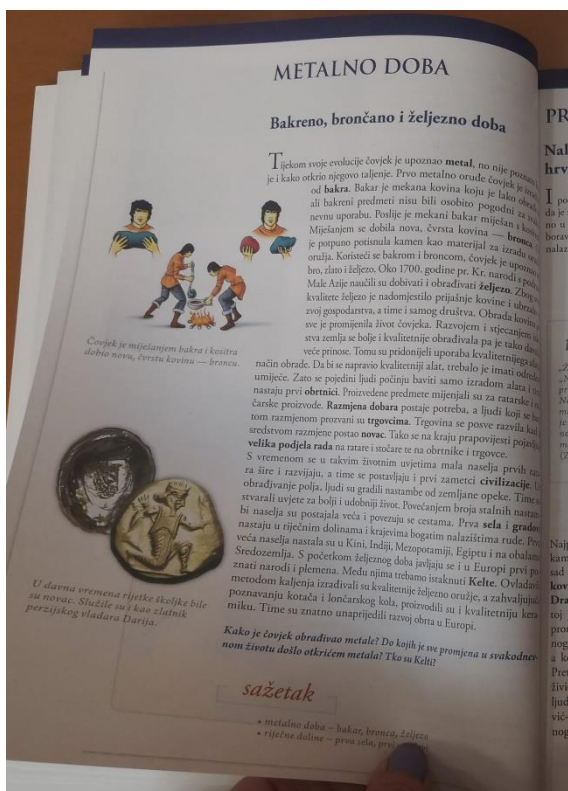
Prilog 13. Povijest 8 (Profil), 185.

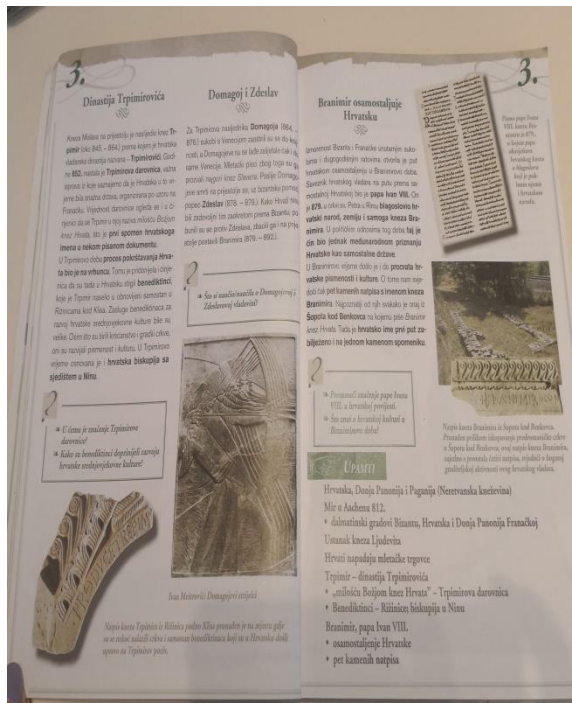
Prilog 14. Povijest 5, 30-31.

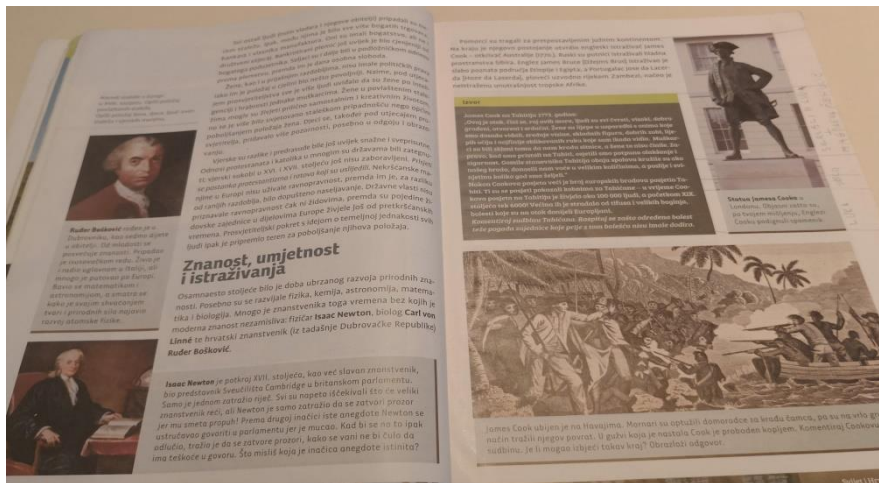
Prilog 15. Povijest 5, 20.

Prilog 16. Povijest 6, 42-43.

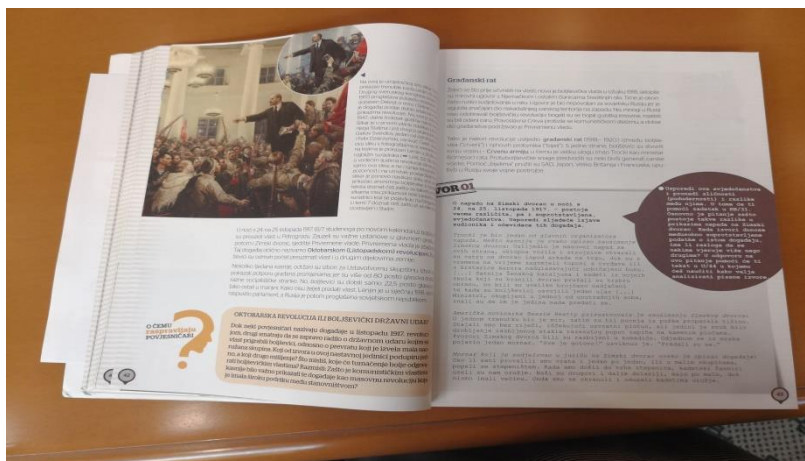
Prilog 17. *Tragom prošlosti 7, 22-23.*

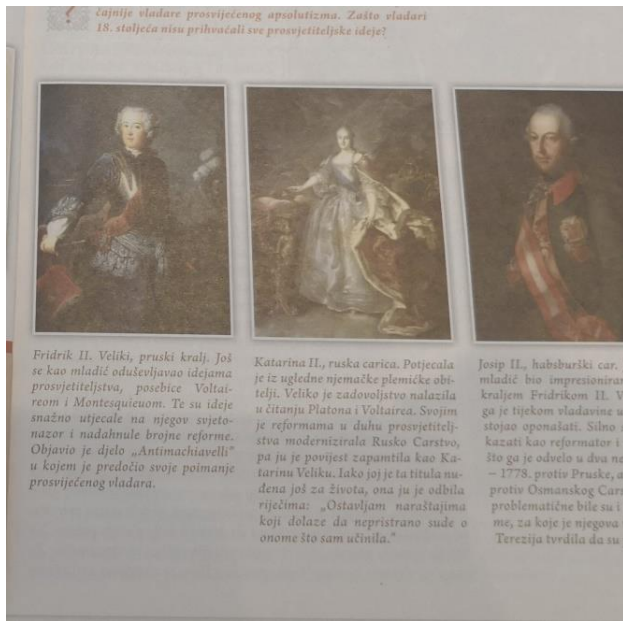
Prilog 18. *Vremeplov 6, 82-83.*

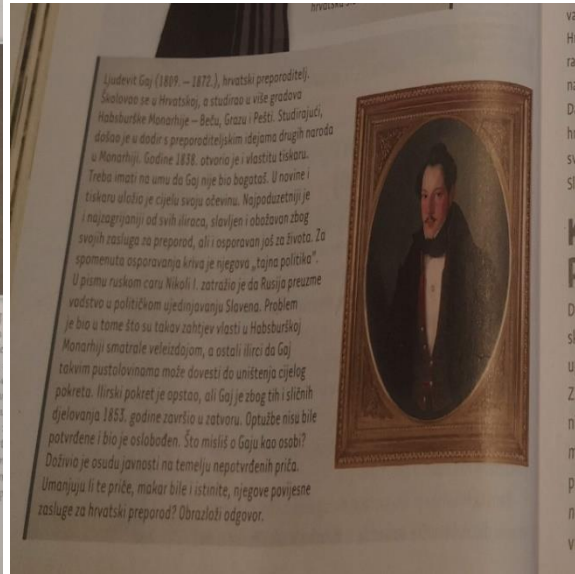
Prilog 19. *Povijest 8 (Profil), 42-43.*

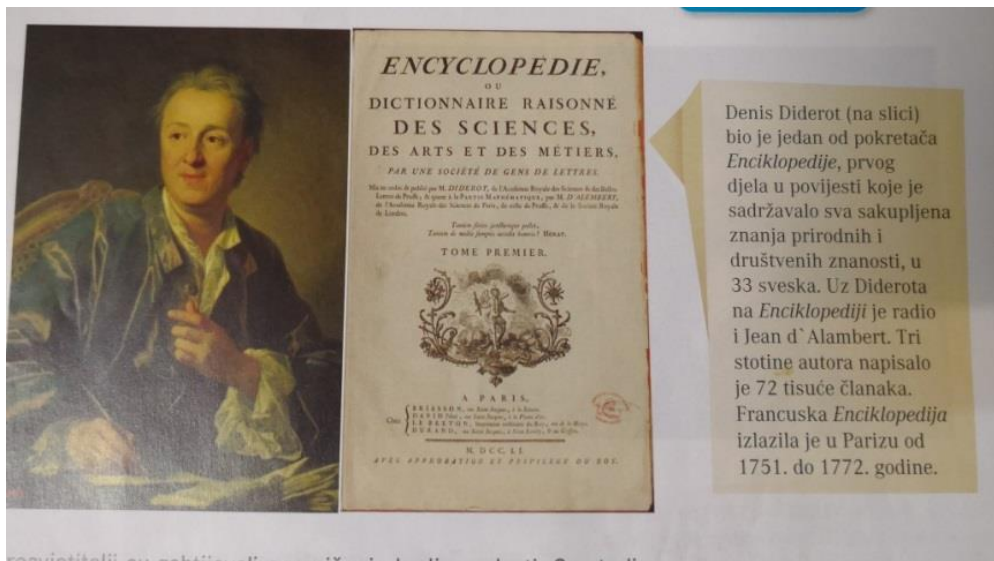
Prilog 20. Povijest 7, 9.

Prilog 21. Tragom prošlosti 7, 70.

Prilog 22. Vremeplov 7, 7.

Prilog 23. Povijest 8 (Profil), 10

Prilog 24. Povijest 8 (Profil), 99.

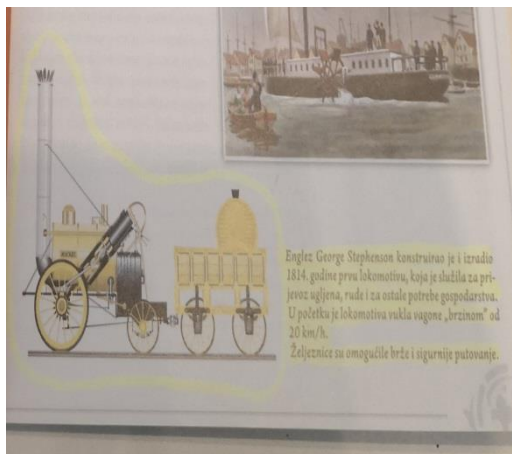
Prilog 25. Tragom prošlosti 5, 40.

Prilog 26. Tragom prošlosti 7, 14/15.

Prilog 27. Povijest 7, 19.

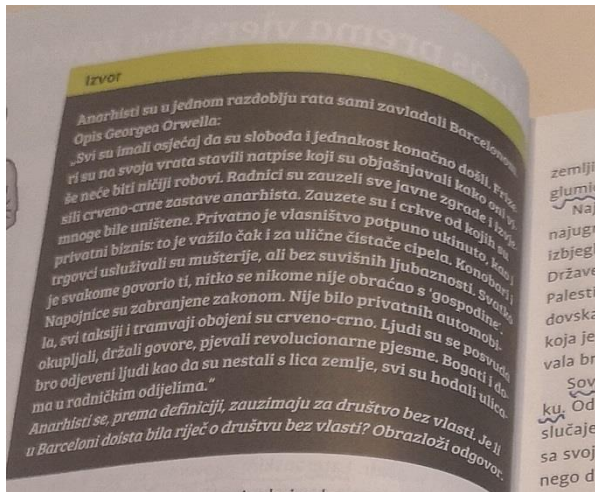
Prilog 28. Povijest 5, 68.

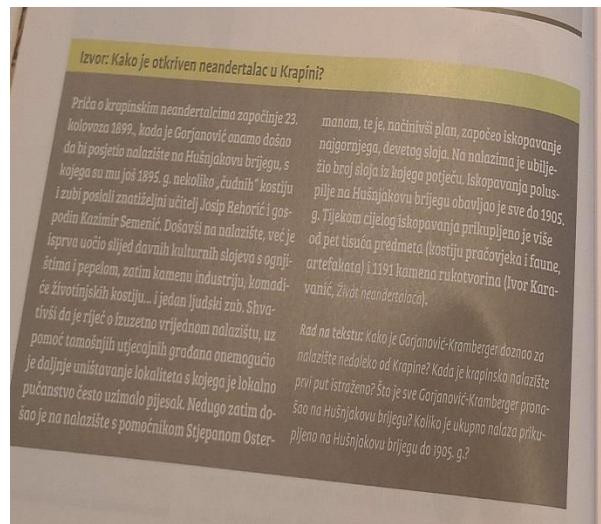
Prilog 29. *Vremeplov 5, 16.*

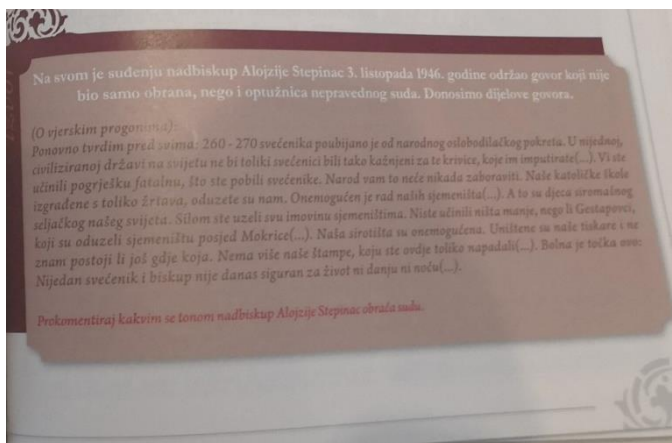
Prilog 30. *Tragom prošlosti 8, 60.*

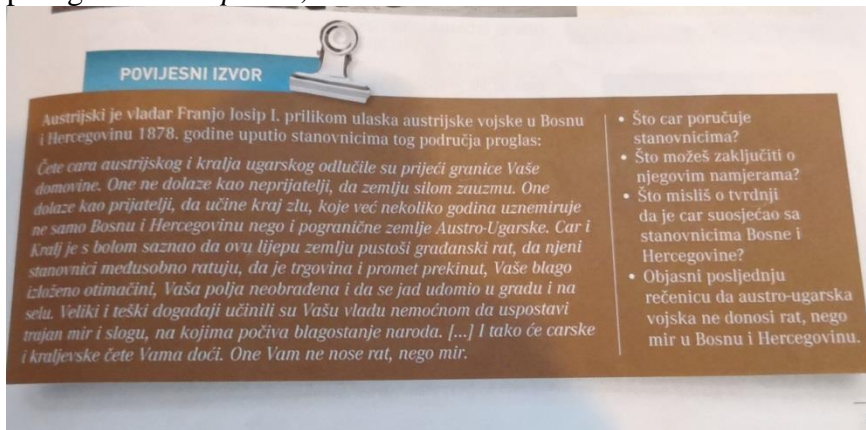
Prilog 31. *Tragom prošlosti 5, 28.*

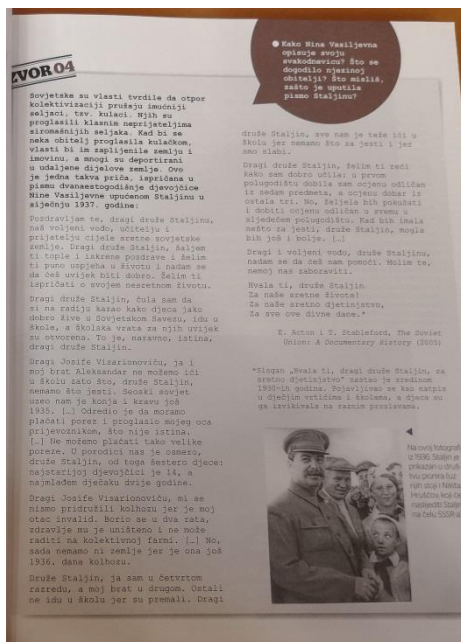
prilog 32. *Povijest 8 (Alfa), 135.*

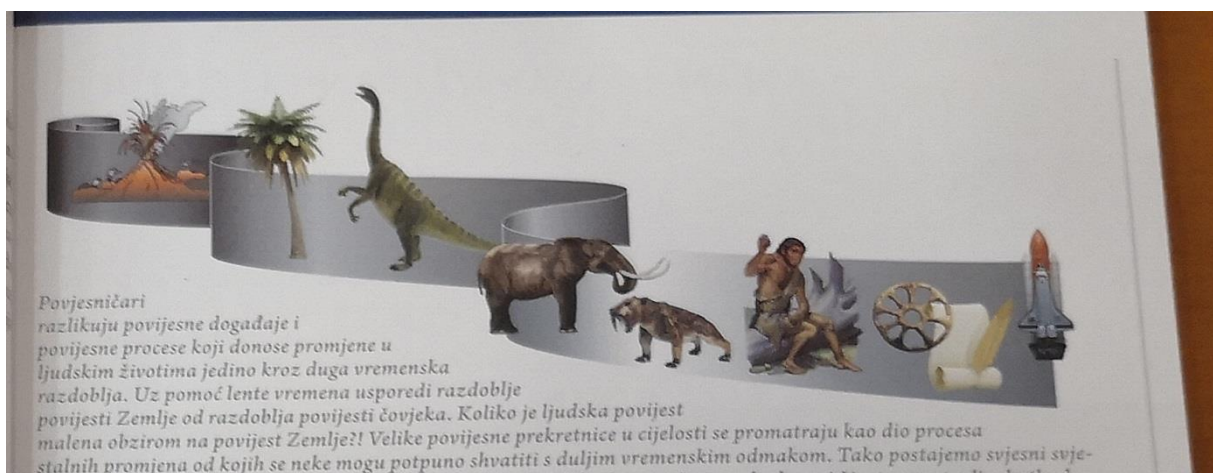
prilog 33. Vremeplov 7, 125.

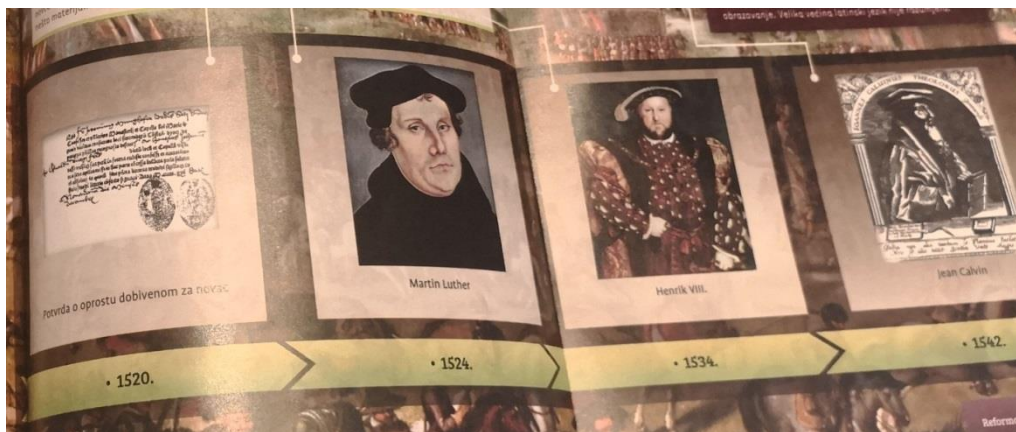
Prilog 34. Povijest 8 (Profil), 55.

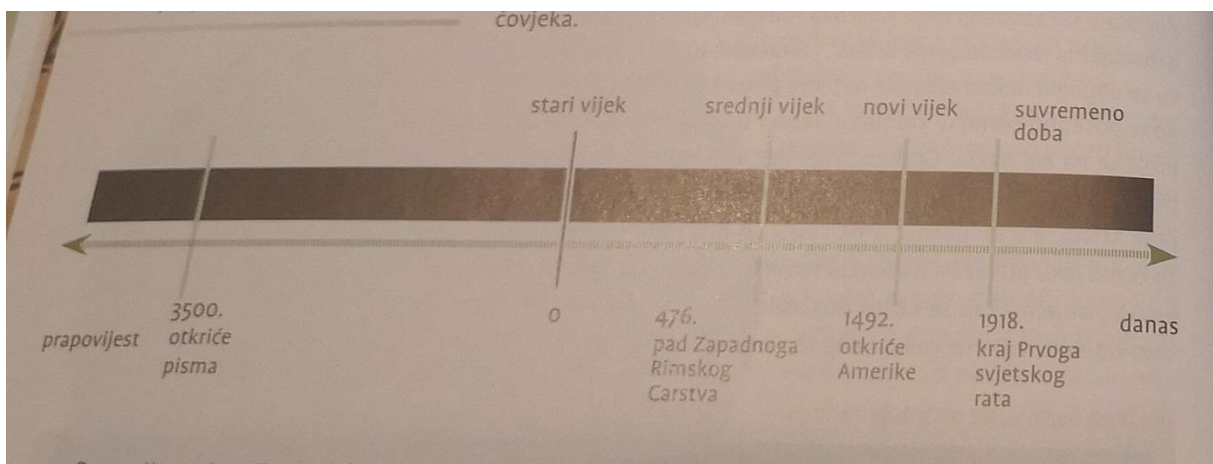
Prilog 35. Povijest 5, 13.

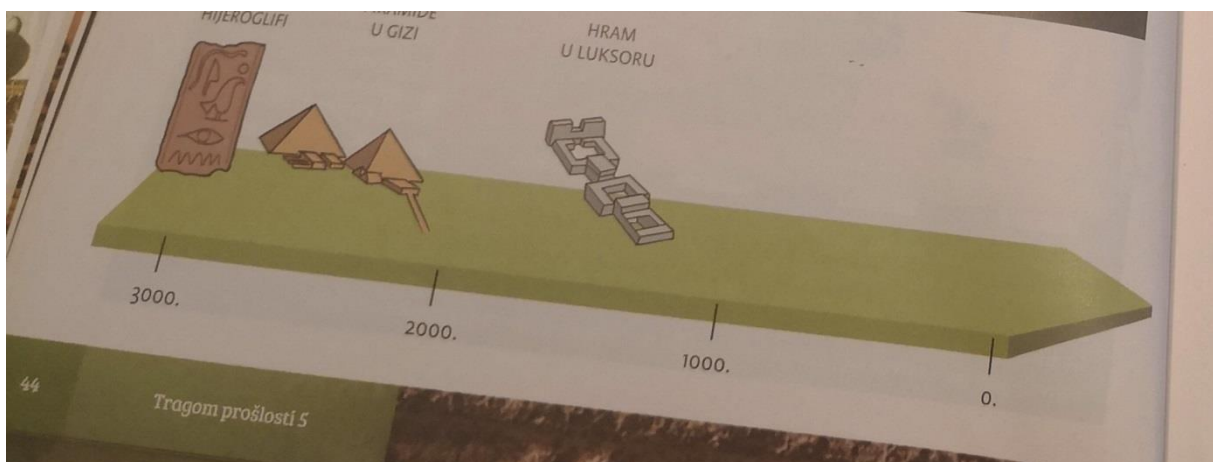
Prilog 36. *Tragom prošlosti 6, 171.*

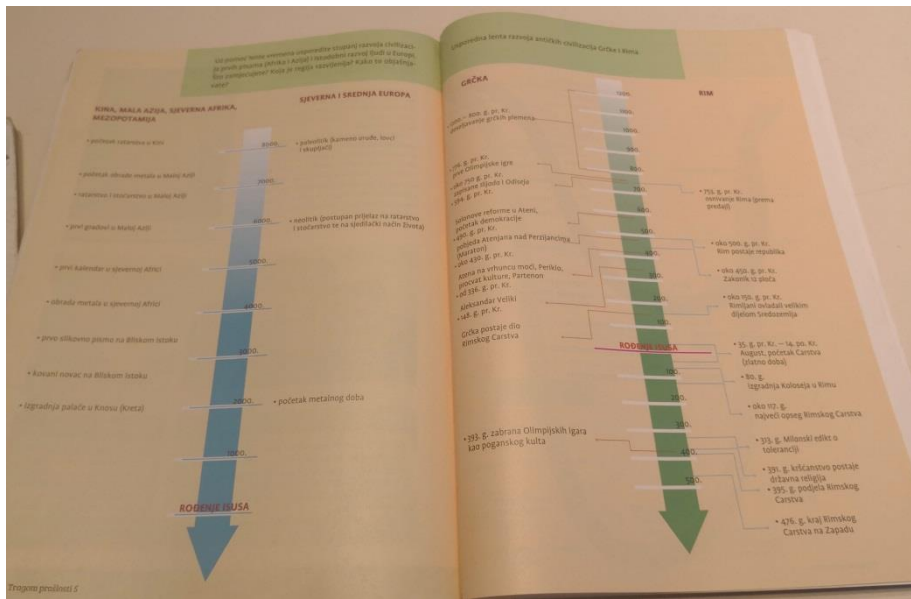
Prilog 37. *Tragom prošlosti 5, 18*

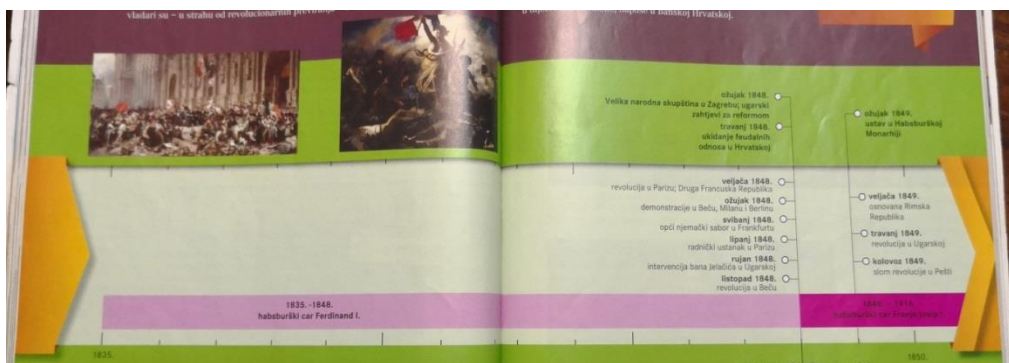
Prilog 38. *Tragom prošlosti 5, 44.*

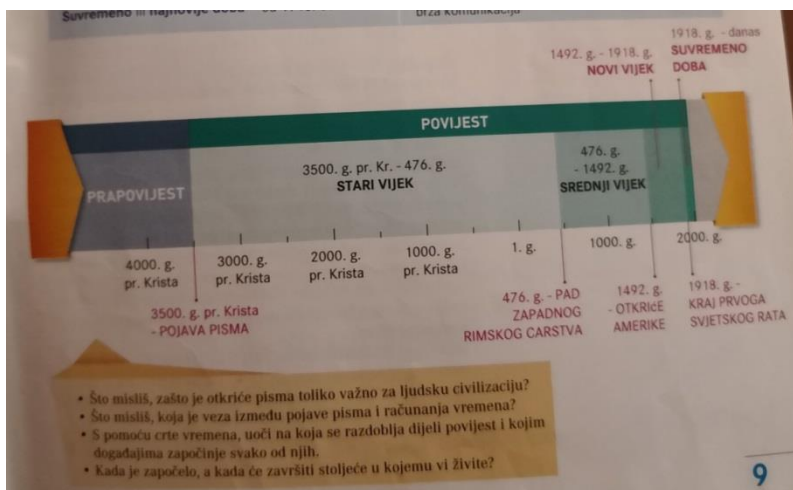
Prilog 39. *Tragom prošlosti 5, 182/183.*

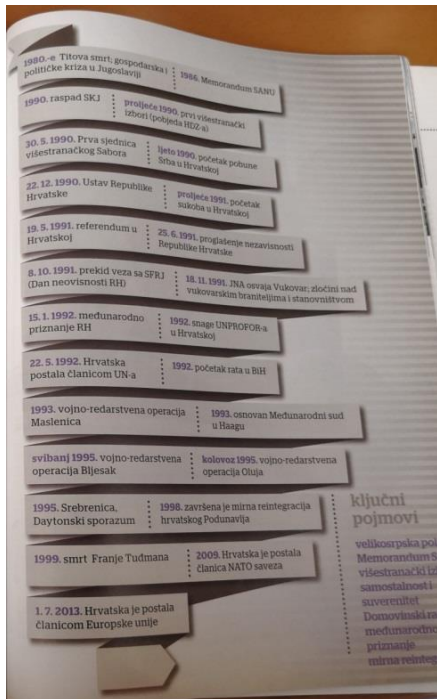
Prilog 40. *Vremeplov 7, 88-89.*

Prilog 41. *Vremeplov 5, 9.*

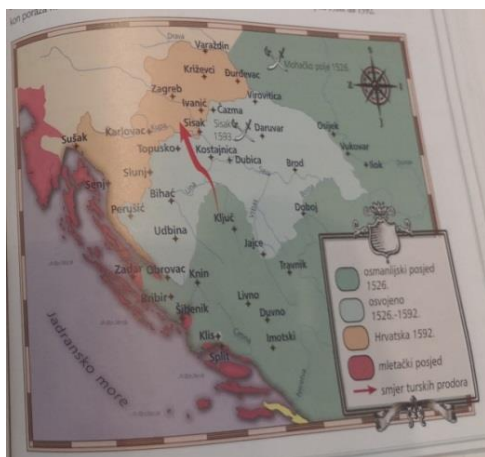
Prilog 42. *Povijest 8 (Profil), 281.*

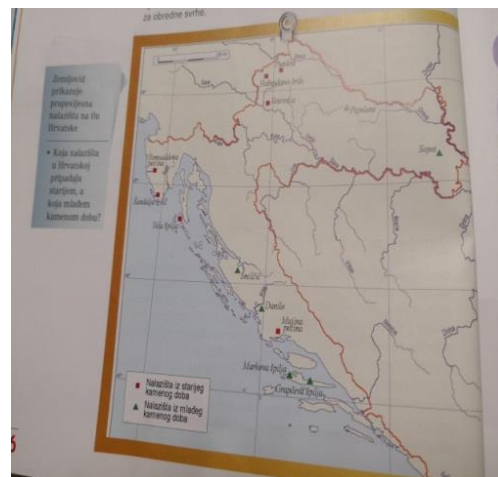
Prilog 43. *Tragom prošlosti 6, 19.*

Prilog 44. *Povijest 6, 44.*

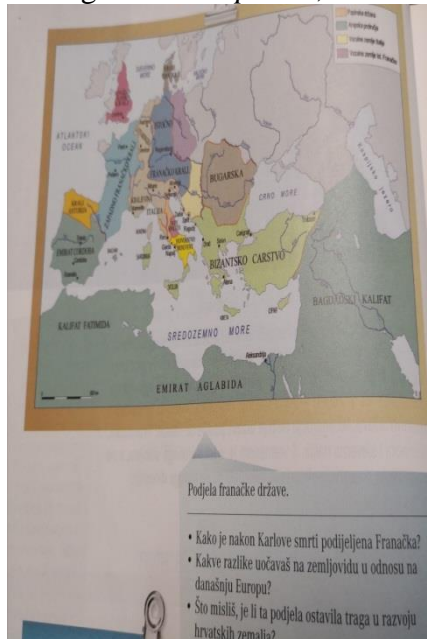
Prilog 45. *Vremeplov 5, 26.*

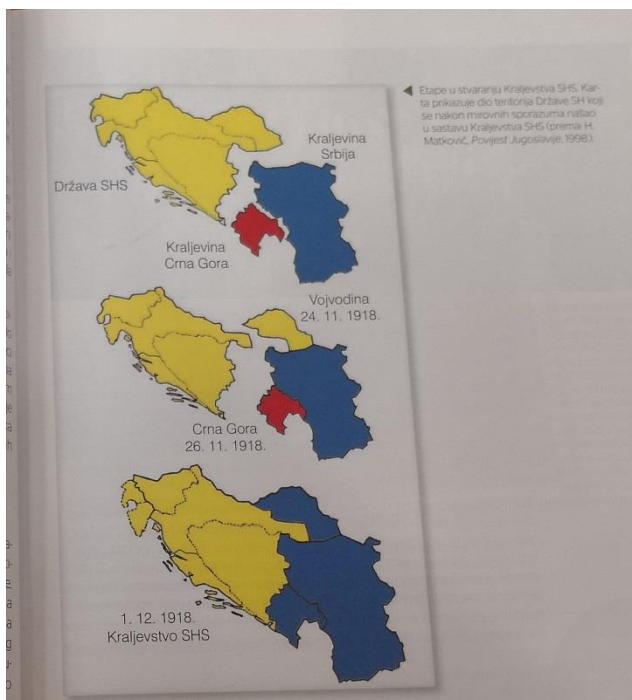
Prilog 46. Vremeplov 5, 49.

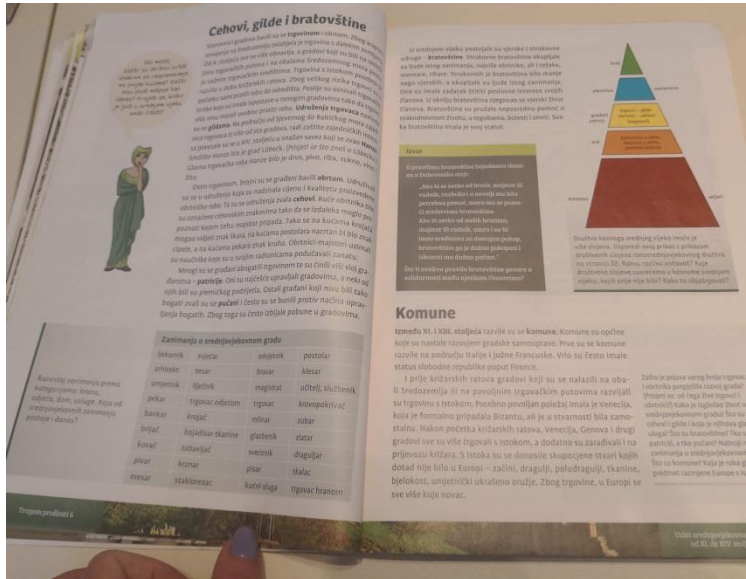
Prilog 47. Vremeplov 6, 12.

Prilog 48. Povijest 8 (Profil), 87

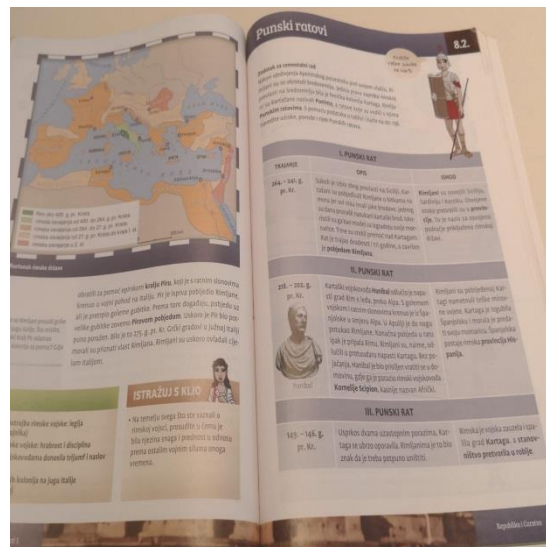
Prilog 49. *Tragom prošlosti 6, 88-89.*

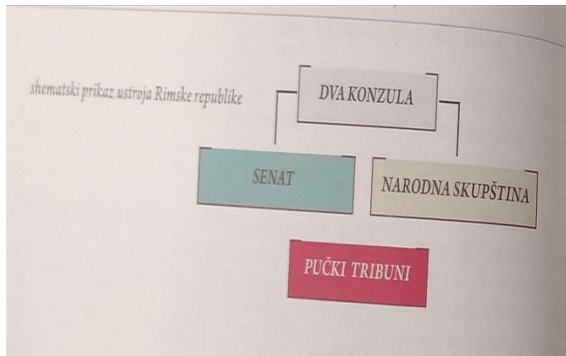
Prilog 50. *Tragom prošlost 5, 127.*

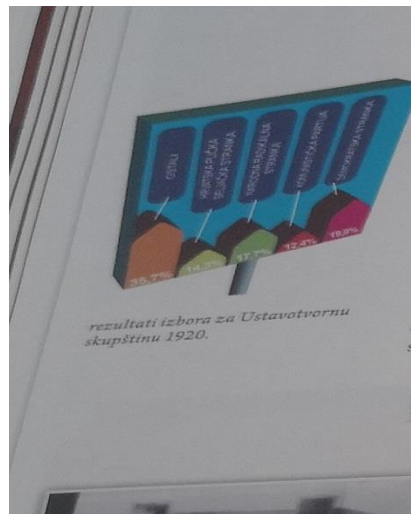
Prilog 51. *Tragom prošlosti 5, 135.*

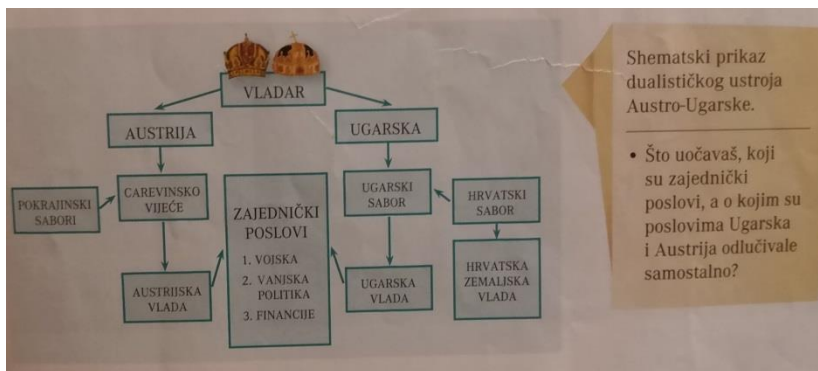
Prilog 52. *Povijest 5*, 102

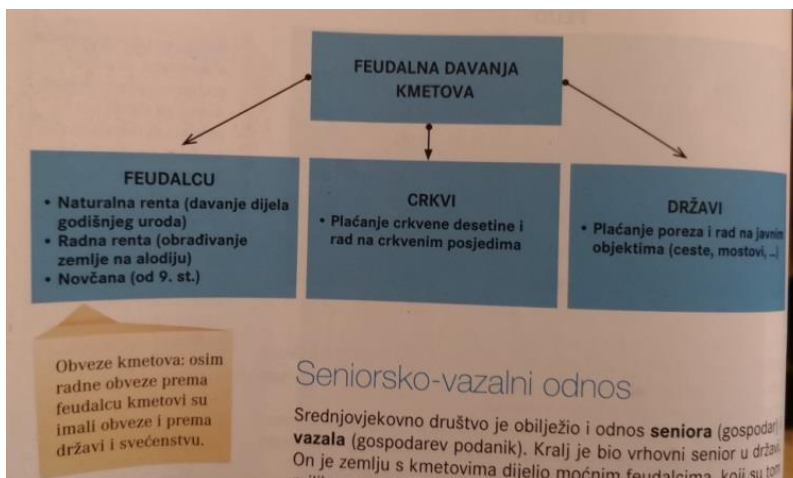
Prilog 53. *Povijest 8 (Alfa)*, 48

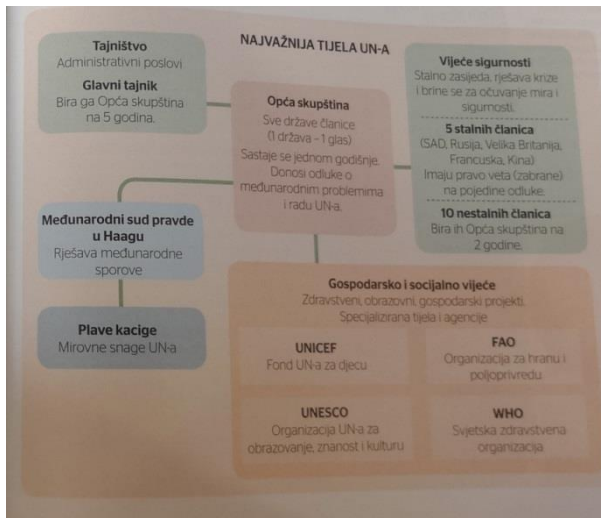
Prilog 54. *Vremeplov 7*, 119.

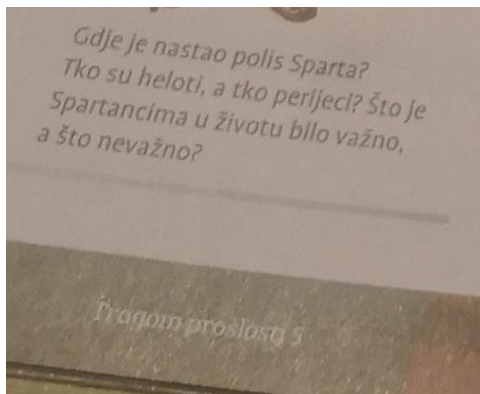
Prilog 55. *Vremeplov 6*, 26.

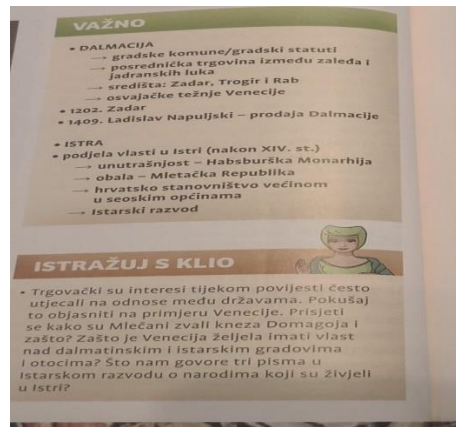
Prilog 56. *Povijest 8 (Profil), 209.*

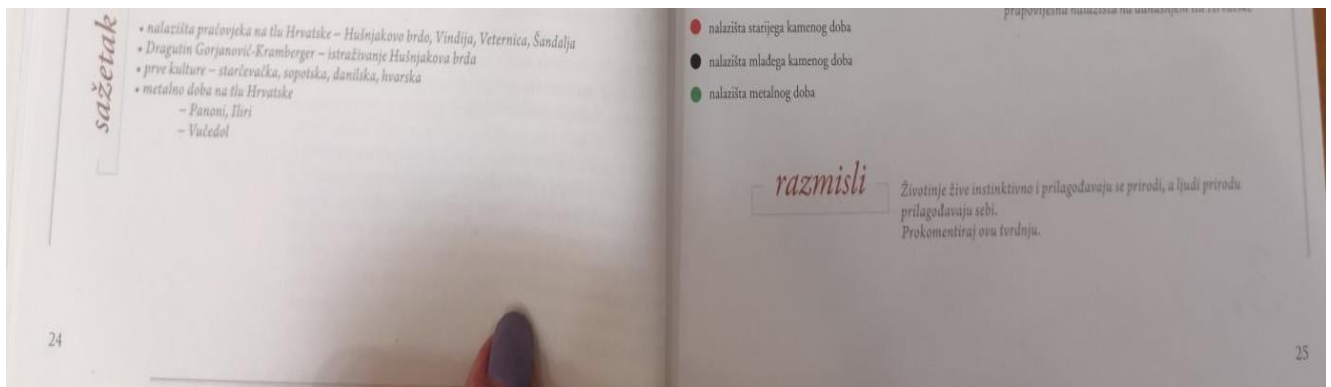
Prilog 57. *Tragom prošlosti 5, 92.*

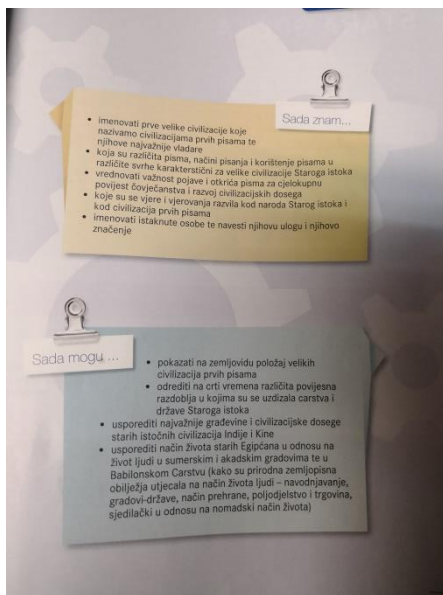
Prilog 58. *Tragom prošlosti 6, 116.*

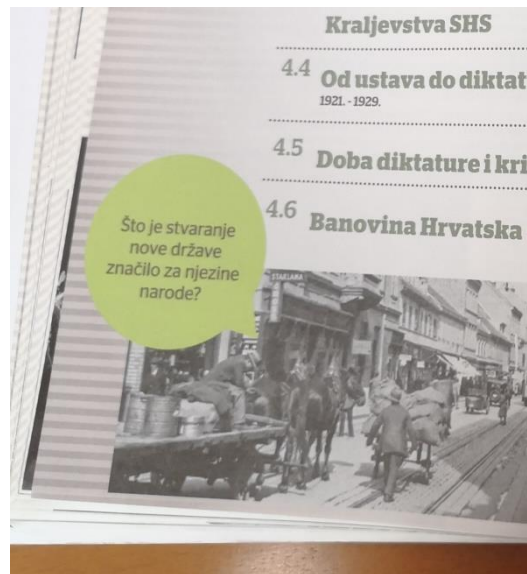
Prilog 59. *Povijest 5, 24-25.*

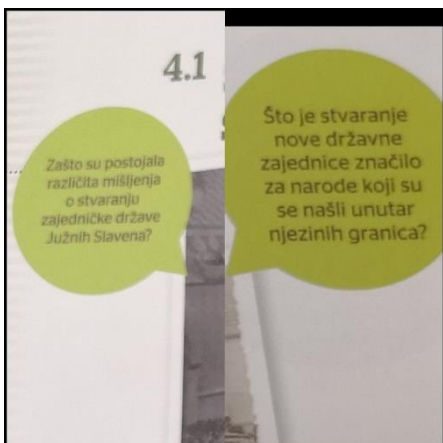
Prilog 64. *Vremeplov 5*, 79.

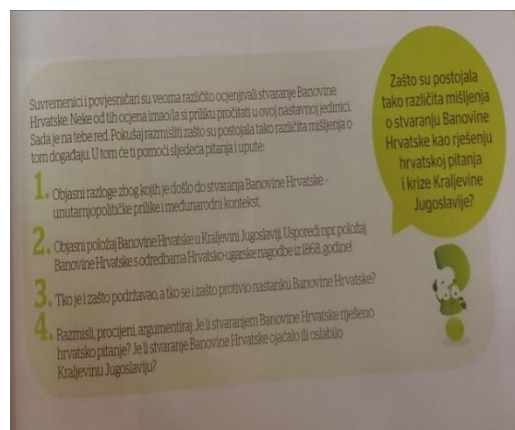
Prilog 65. *Povijest 8 (Profil)*, 78.

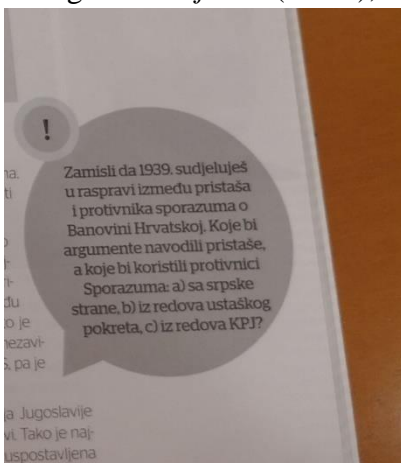
Prilog 66. *Povijest 8 (Profil)*, 80.

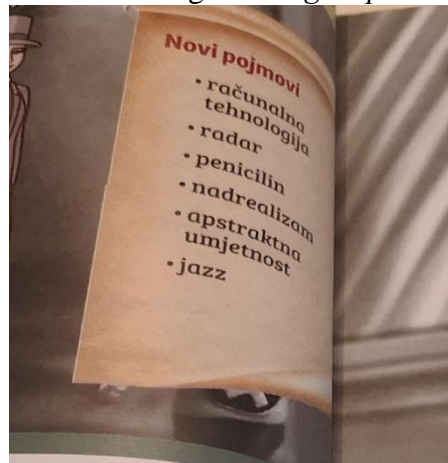
Prilog 67. *Povijest 8 (Profil)*, 125.

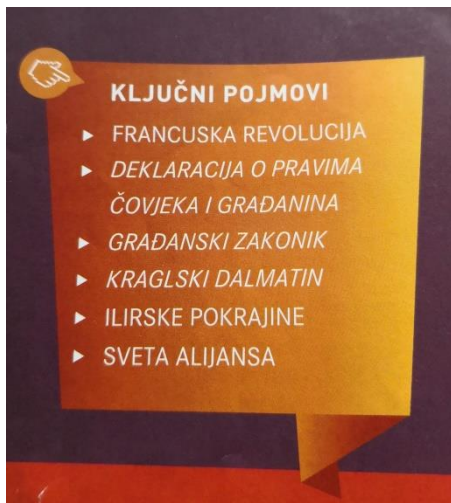
Prilog 68. *Povijest 8 (Profil)*, 121.

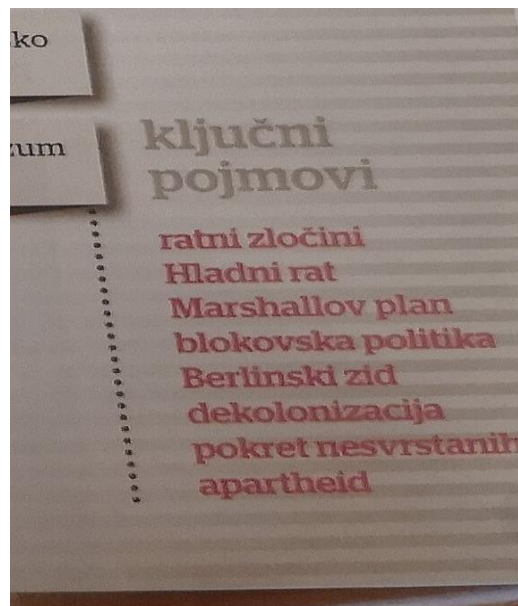
Prilog 69. *Tragom prošlosti 8*, 90.

Prilog 70. *Vremeplov* 7, 29.

Prilog 71. *Povijest 8 (Profil)*, 203.

Prilog 72. *Tragom prošlosti* 5.

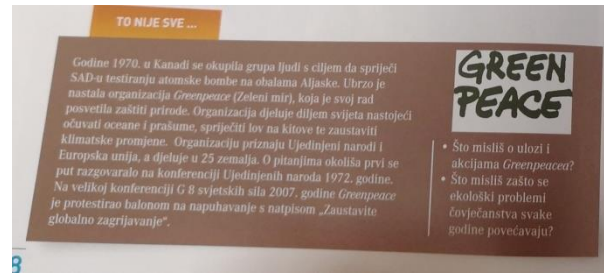
105. Prilog 73. *Vremeplov* 8, 205.

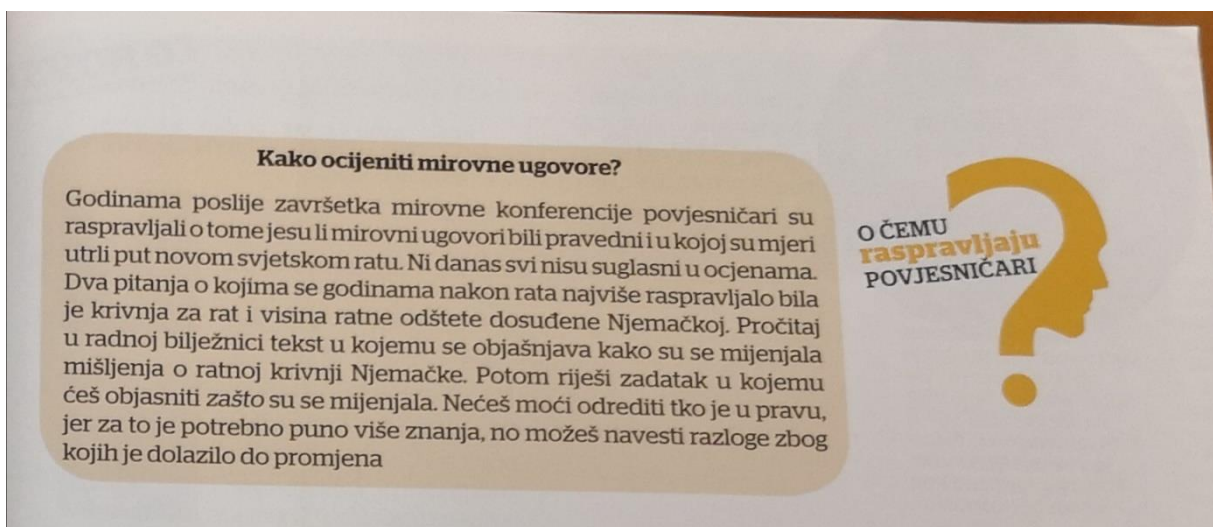
Prilog 74. Vremeplov 6, 96.

Prilog 75. Vremeplov 8, 248.

Prilog 76. Povijest 8 (Profil), 13.

8. LITERATURA

„Poučavanje za učenje-Priručnik za nastavnike usmjerene na postignuća“, ur. Lorin W. Anderson (ur. hr. izdanja Snježana Koren), Solun: Centar za demokraciju i pomirenje u Jugoistočnoj Europi, 2014. http://cdrsee.org/pdf/teaching_for_learning_cro.pdf (zadnji posjet 8.9.2018.)

Agičić, Damir. *Hrvatska Klio II., O nastavi i udžbenicima povijesti*. Zagreb: Srednja Europa, 2015.

Barunčić, Julija, Križe, Željka. Domovinski rat u udžbenicima povijesti. *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006): 627-651.

Britton K. B., *Learning from textbooks, Theory and Practice*. New Jersey: Hillsdale, 1993.

Bušljeta, Rona. „Didaktičko-metodička koncepcija gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009.“ *Kroatologija* 2 (2010):43-56.

Bušljeta, Rona. „Didaktičko-metodička koncepcija hrvatskih gimnazijskih povijesnih udžbenika od 2003. do 2008. godine.“ *Napredak* 3 (2013): 317-337.

Denis Detling. „Tablica u nastavi povijesti“. *Povijest u nastavi* 6 (2008.): 221-232.

Desforges, Charles. *Uspješno učenje i poučavanje-psihologijski pristup*. Zagreb: Educa, 2001.

Ivica Prlender, „Hrvatski udžbenici za povijest - stanje i nakane“. *Dijalog povjesničara - istoričara* 4, Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2001.

Jež, Ivančica. „Tragovima stoljetne prošlosti.“ *Povijest u nastavi* 2 (2006):177-185.

Komenski, Jan Amos. *Velika didaktika*. Zagreb: Naklada hrvatsko pedagoško književnog zbora, 1900.

Koraljka Bakota. „Slikovna lenta vremena.“ *Povijest u nastavi* 3 (2005):143-148.

Koren, Snježana. „Manjine u hrvatskim udžbenicima povijesti i zemljopisa.“ *Povijest u nastavi* 1 (2003):15-35.

Koren, Snježana. „Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije.“ *Historijski zbornik* 60 (2007):517-534.

Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa, 2002.

Malić, Josip. *Koncepcija suvremenog udžbenika*. Zagreb: Školska knjiga, 1986.

Marinović, Marijana. *Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014.

Mikk, Jaan. *Textbook research and writing*. New York: Frankfurt am Main, 2000.

Narodne novine. *Zakon o udžbenicima*. Zagreb: Narodne novine d.d., NN 27/10, 1-21.
(http://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/Zakon_o_udzbenicima_za_osnovnu_i_srednju_skolu_Narodne_novine_broj_27-10.pdf zadnja posjeta: 1.rujna 2018).

Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune) Zagreb, lipanj 1991. , Zavod za školstvo ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, tisak: Iskra Vinkovci, ur. Hrvoje Vrgoč.

Nastavni plan i program za osnovnu školu, 2006.
(http://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf , posjeta 08.09.2018.).

Nenezić (Nikšić), Julija. „Teorija udžbenika i njeno značenje za konstruisanje visokoškolskog udžbenika stranog (ruskog) jezika“ *Riječ* 1 (2009): 81-95.

Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune). Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske, Zagreb: D-graf d.o.o., 1995.

Petrungaro, Stefano. *Pisati povjest iznova*. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Poljak, Vladimir. *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zagreb: Školska knjiga, 1980.

Radomirović, Vojko. „Neke psihološke osnove savremenih osnovnoškolskih udžbenika.“ *Godišnjak za psihologiju* 3 (2004): 165-183.

Stradling, Robert. *Multiperspektivnost u nastavi povijesti*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.
Udžbenički standard, NN 65/13.
(https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/udzbenicki_standard.pdf; posjećeno 1.rujna 2018.)
Udžbenički standard. NN 65/13.
(https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/udzbenicki_standard.pdf ; posjećeno 1.9.2018.)

IZVORI (POPIS UDŽBENIKA) :

- Agičić, Damir, Koren, Snježana, Najbar Agičić, Magdalena. *Povijest 7*. Zagreb: Profil, 2007.
- Agičić, Damir, Koren, Snježana, Agičić Najbar, Magdalena. *Povijest 7*. Zagreb: Profil, 2001.
- Agičić, Damir. *Povijest 7*. Zagreb: Profil, 2002.
- Agičić, Damir. *Povijest 7*. Zagreb: Profil, 2007.
- Agičić, Damir. *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.
- Agičić, Damir. *Vremeplov 7*. Zagreb: Profil, 2014.
- Bekavac Stjepan, Akmađija Miroslav. *Povijest 7*. Zagreb: Alfa, 2014.
- Bekavac Stjepan, Bradvica Marija. *Povijest 5*. Zagreb: Alfa, 2006.
- Bekavac Stjepan, Bradvica Marija. *Povijest 5*. Zagreb: Alfa, 2007.
- Bekavac Stjepan, Bradvica Marija. *Povijest 5*. Zagreb: Alfa, 2014.
- Bekavac Stjepan, Jareb, Mario. *Povijest 8*. Zagreb: Alfa, 2014.
- Bekavac Stjepan, Kljaić Siniša. *Povijest 7*. Zagreb: Alfa, 2007.
- Bekavac, Stjepan, Jareb, Mario. *Povijest 8*. Zagreb: Alfa, 2008.
- Birin, Ante, Šarlija, Tomislav. *Povijest 6*. Zagreb: Alfa, 2004.
- Birin, Ante, Šarlija, Tomislav. *Povijest 6*. Zagreb: Alfa, 2007.
- Birin, Ante, Šarlija, Tomislav. *Povijest 6*. Zagreb: Alfa, 2014.
- Brdal Željko, Madunić Margita. *Povijest 6*. Zagreb: Školska knjiga, 2001.
- Brdal Željko, Madunić Margita. *Tragom prošlosti 6*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Brdal Željko, Madunić Margita. *Tragom prošlosti 6*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Brkljačić Maja, Ponoš Tihomir, Špelić Dario. *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- Budak, Neven, Crljenko Mogorović, Marija. *Povijest 6*. Zagreb: Profil, 2001.
- Budak, Neven, Crljenko Mogorović, Marija. *Povijest 6*. Zagreb: Profil, 2007.
- Budak, Neven, Posavec, Vladimir. *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma*. Zagreb: Profil, 2002.
- Budak, Neven, Posavec, Vladimir. *Rađanje suvremene Hrvatske*. Zagreb: Profil international, 1997.

- Cerovski Sanja, Bančić, Sonja. *Tragom prošlosti 5*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Cerovski Sanja. *Tragom prošlosti 5*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Čutura, Dinko, Kuntić-Makvić, Bruna, Težak Gregl, Tihomila. *Povijest za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.
- Čutura, Dinko, Kuntić-Makvić, Bruna, Težak Gregl, Tihomila. *Povijest za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1997.
- Čutura, Dinko, Kuntić-Makvić, Bruna, Težak Gregl, Tihomila. *Povijest za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1998.
- Čutura, Dinko, Kuntić-Makvić, Bruna, Težak Gregl, Tihomila. *Povijest za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1999.
- Đurić, Vesna. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2000.
- Đurić, Vesna. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2007.
- Đurić, Vesna. *Vremeplov 8*. Zagreb: Profil, 2014.
- Erdelja Krešimir, Dukić Ivan, Stojaković Igor. *Povijest 7*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- Erdelja Krešimir, Stojaković Igor. *Tragom prošlosti 7*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Erdelja Krešimir, Stojaković Igor. *Tragom prošlosti 7*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Erdelja Krešimir, Stojaković Igor. *Tragom prošlosti 8*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Gračanin Hrvoje, Malus Tomorad Ivana, Tomorad Mladen. *Povijest 5*. Samobor: Meridijani, 2003.
- Gračanin Hrvoje, Malus Tomorad Ivana, Tomorad Mladen. *Povijest 5*. Samobor: Meridijani, 2007.
- Holjevac Željko, Dimitrijević Kolar Mira, Petrić Hrvoje. *Povijest 7*. Samobor: Meridijani, 2003.
- Holjevac Željko, Dimitrijević Kolar Mira, Petrić Hrvoje. *Povijest 7*. Samobor: Meridijani, 2007.
- Jakić, Živko. *Povijest starog vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 1940.
- Jakić, Živko. *Povijest starog vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 1993.
- Petrić Hrvoje, Dimitrijević-Kolar, Mira, Raguž Jakša. *Povijest 8*. Meridijani, 2003.

Koren, Snježana. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2000.

Koren, Snježana. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2007.

Koren, Snježana. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2014.

Križevan Hrvoje, Ujaković Karolina, Vorel Svjetlana . *Povijest 5*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

Križevan Hrvoje, Ujaković Karolina, Vorel Svjetlana. *Povijest 5*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

Labor Šime, Vinarić Snježana, Šilje Capor Jelena, Pongrac Tin, Kujundžić Manuela. *Vremeplov 6*. Zagreb: Profil, 2014.

Makek, Ivo. *Povijest za 6.razred osnovne škole*. Zagreb : Školska knjiga, 1999.

Makek, Ivo. *Povijest za 6.razred osnovne škole*. Zagreb : Školska knjiga, 2000.

Makek, Ivo. *Povijest za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Makek, Ivo. *Povijest za 6.razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

Makek, Ivo. *Povijest za 6.razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

Makek, Ivo. *Povijest za 6.razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1998.

Matanić Tina, Rajković Toni. *Povijest 5*. Zagreb: Profil internacional, 2006.

Matanić Tina, Rajković Toni. *Povijest 5*. Zagreb: Profil internacional, 2007.

Matković Hrvoje. *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

Munić- Bauer Vesna. *Povijest 5*. Zagreb: Alfa, 2003.

Pavičić, Ivka, Mirošević, Franko. *Povijest 5*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

Pavičić, Ivka, Mirošević, Franko. *Povijest 5*. Zagreb: Školska knjiga, 2004.

Pavličević, Dragutin, Potrebica, Filip. *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Školska knjiga,1992.

Pavličević, Dragutin, Potrebica, Filip. *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Alfa, 1996.

Pavličević, Dragutin, Potrebica, Filip. *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Alfa, 1997.

Pavličević, Dragutin, Potrebica, Filip. *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Alfa, 1998.

Pavličević, Dragutin, Potrebica, Filip. *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Alfa, 1999.

Pavličević, Dragutin, Potrebica, Filip. *Povijest za 7. razred*. Zagreb: Alfa, 2002.

- Perić Ivo. *Povijest za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.
- Perić Ivo. *Povijest za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Perić, Ivo. *Povijest za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1997.
- Perić, Ivo. *Povijest za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1998.
- Perić, Ivo. *Povijest za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1999.
- Petrić Hrvoje, Ravančić Gordan, Gračanin Hrvoje. *Povijest 6*. Samobor: Meridijani, 2007.
- Petrić Hrvoje, Ravančić Gordan. *Povijest 6*. Samobor: Meridijani, 2003.
- Posavec, Vladimir. *Povijest starog vijeka za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
- Sabalić, Frane. *Povijest za 6. razred*. Zagreb: Alfa, 1996.
- Šarunić, Duša, Benčić, Darko. *Vremeplov 5*. Zagreb: Profil, 2014.
- Tonković Tihomir. *Povijest 5*. Zagreb: Profil, 2000.